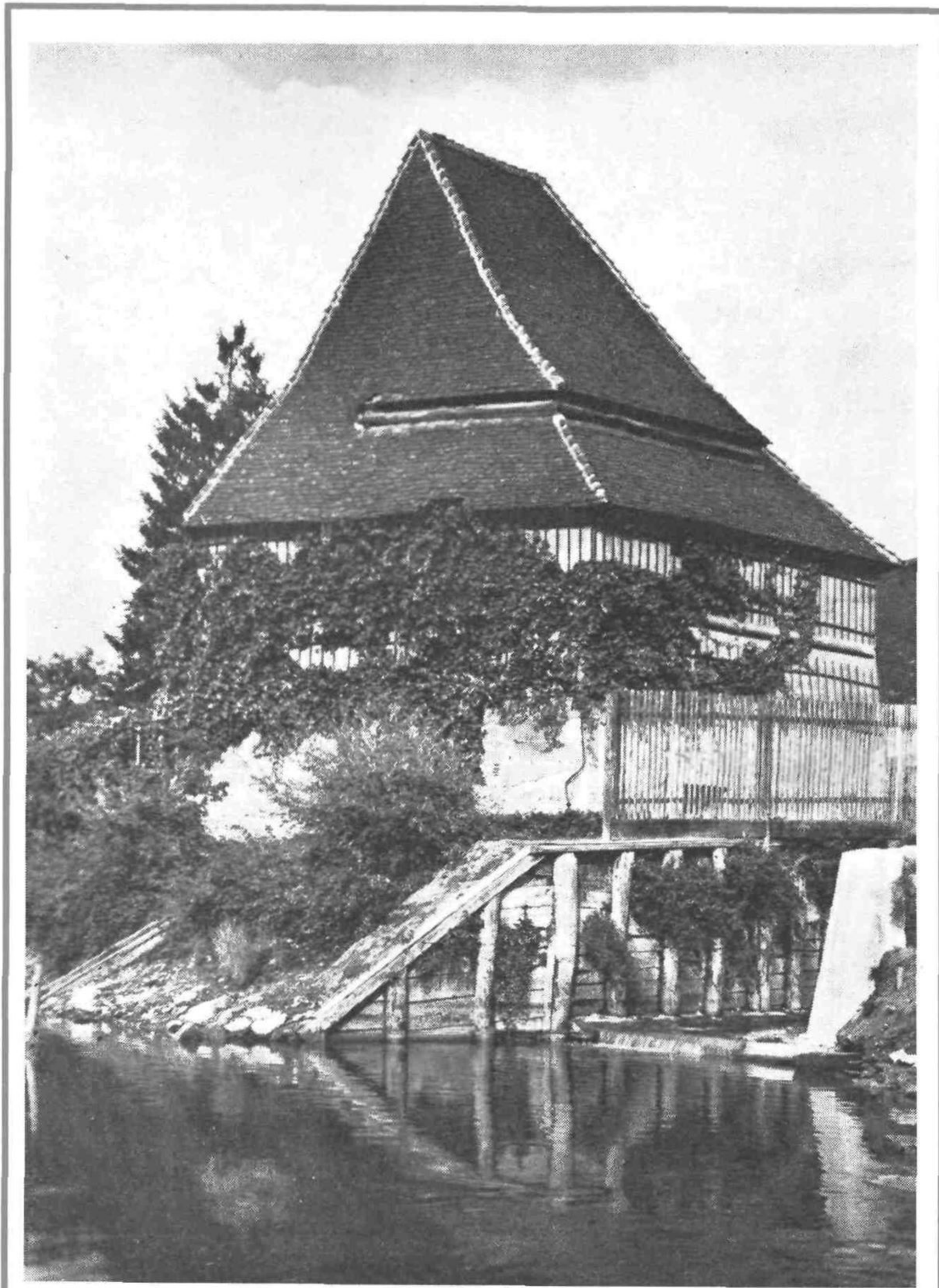
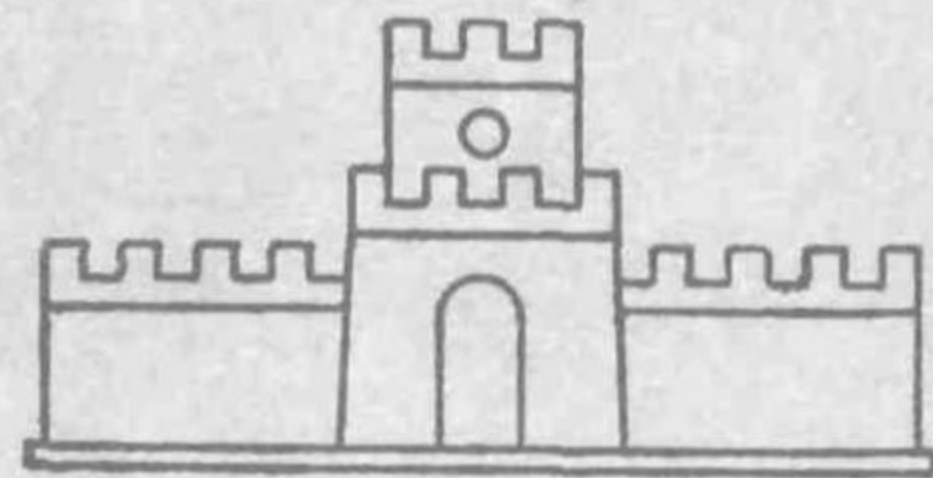

KRONIKA SLOVENSКИH MEST

M C M X X V I I   L E T N I K   I V   Š T E V I L K A   2

MESTNA ELEKTRARNA LJUBLJANSKA

V svoji prodajalni na Mestnem trgu št. 2
ima bogato zalogo lestencev, namiznih
svetiljk, grelnih aparatov, likalnikov motor-
jev in električnih štedilnikov, žarnic in sploh
vsega električnega materiala. Za popol-
noma elektrificirana gospodinjstva nudi
električni tok po izredno nizkih cenah

Posebna cena za ogreval-
nike vode na nočni tok
(60 par za kilovatno uro)

Izvršuje vse električne instalacije za luč
in moč najsolidneje in po najnižjih cenah

Ravnateljstvo Mestne elektrarne: Ljubljana, Krekov trg št. 10

Prodajalna Mestne elektrarne v Ljubljani, Mestni trg št. 2 (magistr. poslopje)

SAŠA ŠANTEL: STARA LJUBLJANA
ŠTUDENTOVSKA ULICA

STROJARJI NA FORŠTATU

DONESEK K ZGODOVINI OBRTOV V STARI LJUBLJANI

D R. R U D O L F A N D R E J K A

(Nadaljevanje.)

HIŠA ŠT. 13, NOVA ŠT. 22

(Dermota—Pauer.)

Izmed do sedaj opisanih hiš je hiša št. 22 prva, ki si je zunanje lice, kakršno je imela sredi 18. stoletja, ohranila do današnjih dni. Bila je prastara strojarska hiša, v kateri je strojarska obrtnost cvetela skozi 130 let. Nad 6 okni prvega nadstropja se strmo vzdiguje visoka streha, po kateri tečeta počez dve vrsti odprtih strešnih lin, ki so značilne za vse strojarske hiše: dovajale so obilno zraka in vetra v podstrešje, da so se hitreje sušile kože.

V tej hiši je od 1717 do 1752 stanoval in obrtoval strojar Janez *Dermota*. Iz zakona z ženo Marijo sta se mu rodili poleg dveh sinov hčerki Marija (1719) in Jera; otrokom je bil boter Jurij Činčara (*Tschintscherle* tudi *Zintzerle*), strojarski mojster v sosedni hiši. Očetovo obrt in hišo št. 13 je podedovala *Dermotova* najmlajša hčerka Jera, roj. 14. marca 1722, ki se je 21. januarja 1743 poročila s strojarjem *Martinom Paurom*, sinom strojarja *Jakoba Paura*. Odslej ostane hiša z majhnimi presledki v lasti *Paurove* rodbine. Zgodovina *Paurovega* rodu, najmogočnejšega izmed starih strojarjev na forštat, se bo podrobneje obravnavala pri naslednji hiši št. 12 (20). Tu naj zadostuje omeniti, da je bil *Martin Pauer*, roj. 1716 neznano kje, mlajši brat strojarja *Simona Adama Paura*, ki je malo pred njim (1741) prišel v last sosedne strojarske hiše pri »Činčari« št. 12.

Jera *Dermotova*, prva žena *Martina Paura*, je umrla 1750 na porodu sina *Matije*. Še isto leto (11. maja 1750) se je poročil *Martin Pauer* z Jero *Malgaj*, roj. 1716, vdovo po meščanu in krznarju *Luki Malgaju* (*Moligaj*). Iz tega zakona je bilo 7 otrok, med njimi sinovi *Karel* (1753), *Jakob* (1759) in *Simon* (7. oktobra 1760). Ko je *Martin Pauer* 10. novembra 1760, star 45 let, umrl, se je petinštiridesetletna vdova Jera (2. febr. 1761) v tretjič poročila s triindvajsetletnim

strojarskim pomočnikom *Gašperjem Amantom*, s katerim je imela (1762) še sina *Antona Amanta*. Po smrti tretjega moža (12. maja 1771) se je vdova Jera *Malgaj-Pauer-Amant* četrtič (18. avgusta 1771) omožila, stara sedaj 54 let, s triindvajsetletnim usnjarjem *Janezom Martinom Kneidlom*, ki je vodil do polnoletnosti njenih otrok iz drugega zakona (z *Martinom Paurom*) obrt in gospodarstvo na hiši št. 13.

Martin Kneidel je bil podjeten obrtnik in je hitro bogatel. L. 1779. je prišel v last sosedne hiše na Sv. Petra cesti 14, a jo že 1795 prodal barvarju *Matiji Gerberju*, l. 1783. pa je kupil od *Radonijevih* dedičev trinadstropno hišo štev. 286 v Židovski ulici (danes št. 1). Od 1772 ljubljanski meščan, je bil od 1795 do 1798 tudi član meščanskega odbora. Umrl je 3. januarja 1814 v svojem mlinu na Poljanah 36, ki ga je bil okoli 1800 kupil od *Franciške pl. Garzarolli*. Mlin z 12 stopami je prišel po njegovi smrti v last *Jakoba Gadnerja*; od tega ga je 1824 kupilo mesto za regulacijo Ljubljanice in podrlo jezove. L. 1847. je dežela kupila vse posestvo in sezidala na njem deželno prisilno delavnico, nekdanjo enonadstropno mlinsko poslopje, ki stoji še danes, pa se je uporabilo za stanovanje in pisarne upraviteljeve.

Jera *Kneidel*, mati *Paurovih* otrok, je umrla, stara 70 let, dne 7. novembra 1787 na Sv. Petra cesti 13. za 24 let pred svojim četrtim možem *Martinom Kneidlom*. Njeni na videz suhoparni poročni podatki, ki smo jih nalašč natančneje navedli, odpirajo zanimive poglede v sociološko strukturo 18. veka. Te ponovne poroke priletnih obrtniških vdov z mnogo mlajšimi ženini srečavamo tako pogosto v rodoslovju obrtniških rodbin, da ne moremo kar tako mimo tega nenavadnega pojava. Tu ne gre morda za osamljena nagnjenja možaželjnih žensk, spadajoče v področje seksualne patologije, ampak za množstvene in tipične pojave, ki so imele svoje korenine v socioloških in ekonomskih zakonih te dobe.

Bivše Paurove hiše št. 22, 20 in 18. (Danes Merharjeva, Ložarjeva in Oblatova hiša)

Kakor znano, so bili obrtniki združeni v cehih. Njih število pa je bilo po cehih maksimirano, tako, da ni mogel noben pomočnik postati samostojen mojster, če se ni kakšno mesto izpraznilo. Izpraznilo pa se je redoma le tedaj, če je obrtnik umrl ali če je postal za delo nesposoben (zaradi starosti, nezgode, bolezni itd.) in se zato prostovoljno umaknil. Obrtniške vdove so bile torej zelo iskane, saj je dotični izučeni pomočnik, mlad ali star, prišel s poroko do obrtne pravice, katero bi sicer kdo ve kdaj dobil. Po drugi plati pa vdove obrtnikov niso mogle svoje obrtne pravice dejansko izvrševati brez izučenih moških poslovodij, zlasti v obrtih, kakršni so usnjarski, barvarski in mlarski. Če pomislimo nadalje, da so ti poslovodje in pomočniki po tedanjih navadah z mojstrovo rodbino jedli pri isti mizi in stanovali pod isto streho, da je tak poslovodja bolj ko drugi moški v hiši prihajal po narodi stvari same v ožje stike z mojstrovo vdovo (posvetovanje zaradi nabave surovin, določitve cen, izplačevanja in oskrbe pomočnikov in vajencev, ureditve letnih obračunov, morebitnih pravnih in sporov itd.), se ne smemo čuditi, da je ta vsakdanja skupnost ekonomskih interesov dovedla ob tedanjih strogih cehovskih in cerkvenih predpisih naposled do edine pravilne socialne rešitve — do ženitve.

Po doseženi polnoletnosti (1794) je prevzel *Simon Pauer*, najmlajši sin Martina in Jere Pauer, očetovo hišo št. 13 in strojarski obrt. Od 1796 ljubljanski mešan, se je dne 26. junija 1798 poročil z Marijo Jev-

nikar, šestnajstletno hčerko Jurija Jevnikarja, gostilničarja na Poljanah. V tem zakonu sta se mu še v Ljubljani rodila sinova Franc (15. aprila 1799) in Karel (1801, a umrl isto leto), nato pa se sled za Simonom Paurom izgubi; najbrž se je izselil iz Ljubljane. Hiša je prešla 1801 na strojarja Avgusta Dittla, od tega 1802 na strojarja Jurija Klemenčiča, 1822 pa na Dittlovega sina Vincenca Dittla (gl. spodaj).

Prezadolženo hišo kupi 16. novembra 1833 bogati sosed in strojar Janez Pauer, sin Simonovega bratranca Roka Paura (gl. str. 67). S tem pride hiša zopet v last drugega kolena Paurov ter ostane v njih lasti do 1926, Vincenc Dittl pa se preseli v Gradišče št. 42. Po smrti Janeza Paura (1854) deduje hišo njegova vdova Terezija, roj. Markovič, po njeni smrti (1863) pa (3. aprila 1864) nje sin Jožef Pauer, od katerega pride hiša 1874 na njegovo ženo Klementino, roj. pl. Hermann, ki jo drži do svoje smrti (1898). Ta je obrežni trakt hiše (Sv. Petra nasip 21), ki je ob potresu 1895 zelo trpel, do tal podrla, na njega mestu pa sezidala moderno dvonadstropno hišo in jo zvezala s staro hišo na Sv. Petra cesti 13 (22), ki je bila potres dobro prestala.

Obe hiši so po Klementinini smrti podedovale njene tri hčere (sinov ni bilo) Klementina, poročena z Albertom Tuškom, poslovodjo pivovarne Neudorf na Dunaju, Terezija, poročena s trgovcem in dežnikarjem Adolfom Mikuschem v Ljubljani, Mestni trg 15 in Frančiška, ki je ostala samica. Njih dediči so hišo, v kateri se že izza leta 1874. ni več izvrševala strojarska obrt, prodali 1926 sedanjemu lastniku Antonu Merharju, trgovcu s košarskimi izdelki, ki je dotodanje stanovanjske in gostilniške prostore¹ v pritličju spremenil v prodajalne lokale, kakršni so danes, na hiši sami pa ni skoraj nič spremenil.

HIŠI ŠT. 11 IN 12, NOVI ŠT. 18 IN 20

(Činčara — Pauer)

Te hiši sta prišli okoli 1743 v last strojarske rodbine *Pauer*, ki je odslej tu bivala in delovala skoraj poldrugo stoletje. Hiša št. 12 (20) se je ohranila do danes v bistvu neizpremenjena, hiša 11 (18) pa se je močno spremenila.

R o d b i n a P a u e r

Paurovi izvirajo po rodbinskem izročilu iz Schwarzwalda na Badenskem. Njih najstarejši ljubljanski zastopnik, *Simon Adam Pauer*, sin Jakoba Paura, roj. okoli 1710 neznano kje, je prišel okoli 1730 v Ljubljano in vstopil sprva kot pomočnik, pozneje kot družabnik v usnjarijo, ki jo je na teh hišah izvrševal od 1700 do 1743 usnjarski *Jurij Činčara*² (v davčnih urbarjih »Tschintscherle«, »Zinzerle« in »Zonzerle«, v maticah šentpeterske župnije »Zonzala«). Po Činčarovi smrti (18. dec. 1735) se je Simon Adam Pauer poročil 3. julija 1737 z njegovo vdovo Rozino in prišel

¹ Gostilna v tej hiši je izpričana l. 1869. Izvrševal jo je Jurij Bizjak.

² Ime »Činčara« se je ohranilo kot hišno (ljudsko) ime na Paurovih hišah v Ljubljani in njegovih posestvih (n. pr. mlinu v Podutiku) do konca 19. stoletja.

tako v posest obeh hiš in obrtne pravice. Poleg Simona Adama Paura se je bil tisti čas priselil v Ljubljano tudi njegov brat Janez Martin Pauer, ki je prišel po poroki z Jero Dermotovo v last hiše št. 13 (22). (Glej stran 65.)

Simon Adam Pauer se je po smrti svoje prve žene Rozine (11. nov. 1741) še dvakrat poročil. Iz zakona z drugo ženo Polono se mu je rodilo 9 otrok, iz zakona s tretjo ženo Nežo pa edina hčerka Marija. Po Simon Adamovi smrti (26. aprila 1786) je njegov sin iz drugega zakona, Rok Pauer, roj. 15. avgusta 1755, prevzel očetovo obrt. Že prej se je (14. jan. 1782) poročil s Polono Berlič, hčerko Gregorja Berliča iz Naklega.

Paurovi so bili v tem času najmogočnejši rod izmed ljubljanskih strojarjev. Poleg hiš št. 11 in 12 na Sv. Petra cesti so imeli že 1770 v Kolodvorski ulici 134 in 135 a (danes hiši »Ekonom« št. 9 in dr. Meglerja št. 11) svoje pristave (»Paurov marof«), vrh tega vrsto njiv in vrtov v Blatni vasi (Kolodvorska ulica), gozdni delež na Rožniku blizu Podrožnika, ki ga je Rok Pauer od bivšega imenja cerkve na Rožniku (Fialkirchengut U. L. Frau zu Rosenbach) izdražil 19. decembra 1808 za 1000 fl., lovski gradič v Podutiku, pri katerem je bil tudi mlin za čreslo, mlin in žago na Ljubljani pri Fužinah itd. Simon Adam in Rok Pauer sta bila oba ljubljanska meščana in dolgo časa načelnika strojarskega ceha, Rok Pauer nekaj časa (1804—09) tudi član mestnega odbora.

Ljubljanski strojarski ceh

Strojarski (usnjarski) *ceh*, čigar znak hrani Narodni muzej v Ljubljani, je bil eden izmed najstarejših cehev ljubljanskih. Vendar bi bilo število ljubljanskih strojarjev za njegovo delazmožnost premajhno. Iz knjige letnih prispevkov (Jährliches Aufgab-Buch der Stadt- und Landmeister deren bürgerlichen Rothgärber-Zunft in Laybach) iz l. 1801.—1848., ki se je še ohranila v ostalini Paurovih (današnji lastnik g. Pavel Pollak v Ljubljani), je razvidno, da je štel strojarski ceh v Ljubljani okoli 40 mojstrov za člane. Obsegal pa ni samo Kranjske, ampak tudi vso južno Štajersko od Celja navzdol, pa tudi posamezne mojstre na Koroškem (v Celovcu, Borovljah in Wolfsbergu) in celo na Reki.

V Ljubljani so bili vpisani v knjigo strojarskega ceha naslednji mojstri:

od 1801 do 1811: Rok Pauer, Jožef Pogačar, († 1803), Avgust Dittl, Simon Klemenčič, Franc Janesch (od 1. junija 1806), Janez Pauer (od 24. maja 1807), Fortunat Janesch (do 1. maja 1808, potem v Celovcu), Žiga Bals (od 10. julija 1808) in Matija Weltz (od 6. jan. 1811),

od 1812 do 1837: Rok Pauer († 12. aprila 1827), Avgust Dittl († februarja 1835), Simon Klemenčič († marca 1837), Franc Janesch, Janez Pauer, Žiga Bals, Matija Weltz († 2. sept. 1812) in Vincenc Dittl.

od 1837 do 1848: Franc Janesch († 10. aprila 1845), Janez Pauer (plačal do 1844, umrl 11. junija 1839), Žiga Bals, Vincenc Dittl in Ivan Janesch (postal mojster 27. oktobra 1844).

¹ Njih oljnate slike hranita njih pravnuka od materine strani gg. dr. Evgen in Leo Tuschek na Dunaju. Njihovi ugodljivosti gre hvala, da so se mogle stare slike Simona Adama in Roka Paura tu priobčiti.

Stara Paurova, danes Merharjeva hiša št. 22

Razen Ljubljane je bilo največ članov v *Tržiču* (Jožef Mally, Karl Pollak, Pavel Mally, Jakob Mally, Vincenc Pollak, Jakob Pollak, Gašper Mally) in v *Novem mestu* (Anton Nachtigall, Franc Papež, Jožef Šparovic, Leopold Šparovic, Anton Papež, Karl Lužar, Franc Lužar, Anton Hočevar). V *Varaždinu* sta bili članici ljubljanskega strojarskega ceha strojarski rodbini Manger (Jožef, Regina in Ivan Manger) in Nikolaj Adler, na Reki Jožef Mayer, v Celovcu Ljubljčan Fortunat Janesch, v Borovljah Karl Prantel, v Wolfsbergu Jakob Domnigg, v Celju Ludvik Hertzmann, v Sevnici Anton Hribar.

Na *Gorenjskem* so bili člani strojarskega ceha: Simon Zaplotnik in Ivan Köstl v Kranju, Tomaž Mally v Radovljici, Matija Soklič na Bledu, Jožef Verona v Kamniku in Anton Krušnik v Zalogu pri Moravčah; na *Dolenjskem*: Jožef Mersu v Šmartnem pri Litiji, Anton Vidic (Vitez) v Krškem, Jernej Vidic v Ratečah, Janez Pibernik in Jožef Strel v Mokronogu, Janez Peteln v Ribnici in Jožef Soretič v Metliki; na *Notranjskem*: Tomaž Javornik (Jabor-nig) na Vrhniki, Jurij Vrabič in Tomaž Poženel (Poschenu) v Idriji.

Simon Adam Pauer
(1710—1786)

Rok Pauer
(1755—1827)

Paurovi so bili v sorodstvu in svaštvu z mnogimi uglednimi ljubljanskimi rodbinami. Tako je bila Simon Adamova hčerka Rozalija poročena (15. nov. 1762) z jerharskim mojstrom Jožefom Valentinom *Steinmetzom*, Marjeta v prvem zakonu (1780) s strojarskim mojstrom Jožefom *Janeschem*, v drugem (1791) s strojarskim mojstrom Avgustom *Dittlom*, najmlajša, Marija, pa z milarjem Dominikom *Fockom* na Poljanah.

Roku Pauru so se v zakonu s Polono Berličevo rodili razen treh sinov štiri hčerke, izmed katerih se je najstarejša, Rozina, omožila (1803) z Jurijem Šupevcem, gostilničarjem v Slonovi ulici (danes Prešernova ulica 1/3), najmlajšo, Terezijo, pa je vzel (1827) krznarski mojster Janez *Mahkot* na Sv. Petra cesti 138 (danes 11) in dobil od nje bogato doto 8000 fl. Pravnuk Rozine Pauer, poročene Šupevc, je bil med drugimi po materini strani (Terezija Valburga Gayer) nedavno umrli župnik Ivan Renier v Krškem, dočim je bil Terezije Mahkotove edini sin *Ivan Mahkot* (r. 12. okt. 1828, u. 12. nov. 1911), pozneje okrajni glavar in vladni svetnik v Ljubljani. Njegova sestra Terezija Leopoldina Mahkot, roj. 1834, je bila omožena (1. okt. 1866) z vladnim svetnikom in reorganizatorjem ljudskega šolstva na Kranjskem Ivanom Hozhevarjem (1829—1889).

Najstarejši Rokov sin, *Janez Pauer*, (roj. 22. dec. 1784, umrl 27. aprila 1854) je 1807 prevzel očetovo obrt in hišo št. 12 (20), po očetovi smrti (januarja 1827) pa je podedoval še hišo št. 11 (18). Dne 2. febr. 1813 se je poročil s Terezijo Katarino Markovizh, r. 1792, hčerko žitnega trgovca in gostilničarja Bernarda Markovizha v Gradišču 23 (9). L. 1830. je kupil bivšo Lambergovo hišo v Gosposki ulici 209 (8), l. 1833. pa sosedno hišo št. 13 (22) Vincenca Dittla na Sv. Petra cesti, tako da so bile odslej na forštatu kar 3 hiše po vrsti njegove; tudi pristavo št. 135 (7) v Kolodvorski ulici,¹ ki jo je bil njegov oče Rok 1789 prodal, je odkupil 1851 od dedičev Franceta Janescha. Bil je ljubljanski meščan in občinski svetovalec ljubljanski.

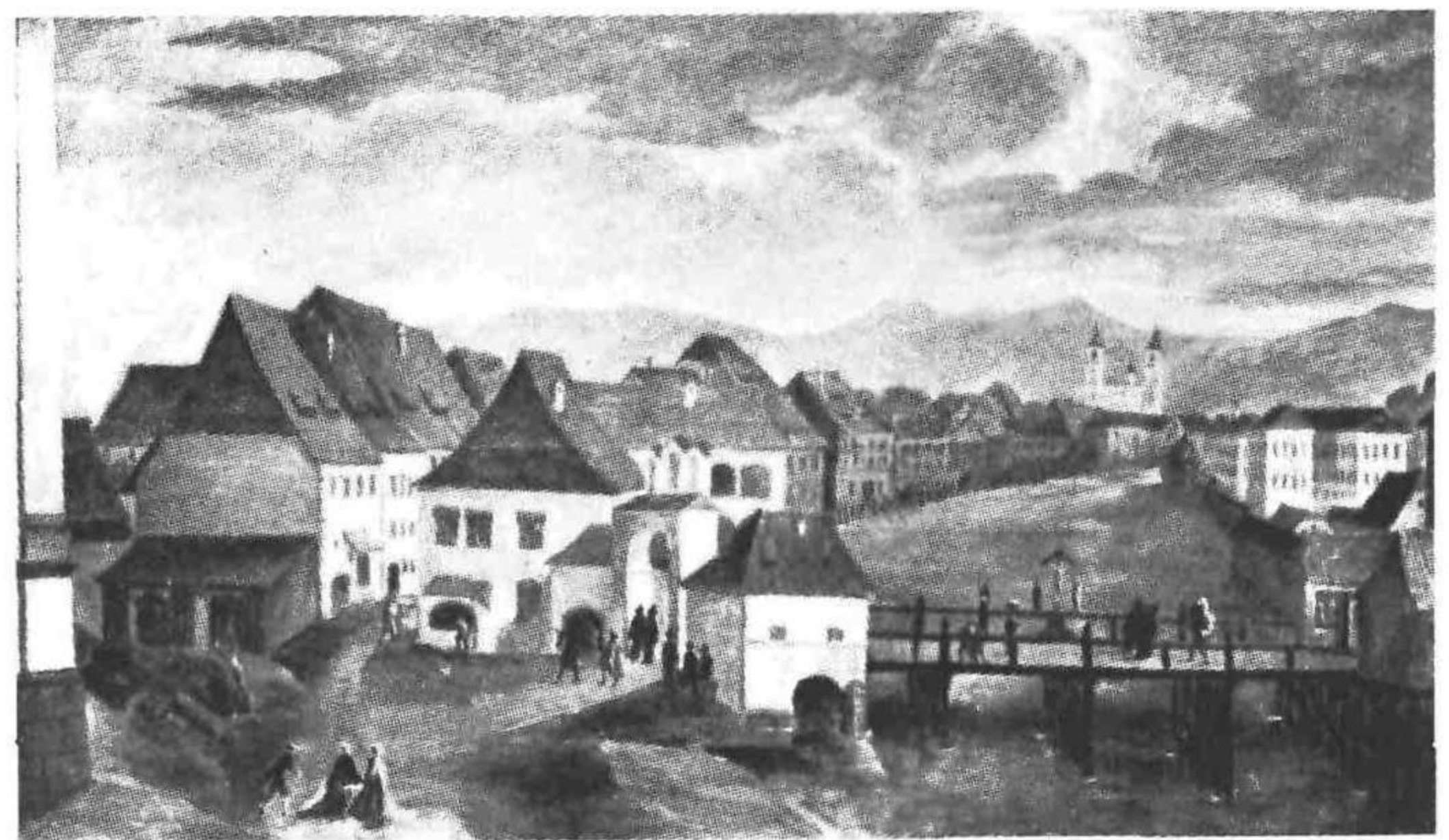
Prvo leto po poroki (1814) je temeljito prenovil svojo dvonadstropno hišo na Sv. Petra nasipu (danes št. 19), kar izpričujejo še sedaj ohranjena hišna

¹ Na dvorišču te pristave je imel od 1860 do 1880 svojo fotografsko hišico Ernest Pogorelec; obširen Paurov vrt je segal do današnje Miklošičeve ceste.

vrata z letnico 1814 in začetnicama J. P. Takrat je najbrž že držala po razširjenem nasipu dovozna pot k hišam ob bregu, dočim je tekla Ljubljanka še okoli 1740 tik ob hišnih temeljih, tako da se z vodne strani ni moglo z vozovi do hiše. To stanje lepo ponazorujeta Metzingerjeva slika Špitalskega mostu iz l. 1738., pa tudi Kaltschnid-Florjančičev zemljevid Ljubljane iz l. 1744. (gl. slike!). Paurova hiša je pravi lik nekdanjih predmestnih obrtniških hiš, v katerih se je skrivalo pogostoma veliko bogastvo. Hišna trakta na Sv. Petra cesti in na Sv. Petra nasipu veže poseben dvoriščni trakt, ki meji na sosedno hišo št. 13 (22). Zaradi višinske razlike med gladino ceste in nasipa je hiša na Sv. Petra cesti 20 enonadstropna. Vsaka ima v fronti po pet oken. Prvotna enotnost hišne razdelitve, ki je obsegala v 1. nadstropju na Sv. Petra cesti in v 2. nadstropju na Sv. Petra nasipu le po eno veliko stanovanje, pa je bilo s poznejšimi prezidavami razdrobljeno v več majhnih stanovanj, ki ne dajejo slutiti, kako udobno, dejali bi, gosposko so stanovali Paurovi v svojih 9 sobanah, ki so bile vse med seboj zvezane. Imeniten je bil zlasti 7 m dolgi salon v dvoriščnem traktu, kjer so visele oljnate slike poglavarjev Paurovega rodu in njihovih žena.

Za strojarski obrt sta se uporabljala le dvorišče in pritličje ob Sv. Petra nasipu, prostori, ki jih zavzemata danes pisarna Krojaške zadruga na levi in gostilna »Pri kaplanu« na desni strani. Preden se je bila odprla gostilna, je bila v teh prostorih izdelovalnica likerjev trgovca Jakoba Klauerja, pisarna Krojaške zadruga pa je bila po prenehanju strojarske obrti Paurovih predelana v stanovanje; v kuhinji tega stanovanja je bila prej jama za namakanje kož, ki se je bila površno zasula, a se je kuhinjski pôd stalno posedal. Ko so dvorišče končno uravnali, so izvlekli iz tal že popolnoma gnil okvir zelo velike kadi, ki je svoj čas očitno služila za namakanje kož.

Za sušenje kož so rabili obširno in na vse kraje po širokih linah odprto podstrešje. Namočene kože je prenašala nanj iz dvorišča posebna dvigalna naprava, ki so jo šele pred nekaj leti podrli. Ogromna vrv je tekla pod valjastim kolesom na škripce, od tod pa na drog v podstrešju, ki je bil vrtljiv s tem, da sta se skupaj zatikala dva manjša kola; kadar se ni uporabljala, je bila vrv zavita na tem primitivnem vretenu, ki še stoji. Podstrešje je v nekaterih predelih

Špitalski most l. 1738. (Po Val. Metzingerjevi sliki v cerkvi Sv. Petra v Ljubljani). Lepo se vidi, kako teče Ljubljanka tik ob Paurovih hišah. O nasipu že ni sledu

razdeljeno v 3 etaže in zelo prostorno. Široke line so dajale prosto pot vetru in prepihu; zlasti poleti je bilo tu zelo vroče in suho; kože so se zato hitro in dobro posušile.

Razen omenjenih prostorov v pritličju stavbe na Sv. Petra nasipu, na dvorišču in podstrešju so se vsi drugi prostori, torej tudi pritličje ob Sv. Petra cesti rabili za stanovanja in ni bilo takrat nobenih prodajaln na cesto. Prva razdelitev prvotno enotnega Paurovega stanovanja v dve ločeni stanovanji se je najbrž izvršila okoli 1830, ker najdemo v konskribcijskih polah ljudskega štetja iz 1834 v hiši že 2 stanovanji, prvo zaseda Janez Pauer s svojo rodbino, drugo pa njegov zet, mestni zdravnik dr. Miha Tušek.

Janezu Pauru so se rodili iz zakona s Terezijo Markovizh trije sinovi in štiri hčerke. Od sinov je bil najstarejši *Janez Pauer ml.*, roj. 1816, izučen strojar in sotrudnik očetov, a umrl že 10. avg. 1858 za sušico. Njegovo delo je nato prevzel najmlajši sin *Franc Ks. Pauer*, roj. 1821 in izvrševal strojarsko obrt v očetovi hiši do 1861, ko se je osamosvojil in ustanovil na Sp. Sv. Petra cesti 27 (danes 48) v prej Martin Dolinškovi hiši na vogalu Znamenjske ulice novo strojarno. Dve leti nato se je (dne 2. febr. 1863) poročil z Antonijo Terezijo Poznič, hčerko kovača Jožefa Pozniča iz Moravč. Obrt mu je uspevala do 1870, potem jo je pa zaradi otvoritve bližnje velike Janeschove usnjarske tvornice na Sv. Petra cesti 47 (70) in Mergenthalerjeve strojarne v Mostah l. 1881. opustil. Ker je strojarski obrt tudi v Paurovih hišah na Sv. Petra cesti 11 in 12 l. 1847. prenehal, je s to ustavitvijo l. 1881. prenehala skoro poldrugo stoletje stara strojarska obrt Paurovih, zastopnikov tiste meščanske premožnosti in veljave, ki je izvirala iz »zlatih tal rokodelstva«. — Francetov najstarejši sin *Friderik* (roj. 24. junija 1865, umrl 18. jan. 1935), je ustanovil v očetovi hiši na Sv. Petra cesti 27 namesto strojarne pekarno, ki jo vodi danes njegova vdova Marija roj. Čič. Bil je odličen v svoji stroki, od 1897 do 1901 tudi svetnik Trgovske in obrtne zbornice Njegov sin *Božidar Pauer*, roj. 31. avg. 1899, pa je šel med industrijalce in je l. 1928. sezidal večjo tvornico keksov in peciva v Zg. šiški, ki lepo procvita. — Od ostalih sinov Franca Ks. Paura je postal *Franc Pauer*, roj. 1870, ključavničar in se preselil v štore pri Celju, *Ivan Pauer*, roj. 1875, pa je bil klepar, sprva v Nemčiji, potem v Ljubljani (Privoz 9).

Sv. Petra nasip: Od leve na desno bivše Paurove hiše št. 17, 19 in 21, sedaj Oblatova, Ložarjeva in Merharjeva

Ivan Pauer
(1784—1854)

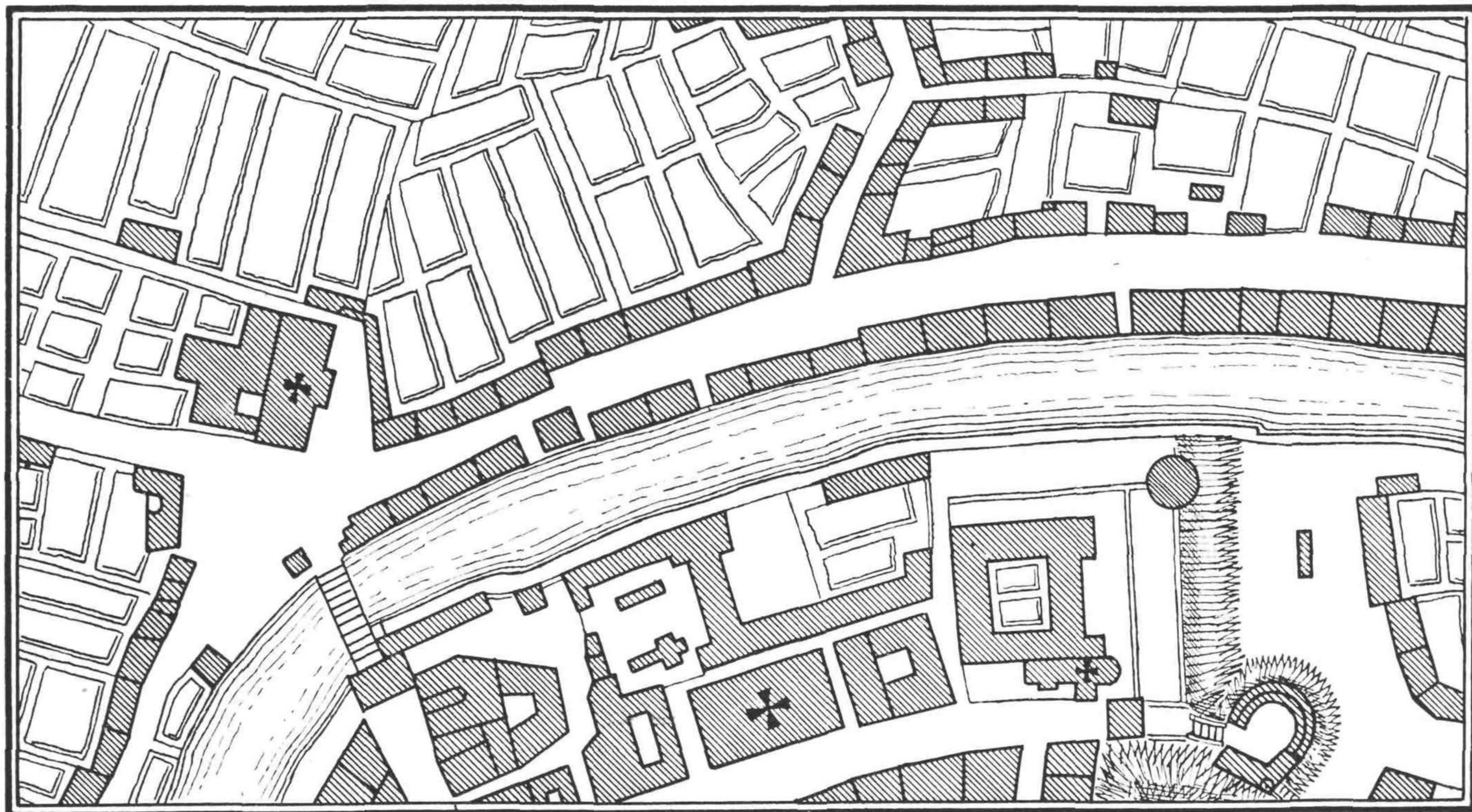
Jožef Pauer
(1819—1889)

Janeza Paura starejšega hiše in posestva je po njegovi smrti (27. aprila 1854) podedovala njegova vdova Terezija, po njeni smrti (27. junija 1863) pa drugorojeni sin *Jožef Pauer* (r. 13. marca 1819, u. 23. nov. 1889), ki se je lotil tudi trgovine in imel okoli 1850 na Mestnem trgu 239 (19) trgovino z manufakturo. Bil je med 1868—1873 tudi občinski svetnik. Po nepredvidnosti je bil okoli 1867 prevzel menično poroštvo za žitnega trgovca Ivana Gregoriča. Nenadni polom te tvrdke (1868) je zajel tudi njega in so se Gregorčičevi upniki, med njimi žitna trgovca Nikolaj Recher in Aleksander Dreo, pivovarnar Jurij Auer, Neža Globočnikova itd. držali bogatega žiranta s svojimi terjatvami, ki so daleč presegle vsoto 40.000 fl. Tako je prišel Jožef Pauer, ne po svoji krivdi, v konkurz, v katerem so se na dražbi prodali obe njegovi pristavi v Kolodvorski ulici 134 in 135 (9 in 7), prva Simonu Pogačarju, druga mesarju in gostilničarju Jožefu Černetu. Gozd na Rožniku je že 1869 kupil trgovec Jakob Mankoč iz Trsta, a ga 1870 prodal gostilničarki Mariji Selan na Podrožniku. Hišo št. 11 (18) na Sv. Petra cesti je kupil 1876 prekajevalec Valentin Hörmann, hišo št. 12 (20) pa vojaški stavbni uradnik Edvard Cernstein. Edino hišo št. 13 (22) je rešila za se Jožefa žena Klementina, roj. Hermann; po njeni smrti (10. junija 1898) so jo podedovale njene hčerke in prodale 1926 trgovcu Antonu Merharju (glej zgoraj stran 66).

Hišo št. 11 (18) je pozneje (1904) kupil od Hörmannove vdove finančni računski revident Beltram Götz, od tega pa (1921) trgovka s papirjem Marija Tičar. Nje sedanji (od 1922) lastnik Aleksander Oblat je oba hišna trakta: Sv. Petra cesta 18 in Sv. Petra nasip št. 17 dvignil na dve nadstropji in jim tudi zunanje lice močno preuredil in prenovil. Hišo št. 12 (20) je Otokar Cernstein, Edvardov sin, 1. marca 1916 prodal krojaškemu mojstru Jerneju Ložarju, čigar otroci so od 1935 nje lastniki. Ta hiša je do danes v bistvu ohranila svoj starinski značaj; tudi na dvonadstropnem traktu na Sv. Petra nasipu 19, ki so ga Paurovi okoli 1870 prenovili, se niso izvršile nobene bistvene spremembe.

Janez Pauer star. je imel iz zakona s Terezijo Markovizhevo razen že omenjenih treh sinov Janeza ml., Jožefa in Franceta Ksaverja še 4 hčerke, od katerih sta dve mladi umrli, dočim se je Terezija, roj. 1813, poročila dne 8. febr. 1836 z dr. Matijo Kavčičem,

Forštata po Florjančič-Kaltschmidovem zemljevidu Ljubljane iz l. 1744.

Od širokega (danes Marijinega) trga pred Avguštinsko (danes frančiškansko) cerkvijo se cepi na desno takratna Zaloška (danes sv. Petra) cesta. Sv. Petra nasipa še ni: hiše so zidane tik nad strugo Ljubljanice. Sredi Forštata se cepi na sever ulica v Blatno vas (danes Kolodvorska ulica). Prva stezica med strnjenimi hišami, ki drži k Ljubljani, glede od desne je bivša Strojarska steza, druga steza (nasproti ulice v Blatno vas) Za čreslom, tretja današnja Obrežna steza. Četrta belina je nezazidani vrt ob nekdanji Steinmetzovi, danes Demšarjevi hiši, ki se je kot vrtič držal do 1932, ko je bil zazidan.

dvornim in sodnim odvetnikom in poznejšim slovitim slovenskim državnim poslancem in politikom, Ivana, roj. 1817, pa istega dne z njegovim prijateljem, mestnim zdravnikom in slovenskim planincem dr. Miho Tuškom. Dr. Kavčičev zakon je bil brez otrok. Dr. Mihi Tušku pa sta se rodila dva sinova Alojzij in Albert ter hčerka Amalija, pozneje poročena s polkovnikom Francetom Kreipnerjem. Sin Alojzij je umrl še kot študent v Gradcu, sin Albert Tušek (r. 15. sept. 1841, u. 30. julija 1900 na Dunaju) je imel nekaj časa agenturo in špedicijo na Sv. Petra cesti, potem pa se je okoli 1864 preselil z rodbino vred na Dunaj, kjer je bil knjigovodja pivovarne Neudorf. Njegov rod nadaljujejo sinovi Pavel, Leon in ing. in jur. dr. Evgen Tushek, živeči na Dunaju, ki hranijo mnogo spominov na Paurovo rodbino.¹

HIŠA ŠT. 10, NOVA ŠT. 16

(Gerber - Kralj - Baltič, »Pri klobčarju«)

V tej hiši, ki je bila od 1782 do 1815 last gostilničarja Jožefa Pezdica in njegove žene Uršule, ni bilo obrtov, ki bi tu zanimali. V njej sta obratovala njena hišna lastnika, klobučar Jurij Gerber (1805—1830) in kotlar Matevž Kralj (1830—1855). Tu je imel svoje stajališče in stanovanje med 1822—1826 tudi mestni tesarski mojster Jernej Košir. Hiša je prešla 1855 na vdovo Marijo Kralj, od nje pa 1859 na nje-

¹ O dr. Mihi Tušku in njegovem rodu glej podrobneje moj članek: Doneski k življenjepisju dr. Mihe Tuška, Slovenec št. 187 z dne 19. avgusta 1933.

nega drugega moža, Bernarda Baltitscha, doma iz Zgornje Krke pri Stični, ravnatelja pomožnih uradov pri ljubljanskem deželnem sodišču. Njegov sin edinec dr. Viljem Baltič, tedanji veliki župan ljubljanske oblasti, jo je oktobra 1922 prodal trgovcu Andreju Čekadi, ki ima sedaj v nji svojo trgovino z usnjem. V tej hiši je imel okoli 1870 svoj lokal urar Franc Pettauer; po njegovi smrti je tu obratoval urar in zlatar Ivan Somnitz, čigar trgovina se po njegovih dedičih še danes izvršuje.

HIŠA ŠT. 9, NOVA ŠT. 14

(Prager-Siebenhart-Homber-Slivar)

Ta enonadstropna hiša, ki je ohranila v bistvu do danes svoje staro lice, stoji nasproti stiku Kolodvorske ulice s sv. Petra cesto. Za njo drži navzdol na sv. Petra nasip samo 1½ m široka, že v Valvasorjevih risbah in Florjančičevem zemljevidu Ljubljane označena steza »Za čreslom«. Tod in naprej po stari Blatni vasi, današnji Kolodvorski ulici, poteka od 1785 do danes meja med frančiškansko in šentpetersko župnijo. Pričujoča hiša je bila zadnja v šentpeterski župniji. Nje lastnik je bil od 1748—1760 stavbenik *Matija Perski* (Perschki). Njegovo vdovo Marijo Terezijo je vzel 25. maja 1761 deželni stavbenik *Lovrenc Prager* (v šentpeterskih maticah 1761: Progar) in prišel v last Perskijevega premoženja, ki je poleg hiše na sv. Petra cesti obsegalo še hišo v Florjanski ulici 146 (danes 21, poznejša Žuškova hiša) in dve njivi na Ljubljanskem polju, a moral je prevzeti izplačilo

Perskijevih hčerk v znesku 3.750 fl., ki ga pa do svoje smrti ni poravnal. Prager je bil odličen stavbenik; zaslovel je zlasti po posrečeni prezidavi nekdanje stanovske jahalnice pred Fištamskimi vratmi (danes Kongresni trg), ki jo je 1765 pre naredil v deželno gledališče.¹

Pragerjeva sinova Ignac, roj. 1762 in Jožef Franc, roj. 1768, sta oba postala stavbenika, prvi v Ljubljani, kjer je dobil 1794 meščanstvo, drugi pri idrijskem rudniku. Ko sta Lovrenc Prager in njegova žena l. 1791. drug za drugim pomrla, je bilo vse prezadolženo. Hišo v Florjanski ulici je l. 1793. na dražbi kupil trgovec Jurij Griess, drugi mož Perskijeve hčerke Marjane, hišo na sv. Petra cesti 9 pa je kupil za 3.450 fl. pivovar *Matija Siebenhart*, po rodu iz Bavarske, prej pomočnik pri pivovarju Pavlu Prunnerju na Karlovški cesti. Varil je pivo v traktu na sv. Petra nasipu, točil pa v pivnici »Zum braunen Rössel« na sv. Petra cesti.

Po Siebenhartovi smrti (1808) se je njegova vdova Marija Antonija roj. Wassermann v drugič (1811) poročila s pivovarjem *Tomažem Homberjem* (v listinah tudi Hamper), roj. 1772 v Thesendorfu na Bavarskem, ki je izvrševal pivovarsko obrt do svoje smrti in se je po tem še dvakrat poročil. Homberjevo hčerko iz drugega zakona Rozo je vzel 10. nov. 1834 njegov poslovodja *Feliks Prager* roj. 1808, izučen pri pivovarju Strageneggu v Radovljici. Bil je sin prej omenjenega stavbenika Ignaca Pragerja in vnuk prvotnega lastnika hiše, deželnega stavbenika Lov-

¹ To gledališče je pogorelo 17. februarja 1887. Zdaj stoji tam poslopje Filharmonične družbe.

Sv. Petra nasip: Od desne na levo bivši Paurovi hiši št. 19 in 17 (dvonadstropni) danes Ložarjeva in Oblatova hiša

Bivša Siebenhartova, potem Homberjeva, slednjič Gregorančeva pivovarna Sv. Petra nasip št. 13, danes Lederhasova hiša

renca Pragerja. Po smrti tasta Tomaža Homberja (3. aprila 1840) je Feliks Prager prevzel njegovo pivovarno, a vodil jo je samostojno samo 8 mesecev, ker je že 12. decembra 1840 umrl, zapustivši štiri bolehnne hčere.

Zadolžena Homberjeva hiša je prišla 1841 na dražbo; kupil jo je Pragerjev nečak, *Anton Gregoranc*, roj. 1817, sin bogatega mesarja Martina Gregoranca¹ iz Kolodvorske ulice 111 (danes Rojinova hiša 8) ter dobil isto leto pivovarniško pravico, katero je izvrševal do smrti (1852). Njegova vdova Marija, v drugič poročena Hofer, je pa hišo že 1855 prodala trgovcu Ivanu Wölflingu, ki je odprl v njej špecerijsko trgovino, prejšnjo pivnico pa spremenil v gostilno. Pivovarna je po 50 let obstanka prenehala.

Hiša je prišla 1867 vnovič na dražbo, na kateri jo je kupil trgovec z usnjem Anton *Slivar* ter imel v njej svojo trgovino in gostilno. Za Slivarjem je kupil hišo 1890 veleposestnik Ivan Šarc iz št. Vida, od katerega je 1921 prešla na Ivano Lederhas, vdovo po gimn. profesorju Lederhasu, 1928 pa na njegove otroke.

Špecerijsko trgovino so imeli v tej hiši od 1890 naprej Janez Goliaš, Anton Ječminek in Ana Jerše. Ko je gostilna prenehala, je odprl tam Anton Presker svojo krojaško delavnico in konfekcijsko trgovino, ki še danes posluje.

¹ Martin Gregoranc, roj. 1775, poročen z Eleonoro Prager, je kupil 1811 od kovača Fortunata Kerschbauma polje in kozolec v Kolodvorski ulici 111, sezidal tam hišo, poleg nje pa pritlično milarno in svečarno, ki jo je vodil po njegovi smrti (1828) na račun vdove do 1836 milar Jožef Strelba (gl. zgoraj pod števil. 16). Martin Gregoranc je tudi 1820 kupil od odvetnika dr. Luke Rusa gradič Rožno gorico (Rosenbüchel) pod Rožnikom, poznejši »Conžkov grad«, ki je v rodbini ostal do 1847.

(Dalje prihodnjič.)

»USODA« LJUBLJANSKE PRISILNE DELAVNICE

D R . M E T O D D O L E N C

I. Nedavno je minulo sto let, odkar je umrl idejni ustanovitelj ljubljanske prisilne delavnice. Ta zavod je obstajal od 15. oktobra 1847. do 1. junija 1920., torej skoraj 73 let. Njegov pomen pač ni bil dovolj upoštevan, sicer bi se bila široka javnost morala zganiti, ko so bili Ljubljani vzeli prisilno delavnico, njena poslopja pa so se meni nič tebi nič izročila drugemu namenu, ki se niti oddaleč ne more primerjati z vzgajališčem poštenosti in delavnosti. To smemo po 16 letih izza ukinitve ljubljanske prisilne delavnice mirne duše trditi! Saj v vsej naši državi še niso postavili zavoda, ki bi bil količkaj tako smotrno urejen, kakor je bil ljubljanski...

Po toči zvoniti — ne kaže? Bomo videli!... Za sedaj naj veljajo naša izvajanja predvsem spominu cerkvenega dostojanstvenika, po rodu Ljubljančana, ki se je dobro zavedal, kako se je treba smotrno boriti zoper delomrznost in potepuštvo in s tem pospeševati narodno blaginjo. Da prikažemo ta problem v pravilni luči, moramo poseči v njegovo zgodovino.

II. Kazni na prostosti, ki naj sledi storitvi zločina, so prilično mlajšega porekla. Sicer so že stari Rimljani poznali odtegnitev osebne prostosti v takšni obliki, da so obsojali zlikovce določne sorte, predvsem delomržneže, na prisilno delo v rudokopih, kar so imenovali »damnatio in metallum«. Vendar se je v srednjem veku na to pozabilo, samo cerkev je nalagala zaporne kazni. Pravoslavje XIV. stoletja je vzdržalo v Dušanovem zakoniku določbo, da se naj drži menih, ki je vrgel kuto raz sebe, v temnici, dokler se ne vrne v poslušnost, poleg tega pa tudi še odredbo, da se pijanec zapre dotlej, da se iztrezni in potem primerno kaznuje.

Razširjajoča se prosveta ob koncu srednjega veka, t. zv. renesanca, pa je zahtevala odločno upoštevanje humanitarnih načel. Smrtne kazni, okrnjenja telesnih udov, trpinčenja so postajala zoprna. Uvidelo se je že, da nima smisla kaznovati samo zato, da se prizadene zločincu zlo, ampak s kaznijo naj se združi še drug namen: zločinec naj se poboljša, drugi ljudje pa ostrašijo. Spomnili so se na rimsko idejo kaznovanja in se vrnili k njej, vendar v drugi obliki. Silili so obsojence, da so pometali ceste, vlačili galere, delali na utrdbah. Nastale so zgradbe, v katerih so bile take osebe spravljene. Imenovali so jih strahovalnice (Zuchthäuser), pa tudi temnice (Thumsen). Praktično gledano pa ni bilo mnogo razlike med osebami, ki so že kršile pravni red in storile zločin, pa med tistimi, ki so po načinu svojega življenja šele ogražale isti red. Saj so bile vedno takšne volje, da store nekaj, kar je pod kaznijo zabranjeno. Zato so v tiste zavode, v katere so spravljali zločince, zapirali tudi malopridne ljudi, ki jim nihče ni bil kos, da bi jih ugnal in spravil na pot poštenja in reda. To pa je bil že prvi korak borbe zoper delomrznost in beračenje, pri ženskah tudi — zoper vlačugarstvo. Nastale so instrukcije za t. zv. Bettelvögte, ki so pregnjali zlasti berače in drugo malopridno svojat. Prvo tako instrukcijo poznamo iz l. 1447.

V začetku novega veka se je stvar v tem pogledu nekoliko razbistrila, da se je postavilo za pravilo: Za domače berače naj skrbi občina; naj se jim dá delo ali pa dovoli, da smejo v domači občini prosjačiti. Glede tujih beračev pa veljaj, da naj se brez milosti iztirajo. Še več: Cesar Leopold I. je štiri leta pred obleganjem Dunaja (1683) izdal »resolucijo« (16. januarja 1679), ki je pretila »zum Exempel« celó s smrtno kaznijo tistemu tujcu, ki ga zalotijo tretjič pri beračenju.

Še dolgo časa potem, ko so izšle razne instrukcije, kako je treba pregnati berače, so zapirali delomrzne osebe v strahovalnice, ki so jih pričeli v srednji Evropi ustanavljati v XVIII. stoletju (na Dunaju l. 1671.). Toda sčasoma je vendar prodrlo mnenje, da zapiranje sicer onemogoča zločine, zločincev pa ne poboljša. Cesar Karel VI. je po nasvetu svojih državnikov izdal odredbo z dne 20. julija 1717, da naj se ustanovi na Dunaju »ubožna kot prisilna delavnica«. Ta naj sprejema delomrzne berače, ki si morajo potrebni živež z delom sami prislužiti. V zavodu naj ostanejo tako dolgo, dokler ne dobe službe. V tej prisilni delavnici so bili njeni stanovalci zaposleni s tkanjem volnenih izdelkov. Ali nova ideja ni uspela. L. 1726. je bila omenjena delavnica tako preurejena, da so v njej namestili le tiste osebe, ki so prestale ravnokar zaporno kazen v strahovalnici. Tisti berači, ki so bili sposobni za delo v rudokopih, naj opravljajo to delo — po nekdanjem rimskem vzorcu! Za tako delo nesposobni moški in vse ženske pa naj gredo v prisilno delavnico. Z uspehi takšne ureditve so bili skraja zadovoljni, vendar so pozneje večkrat izpreminjali način zaposlitve. Vsekakor so posnemali dunajski zavod in ustanovili podobnega v Pragi 1786. l., v Trstu pa 1792. l.

Zaton XVIII. stoletja je prinesel nove ideje tudi glede borbe zoper delomrznost. Kazenski zakonik iz l. 1803., ki je veljal takoj za vse slovensko ozemlje je odklanjal stališče, da naj sodišča skrbé za oddajo v prisilno delavnico. Odredil je, da spada ta stvar v delokrog političnoupravnih oblastev. Mlajše osebe naj se spravijo v posebne korekcijske zavode, ki naj jim nadomesté ali podpró domačo vzgojo. Gojenci naj bi bivali v takšnih zavodih pod izmišljenim imenom. Samo deželni predsednik naj ve za njihovo pravilno ime. Na Dunaju obstoječa prisilna delavnica, o kateri smo že zgoraj govorili, je dobila nove predpise. Tu se je uporabil prvič strokovni izraz »Notion« kot označba tistega odloka političnega oblastva, ki določa, da je neka oseba zrela za prisilno delo.

III. Strahovalnica (ne: prisilna delavnica, kakor v Pragi ali Trstu!) je bila v Ljubljani ustanovljena na Gradu leta 1754. (Istega leta tudi še v Celovcu.) Vprav tega leta se je rodil zakoncema Antonu Janezu in Katarini de Schleuderbach v Ljubljani sin Bernard, dve leti pozneje — 23. julija 1756. — pa sin *Lovrenc Franc*. Poklic staršev in njihov rojstni kraj se iz krstne knjige stolne župnije, od koder so rojstni podatki vzeti, ne da razbrati. Vsekakor se sme domne-

vati, da je bil oče Schleuderbach (ali tudi večkrat Schluderbach imenovan) deželnoknežji uradnik, čigar prednik je bil nobilitiran. Nemara je celo Schleuderbach samo ponemčena oblika kakega prejšnjega slovenskega imena...

Vsekakor sta bila oba sinova zelo nadarjena in pobožna. Šolala sta se v Ljubljani, višje teološke študije pa sta dovršila v cistercijskem samostanu v Stični. Bernard je bil posvečen za mašnika l. 1777., Lovrenc Franc pa dne 13. decembra 1780. Oba sta postala cistercijska redovnika, Bernard je bil učitelj normalke v Stični. Ko je cesar Jožef II. razpustil stiški samostan, sta se oba brata nastanila v Ljubljani in živela v pokoju. Bernard je prevzel pozneje službo škofovega kaplana v Ljubljani, postal za tem kanonik »ad baculum«, še pozneje stolni župnik, deželnoknežji komisar pri teoloških izpitih, naposled (l. 1823.) stolni prošt. To čast pa je užival le malo časa, ker je še istega leta umrl (27. oktobra). Brat, Lovrenc Franc, pa je živel do l. 1820. v Ljubljani v pokoju in dobil 2. februarja 1820 Codellijev kanonikat pri ljubljanski stolnici. Preživel je še brata Bernarda za dvajset let. Umrl je 31. oktobra 1835 kot senior stolnega kapitlja.

Dolgi presledek od ukinjenja cistercijskega samostana do nastavitve obeh bratov Schluderbachov v cerkveni hierarhiji utegne biti znamenje, da nista bila pristaša janzenističnega škofa Herbersteina; saj je ta odrival na vso moč redovnike. Oba pa sta v pokoju, ki ni bil prostovoljen, preživljala dobo francoske revolucije. Kje sta bila za francoske vladavine nad »Provinces Illyriennes«; v kakšnem bližjem razmerju sta živela z naslednikom Herbersteina, t. j. nadškofom Mihaelom baronom Brigidom (1788 do 1806), dalje s škofom Antonom Kavčičem (1807 do 1814), nismo mogli dognati. Vsekakor sta se dotlej, da se je pričela žilavejša borba pod škofoma Avgustinom Gruberjem (1816—1824) in Antonom Alojzijem Wolfom (1824—1859) mnogo pečala s proučevanjem sodobnih problemov, zlasti še, ko je po francoski revoluciji prišlo sicer do mirnejše dobe, a tudi do hudih gospodarskih neprilik. Obubožanje nižjih slojev po prestanih vojnih letih je vodilo do razrvanosti splošne morale, do potepuštva in vlačugarstva. Spomniti se moramo tu na »specialiteto« gorenjskih potepuhov — na »rokovnjače«. Da se je zlasti Lovrenc pl. Schluderbach s problemi, ki se tičejo potepuštva, resno bavil, za to sicer ne moremo navesti posebnih dokazov, ali retrogradno smemo na to sklepati, ker je napravil oporoko, s katero je vso svojo imovino, ki ostane po plačilu nekoliko volil, zapustil za zgradbo prisilne delavnice, ki naj se sezida v 10 letih po njegovi smrti. Ako se to v tem času ne zgodi, naj pripade vsa vsota mestnim revežem v Ljubljani. Iz tega se vidi, kako je ljubil svoje rojstno mesto, pa tudi, kako velik človekoljub je bil!

Zgradba prisilne delavnice je bila v tako ozki zvezi z mestom Ljubljano, da je leto dni, preden bi bila potekla omenjena desetletna doba za ustanovitev prisilne delavnice, mestna občina ljubljanska sama nabavila in prepustila t. zv. Gardnerjev mlin ob Ljubljani in precejšnje zemljišče za bodočo prisilno delavnico. Lovrenca pl. Schluderbacha zapuščina je vrgla v denarju 14.633 gl. Vrednost omenjenega mlina

z zemljiščem je bila cenjena na 15.000 gl. Ideja človekoljuba kanonika pl. Schluderbacha je našla ponesemovalce, ki so poklonili za isti namen nova darila. Osnovna glavica za projektirano zgradbo se je zvišala na 15.176 gl. Drezanje predstavitev kranjske dežele na dunajskem dvoru, da se po vzoru drugih mest (zlasti Trsta) ustanovi v Ljubljani, pač z ozirom na že obstoječi fond, prisilna delavnica, je uspelo. Cesar Ferdinand je z odlokom z dne 30. novembra 1844. dovolil napravo prisilne delavnice za Kranjsko v Ljubljani in določil gradbeni predujem v znesku 50.000 gl., ki naj se izda iz državne blagajne, a le-tej vrne v desetih letnih obrokih. Predujem in pozneje vsi stroški za vzdrževanje zavoda naj se pokrivajo z deželnimi dokladami na direktne davke. Posebni sklad za prisilno delavnico je bil ustvarjen 1. aprila 1845, torej le sedem mesecev pred pretekom dobe, ki jo je določila Schluderbachova oporoka. Štirinajst dni za tem pa sta podjetnika Benjamin Pichler in Mihael Starc pričela z zgradbo stavbe, ki je bila proračunjena na znesek 56.000 gl. Dograjena je bila l. 1847. v septembru, odprta pa 15. oktobra istega leta. Razne poznejše adaptacije, ki so bile dovoljene med zidanjem, so dvignile celokupno vsoto za zgradbo na 65.232 gl. Tako je postala Schluderbachova plemenita skrb za pojačenje borbe zoper malopridne potepuhe dejstvo.

IV. Preden se ozremo po izpremembah, ki so postale sčasoma zbog razvoja institucije potrebne, naj pokažemo pravno podlago za delokrog prisilne delavnice v Ljubljani.

Že l. 1837. so tožile vse uprave kaznilnic (prejšnjih strahovalnic) v monarhiji, da svojih kaznjencev ne morejo primerno zaposlovati. Kaznilnica na Ljubljanskem gradu je hotela, da bi zunanji podjetniki vzeli delavske moči kaznjencev v zakup in z njimi obratovali na debelo v tem ali onem področju pridobitnega gospodarstva. Pa to se ni obneslo; podjetniki niso hoteli plačevati primernih cen. Treba je bilo misliti na zaposlitev v samem zavodu z delom na veliko. Kaznilnice so posnemale prisilne delavnice. Tako je prišlo do enake pobude »od zgoraj« v že omenjenem odloku cesarja Ferdinanda z dne 30. novembra 1844, a sledila sta mu še zaporedoma dva dekreta. To spoznamo iz tiskanega besedila »Cirkulare des k. k. illyr. Guberniums in Laibach vom 18. Juni 1847, Nr. 13.857«. Ta okrožnica je izšla hkratu v nemškem in slovenskem jeziku. Slovensko besedilo se je glasilo dobesedno tako:

Osnanilo

z. k. ilirfk. desfélfkiga poglavárftva v Ljubljani. Safran napráve desfélne delavfhnize sa Kranjfsko desfelo v Ljubljani.

Shé s osnanilam tega poglavárftva, danim v Ljubljani 27. Grudna 1844 Nr. 29740 je bilo fploh na snanje dano, de fo Nj. Velizhaftvo po osnanilu dvorniga sedefsha od 4. Grudna 1844 No 38630 napravo delavfhnize v Ljubljani sa Kranjfsko deshelo 30tiga Liftopada 1844 premiloftivo pripovoliti fklenili.

Is tega namena fe tadaj po prejétim vifokim dvornim fklepu od 29. Sufhza, 4. Roshniga zvéta, t. l.

Nr. 8525 in 16919 poglavitne ravnala¹ sdaj lhe sa pofkufhno ufnovane naprave² té delavfhnize s tem opominam osnanijo, de bodo bersh ko bersh fvojo veljavnoft sadobile.

V Ljubljani 18. Roshniga zveta 1847.

Joshef Baron Weingarten,
deshélski poglavár.

Andrej Grof Hohenwart,
z. k. dvorni fvetovavez.

Joshef Eduard baron Pino od Friedenthal,
z. k. poglavarfki fvetovavez.

Prav istega dne je izšla zopet v obeh »deželnih« jezikih »Provisorische Einrichtung des Zwangsarbeits-hauses für die Provinz Krain bei St. Vincenz in Laibach — Sapofkufhnjifka naprava delavfhnize sa Kranjfkó deshelo pri fvetim Vinzénzu v Ljubljani« —, 60 paragrafov. Takoj v začetku, v drugem odstavku § 1. stoji, da prisilna delavnica »ni tedej kraj ftrahovanja, ampak polizajfka hifha poboljshvanja je«. Koliko časa se bodo »pokorivniki« (nemško »Zwangsarbeiter [Zwänglinge]») držali v zavodu, to ostane zavisno od poboljšanja, vendar ne sme trajati več ko 3 leta. V zavodu naj se opravljajo sledeča dela: »Predivo prefti, Volno prefti, kertazhiti, Platno, volno in shido tkati, fhivati, fhtrikati in druge domazhe dela.« To so torej deloma tudi takšna dela, ki pritičejo samo ženskam. Navzlic temu pa slove § 16. tako: »V delavfhnico priti so vgodni (nemško: eignen sich): 1) Pred vfimi drugimi tifti, ktere je po § 455 perviga dela ftrahovavnih poftav sa nekaj zhafa polizajfko sapreti tréba, in sicer pofebno tifti, kteri so ismed na Kranjfkim snanih Rokonazhev. 2) Tifti, kteri s soperpoftavnim rasmusdanim shivljenjem v foféskah nepokoj delajo in fe s polizajfkimi fhtrafnigami vftrahovati ne dajo. 3) Poftopazhi, lenuhi in sanikerniki (nemški liederliche Personen), ki fe delu vgibajo.« Iz deželne strahovalnice (na Gradu) ne pride nihče naravnost v deželno delavnico: Spoznanje (Notion), da se odda oseba v prisilno delavnico, izreče v prvi instanciji »Kresija«, na »priteshbó« (Recurs) pa reši zadevo v 24 urah deželno poglavarstvo. Najmanjša doba za bivanje v prisilni delavnici je bila določena na 6 mesecev.

Kakor smo že namignili, so prihajale tudi ženske »pokorivnice« v novo ustanovljeni zavod, pa ne dolgo časa: Od l. 1855. naprej so se oddajale v žensko prisilno delavnico v Lankovice pri Gradcu. Zato pa je bilo razširjeno območje za sprejemanje moških »pokorivcev« (prisilnih delavcev) na one iz Koroške, Štajerske, Primorske, Dalmacije in Benečije. To se je zgodilo l. 1858. Ljubljanski zavod je torej pomenil centralno prisilno delavnico daleč preko prvotne zamisli, kar je bilo Ljubljani ne samo v čast, ampak tudi v gmotno korist.

V. Razširjenje delokroga je zahtevalo še novih žrtev glede poslopij in zemljišč. Napredovala pa je tudi ideja prisilne vzgoje tekem časa tako zelo, da je

nujno sledilo prezidavanje, prizidavanje, dokupovanje i. pod. Naj vsaj na kratko zabeležimo — po uradnih spisih — kaj se je vse storilo za razvoj zavoda.

Gradbeni fond tistih 56.000 gl. ni zadostoval niti za prvo etapo. Kranjska dežela je »aktivirala« že l. 1851. poseben deželni sklad za prisilno delavnico, ki se je dotiral z dokladami na deželne davke.

Ko se je zavod postavil, se je izkazala potreba, da se prizidajo še 3 gospodarska poslopja za skladišča in da se uvede kanalizacija. To je povzročilo izdatke v skupni vsoti 24.000 gl.

Bali so se, da pride pri večjem številu prisilnih delavcev do ustanka ali upora, pa bi se disciplina ne mogla vzdrževati. Da se prisilnim delavcem hitro zabrani skupen nastop ali pa pobeg, je bilo treba žrtvovati za napravo zamreženih dveri po hodnikih in delovnih prostorih, pa celo v hišni kapeli, vsoto 3600 gl.

Za prvi desetletji je to zadostovalo. Saj je od ustanovitve zavoda do l. 1866. vodila upravo c. kr. kranjska provincialna vlada. V tem letu pa je prevzel Kranjski deželni odbor vso upravo v svoj avtonomni delokrog in je poslej še bolj skrbel za rastoče potrebe zavoda.

V začetku l. 1870. je prišlo do zgradbe še enega skladiščnega poslopja za 2600 gl.

L. 1884. se je pripravilo udobnejše stanovanje zavodovemu pregledniku in napravilo novo skladišče, kar je stalo 3843 gl.

L. 1886. sta se zgradili dve baraki za bolnike z nalezljivimi boleznimi za 2600 gl. Istega leta so se popravila stranišča, napravil hlev za konje in posebna delavniška soba. Stroški so znašali 1004 gl.

L. 1887. je bilo treba sezidati perilnico in sušilnico, pa shrambo za les. To je stalo 10.228 gl. Za ponovno popravilo stranišč, gnojišč s potrebnimi odtoki za gnojnico, dalje za novo opremo delavnice je dežela žrtvovala 8240 gl.

V naslednjem letu 1888. so zgradili posebno poslopje za zavodove obrate (37.695 gl.), postavili zvezni zid (1627 gl.), sezidali kovačnice in vozarne 6275 gl.). Za te nove zgradbe je bilo treba dokupiti sveta, takisto za vrt (9915 gl.). Neke delavnice so pre naredili v spalnice (2009 gl.).

V letu 1889. sta dobila zavodov duhovnik in višji paznik posebni stanovanji (1543 gl.). Po dveh letih pa so sezidali za 16 pazniških rodbin posebna stanovanja, kar je stalo 20.153 gl.

Razne adapcije v poslopijih, naprava dveh vrtov, na katerih naj bi delali prisiljenci (l. 1892. in 1893.), dalje instalacija vodovoda (leta 1893.) so povzročile 7844 gl. izdatkov.

L. 1894. je bilo treba vnovič dokupiti zemljišča za 4445 gl. Potres leta 1895. pa je zahteval popravil v skupni vrednosti 7287 gl. Istega leta se je zgradila tudi kopel in modernejša kuhinja, kar je stalo 7582 gl. Instalacija za električno razsvetljavo po vseh prostorih je stala 2400 gl.

Naj bo dovolj naštevanja! Saj smo hoteli le pokazati skrb dežele Kranjske za razvoj zavoda, da se vzdrži na višini sodobnih zahtev. Vse gmotne žrtve, ki smo jih v glavnih točkah zgoraj zabeležili, so zna-

¹ V nemškem tekstu: die Hauptbestimmungen.

² V nemškem tekstu: provisorischen.

šale za prvo zgradbo 68.493 gl., za dodatne zgradbe itd. pa še 173.780 gl., pri čemer ni všteta vrednost zemljišča in mlina, ki ga je poklonilo mesto Ljubljana že leta 1844.

VI. V pogledu praktičnih ciljev, ki jih je ljubljanska prisilna delavnica po razširitvi prvotnega delokroga morala izpolnjevati, naj dodamo tole:

Dne 15. julija l. 1870. je izšel deželni zakon za Kranjsko z določbami, katere osebe se sprejemajo v »posilno delavnico« (sic!) in po kateri poti. Urediti je bilo treba vprašanja, iz katerih kronovin se smejo oddajati osebe, kar je bilo dotlej še stvar upravnih oblasti.

Prisiljenci iz Štajerske se po l. 1871. niso več oddajali v ljubljanski zavod, ker je ta vojvodina istega leta sama odprla lastno prisilno delavnico (Messendorf pri Gradcu). Sedaj je preostajalo v Ljubljani prostora, pa so ženske »pokorivnice« iz Kranjskega zopet sprejemali v domači ljubljanski zavod. Pa ne dolgo časa. V l. 1873. so se odločili, da jih pošiljajo zopet v Lankovitz, to pa zato, da so mogli v ljubljanski zavod spraviti del moških in ženskih blaznih oseb. Ko pa je bila blaznica l. 1882. na Studencu odprta, je tako sprejemanje prenehalo.

Doba zase je bila, ko je izšel državni zakon z dne 10. maja 1873, ki je napovedal odločno borbo »zoper dela se boječe (lenuhe) in proti vlačugarjem (potepuhom)«. Odredil je v § 13. ustanovitev prisilnih delavnic po vsej državi, poleg tega po § 18. tudi še popboljševalnice za osebe, ki še niso prekoračile 18. leta. Vzgoja v teh zavodih ni pomenila odredb varnostne policije, ampak je bila pravcata pravna posledica sodne obsodbe zbog določenih deliktov. Še izraziteje se je uveljavila ta misel ob zakonu z dne 24. maja 1885 »o prisilnih delavnicah in popravnih«. (Tako uradno besedilo!) Poslednje — danes jim pravimo »popboljševalnice« — naj bi skrbele za »blagonravno (moralno) in pobožno odgojo popravljanecv in pa za izučbo v delu, kakršno se prilega njihovim sposobnostim ter bi jih utegnili v bodoče živiti«. Sprejemati so se smele v popboljševalnice osebe izpod 18 let stare, kadar obstoje glede njih zakoniti pogoji za oddajo v prisilno delavnico. V Ljubljani se je po tem zakonu ustanovil poseben oddelek prisilne delavnice kakor popboljševalnica za moške korigende. Ta oddelek je bil izročen zavodskemu duhovniku in posebnemu učitelju. Oba sta imela stanovanje v poslopju zavoda. Teh korigendov je bilo od vsega početka okoli 40 po številu. Polovica njih se je morala učiti krojaške ali čevljarke stroke, druge so pa zaposlili na polju ali na vrtu. Zato je bilo treba kmalu dokupiti zemljišča, o čemer smo govorili zgoraj.

Število moških prisiljencev je naraslo v zadnjih desetletjih pred svetovno vojno na 250 do 300. Tretjina je bila zaposlena v zavodovih obratih kot čevljarji, krojači, tkalci, mizarji in knjigovezi, manj nadarjeni, po telesu slabotni so se bavili z domačimi hišnimi deli ali s pripravljanjem papirnih vreč, skoraj dve tretjini pa so pošiljali na delo izven delavnice, seveda pod strogim nadzorstvom.

Po sklepu deželnega zbora kranjskega z dne 16. januarja 1909 je deželni odbor preuredil oddelek za korigende v »posebno vzgajališče za zanemarjeno mladino«. Naj se tu spominjamo velikega ljubitelja

mladine, pokojnega *Frana Milčinskega*, ki je z besedo in dejanjem utiral pot za moralno popboljšanje tistih mladostnih oseb obojega spola, ki so mu bili »ptički brez gnezda«,¹ ker po nesreči niso imeli prave domače vzgoje. Njegova beseda je pač veliko zalegla: V prisilni delavnici so priredili posebne prostore, sicer v glavni zgradbi, pa vendar čisto ločene od prostorov za prisiljence, da niso prišli z njimi v stike. Sprejemali so se semkaj poslej dečki od 14. do 18. leta starosti, ampak ne samo takšni, ki so bili »nacionirani« po sklepu deželne komisije, temveč tudi drugi, o katerih je sodišče spoznalo za potrebno in koristno, da se vzgajajo v zavodu. Šolski pouk je bil urejen po priliki tako kakor v obrtno-nadaljevalnih šolah. Uveden je bil tudi pogojni izpust iz zavoda.

VII. Vse je šlo v redu! Mladi in stari delomrzneži, pa tudi mladi potepini, ki še niso okusili kazni, so se »prisilne delavnice« bolj bali kakor sodnih kazni. Kajti v tem zavodu so morali delati, in sicer kar 3 leta! Marsikak starejši sodnik je še danes priča, kako so obsojenci kleče in s povzdignjenimi rokami prosili, naj se jim rajši kazni zviša, samo da ne pridejo v — prisilno delavnico.

Prišla pa je svetovna vojna. Vojaška oblast je leta 1915. reklamirala zase vse prisiljence, ki so bili za vojaško službo sposobni. Prostori prisilne delavnice so se praznili. Prosta mesta so uporabili tako, da so poppravili v poslopje za prisilno delavnico duševno zastale bolehavce obeh spolov. Samo vzgajališče za zanemarjeno mladino je poslovalo dalje, seveda tudi z zmanjšanim številom gojencev.

Ko je po prevratu nastopila nova državnopravna in nacionalna doba, v prisilni delavnici še ni bilo razen peščice starčkov nobenega prisiljenca; novih pa uprava, ki naj bi po od prej veljajočih zakonih osebe, ki so jih sodišča označila za delomrzneže, »nacionirala«, t. j. oddala na prisilno delo, ni več pošiljala v ta zavod. *Zgradbo je pokrajinska vlada določila za norišnico, osebje razpustila, skratka prisilno delavnico ukinila.* Prišel je državni zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 2. avgusta 1921. Ta je odredil, da naj minister pravde izda uredbo o postopanju, kako se »osebe, ki se potepajo, pijančujejo ali izvršujejo nečisto obrt, pa ne morejo dokazati, da se preživljajo na pošten način«, poppravijo v prisilno delavnico, oziroma, če so še maloletne, v zavod za vzgojo in moralno popboljšanje nedoletnikov. Takrat pa prisilna delavnica v Ljubljani, ki je bila edini zavod te vrste v vsej državi, že ni več obstajala...

VIII. Strah vseh delomrznežev, ljubljanska prisilna delavnica, ki je vršila nad pol stoletja svojo nalogo odlično, je postal prazen nič. Namesto nje je država morala ustanoviti nekakšne oddelke za prisilne delavce, in sicer za moške v Stari Gradiški, za ženske v Begunjah pri Radovljici. Ali v obeh krajih — pod okriljem kaznilnic... Leta 1847. so spoznali in slovesno proglasili, da prisilna delavnica ni »kraj strahovanja«; v novi »modernejši« državi pa smo prišli po sedmih desetletjih zopet na staro pogrešno stališče... Novi kazenski zakonik iz l. 1929. predvideva prisilno delavnico kot posebno očevalno odredbo, ki

¹ Primerjaj njegovo povest »Ptički brez gnezda«, ki jo je izdala Družba sv. Mohorja.

ne bi smela imeti prav nič skupnega s kaznimi. Za mlajše maloletnike bi morali dobiti samostojne vzgojevalne zavode. Ne eno ne drugo se do danes v resnici še ni po duhu zakona izvedlo.

Ali naj mari država popusti in se ne briga več tako intenzivno za borbo zoper delomrznost, kakor se je za to brigala bivša Avstrija in še prav posebno »vojvodina Kranjska«? Vsakdanja izkušnja kaže — šestnajst let po ukinitvi ljubljanske prisilne delavnice — da je *potepuhom naravnost zrasel greben*, da se je potepuštvu nekako organiziralo... *Po dva in dva potepuha* hodita vedno skupaj, pod krinko brezposelnosti »prosit« za podporo... Prvo, kar hočeta, je, da dobita priliko, da kaj ukradeta ali da vsaj izvochnita priložnost za izvedbo tatvine. Če dobita podporo v denarju, dobro, jo porabita za kino ali za pijačo. Če dobita podporo v kruhu — ga najraje »odložita« že na stopnicah... Tako v mestih in trgih. Na vasi gre za drug sistem: Tam se ljudje boje za svoj dom. Potepuha ga lahko zažgeta... Dobita torej, kar želita, pa hajd dalje... v mesto ali selo, *samo da delati ne bo treba*. In koliko umorov se je že pripetilo, ki so jih zagrešili potepuhi?

Strah pred prisilno delavnico je korenito izginil. To je prvi glavni vzrok potepuštvu. (Seveda jih je več!) Kako malo oseb je v oddelkih za prisilno delo v Stari Gradiški in Begunjah! Kako različna je zaposlitev tu ali pa v pravih prisilnih delavnicah pod strokovnim vodstvom vprav za to nastavljenih uradnikov, duhovnikov, paznikov! V drugih državah, ki imajo že prave prisilne delavnice, ustanavljajo še nove, *v naši pa je bila edina obstoječa prava prisilna delavnica čez noč ukinjena*. Tako je plemenita zamisel Ljubljančana kanonika Lovrencija pl. Schluderbacha, podprta tudi z osebnimi gmotnimi žrtvami, širokogrudna *podpora mesta Ljubljane*, velika, desetletja trajajoča požrtvovalnost *dežele Kranjske*, ki je skrbela za investicije v vrednosti, ki znaša danes več milijonov dinarjev — na vse zadnje tudi občudovanja vredna skrb Frana Milčinskega za zanemarjeno mladino, skoprnela v nič..., delomrznost pa zavzela obseg, ki mu zgodovina naših krajev nima primere.

Naj bi »usoda« ljubljansko prisilno delavnico že skoraj vrnila prvotnemu smotru, da postane zopet »strah delomrznih ljudi«.

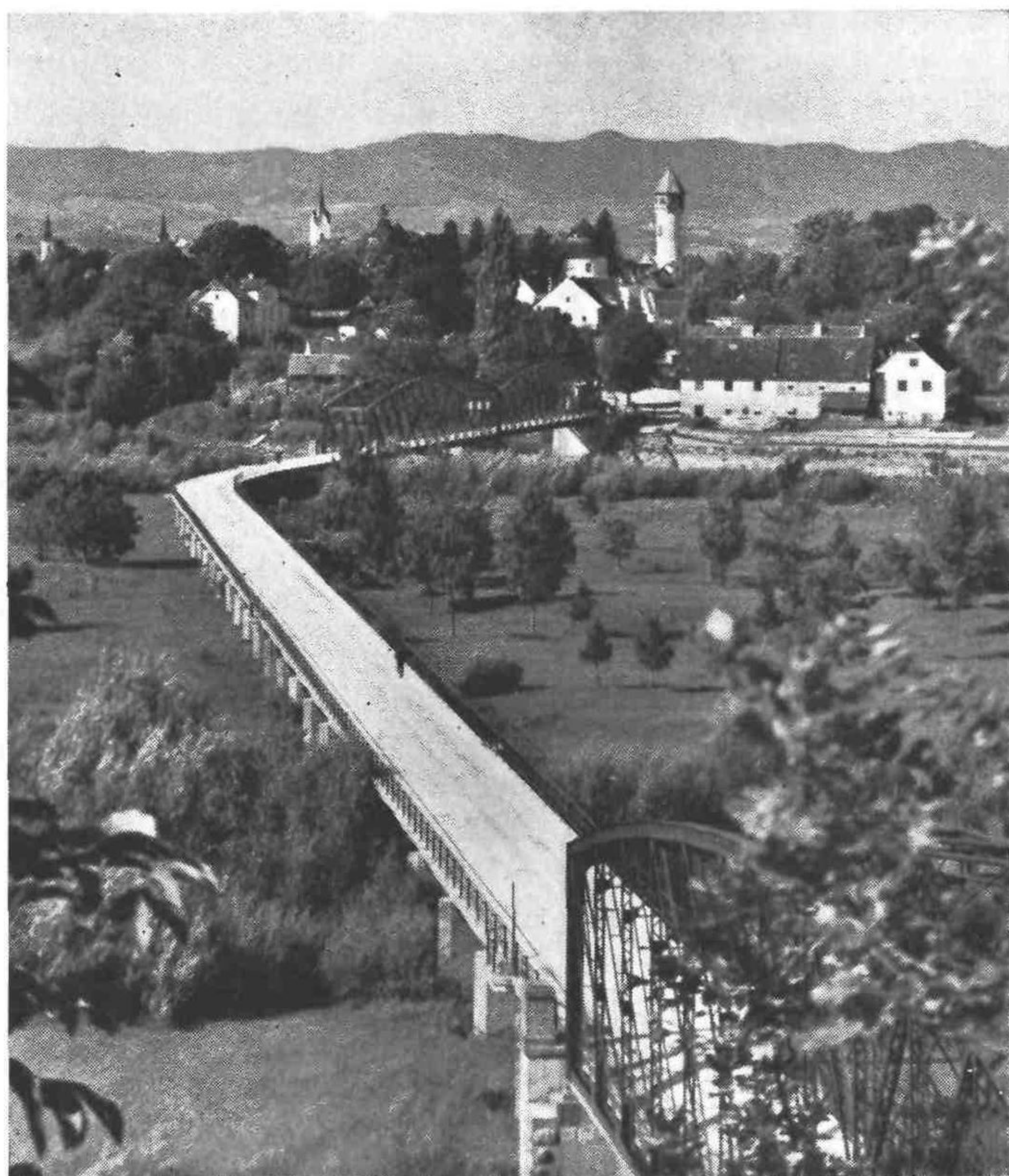
BREŽICE IN NJIH MESTNE PRAVICE

D R . V I K T O R T I L L E R

Brežice (165 m) leže sredi rodovitne Krško-brežiške kotline ob levem bregu Save blizu izliva Krke in Sotle v Savo in so važno trgovsko in obrtno središče v Posavju. Mesto je oddaljeno 23 km od kolodvora, odkoder vodi glavna prometna žila skozi mesto in nato po mostu čez Savo in Krko do državne ceste Ljubljana—Novo mesto—Zagreb. V glavni ulici stojijo tri cerkve, in sicer župna cerkev sv. Lovrenca iz l. 1781., frančiškanska cerkev sv. Antona Padovanskega s samostanom in podružna romarska cerkev sv. Roka, zgrajena okoli l. 1740., dalje dvonadstropna uradniška hiša, dvonadstropni Narodni dom, župnišče, rotovž iz leta 1769., poslopje okrajnega načelstva, v stranskih ulicah pa meščanska šola, osnovna šola in javna bolnica. Glavna ulica je prav čedna. Na jugu jo zapira impozantni dvonadstropni Attemsov grad.

O zgodovini Brežic in okolice imamo malo podatkov, zlasti o najstarejših časih smo slabo poučeni. Mesto samo hrani iz preteklosti le malo listin. In ni čuda, Brežice so bile v turških bojih in kmetskih uporih večkrat razdejane.

V 10. stoletju in v prvi polovici 11. stoletja so spadale Brežice pod rajhenburško gosposčino, katere lastnika sta bila Viljem, mejni grof Savinjske marke, in njegova žena, blažena Hema iz rodu Breško-Seliških. Po moževi smrti je grofica podarila l. 1043. svojo posest salzburškemu nadškofu, ki so bili potem gospodarji Brežic do konca srednjega veka. Salzburški nadškof Konrad (1106—1147) je nanovo sezidal in utrdil brežiški grad, prvotno zgrajen najbrže že v

Brežice

11. stoletju. Za salzburskega gospostva se imenujejo sledeča imena za Brežice: Rein (l. 1241.), castrum (grad) Reyne in Rayne (l. 1249.), Rayn (l. 1274.), Reyn (l. 1275.), castrum Raein (l. 1322.), marcht (trg)¹ Rain (l. 1360.) in Rayn (l. 1443.). Rain = Rann = breg (dem. brežec) se tedaj omenja kot naselbina ob Savi, ki je v 13. stoletju najbrž tekla tik pod današnjim mestom.

Najstarejše cerkveno središče med Savo in Sotlo je bilo brez dvoma v Vidmu ob Savi. Od te pražupnije se je že zgodaj odcepil vikariat v Brežicah, iz katerega se je razvila še pred reformacijo samostojna župnija Brežice. Sprva je župnija pripadala oglejskim patriarhom, od l. 1751. pa goriškim nadškofom in šele od l. 1787. lavantinskim škofom. Prejšnjo župno cerkev sv. Lovrenca so sezidali salzburski nadškofje, ki so radi prihajali v Brežice in prebivali v gradu. Stara župna cerkev je stala na zahodni strani mesta nad Savo na ozemlju, kjer stoji danes Petanova hiša in Mestna hranilnica, okoli cerkve je bilo tudi pokopališče.

V Brežicah se križata dve važni prometnici, Savska dolina in dolina Krke in Sotle. Blizu Brežic so se stikale Hrvatska, Kranjska in Štajerska. Zato se je mesto že zgodaj razvilo v cvetočo naselbino z živahno trgovino in važno obrtnostjo in je postalo upravno, sodno in obrambno središče salzburskega posestva med Savo in Sotlo ter izhodišče koloniziranja brežiškega polja. Brežice so imele najbrž že v 13. stoletju svoj magistrat in od l. 1268. — če že ne od l. 1178. — svojo civilno in kazensko sodstvo v okvirju mestnega pomerija, ki je bil zadnjič označen s kamni l. 1764. 20 minut vzhodno od Brežic so stala vešala, kar dokazuje, da je mesto že tedaj imelo svoje krvno sodišče. Od l. 1252. so imeli salzburski nadškofje tukaj svojo kovnico denarja (moneta de Rein). Že v letih 1248. in 1253. se omenjajo Brežice kot sedež urada (officium), l. 1322. kot mesto (civitas), isto tako l. 1329. kot mesto (oppidum).² Najstarejši ohranjeni mestni privilegij, ki ga je izdal salzburski nadškof Ortolf, je datiran z dne 18. maja l. 1353. in se hrani v Deželnem arhivu v Gradcu. Ta privilegij določa (med drugim): Mesto ima svoje sodstvo in svojega sodnika ter azilsko pravo: Kdor se ni pregrešil proti salz-

¹ V pomenu civitas (mesto) ali oppidum (mesto).

² Glej urbarja salzburske nadškofije iz l. 1322. in iz l. 1329., ki se nahajata v Deželnem arhivu v Gradcu.

Glavna ulica z Narodnim domom

Glavna ulica z uradniško hišo

burški oblasti in proti Brežicam, sme nemoteno bivati 14 dni v mestu. — Osem dni pred semnjema, ki se vršita o binkoštih in o sv. Lovrencu (10. avgusta), in osem dni po njih sme vsakdo svobodno tržiti v mestu. Mestni sodnik razsoja vse tožbe meščanov in plemičev; okoličani smejo tožiti brežiške meščane le pri mestnem sodniku. Meščani imajo pravico prostega ribolova in prodajanja rib pod pogojem, da nudijo salzburskemu nadškofu in njegovemu vicedomu ob bivanju v mestu dovolj rib. Nikdo ne sme v Brežicah na drobno vina prodajati. Meščani-trgovci so prosti vsake mitnine in carine. Kdor je meščanu kaj dolžan, naj se pridrži v mestu toliko časa, dokler ne plača. Sploh naj mesto uživa vse tiste pravice in svoboščine, ki sta jih takrat imeli mesti Ptuj in Lipnica. Ptujsko mestno pravo je bilo zapisano šele l. 1376. in je bilo poleg dunajskega najobsežnejše mestno pravo v tedanjih alpskih deželah. V njem nahajamo določbe zlasti glede trgovine, obrti in davkov, potem glede mestne ustave, uprave, policije, civilnega in deloma tudi kazenskega sodstva ter glede razmerja med deželskim in mestnim sodiščem. Brežiški mestni privilegij iz l. 1353. sta potrdila salzburska nadškofa Pilgrim l. 1381. in Bernard l. 1475.

Brežice so bile že zgodaj močno utrjene. Debelo in visoko obzidje in globok jarek sta mu bila v bran. Ohranil se je deloma še vzhodni zid; ob njem stoje hiše in 47 m visok vodovodni stolp v stranski ulici, ki teče vzporedno s podolgastim glavnim trgom, v drugi vzporedni ulici pa se je raztezal nekoč mestni jarek. Tudi severni zid je še deloma ohranjen. V njem je vzdana Predaničeva hiša. Mesto je imelo dvoje mestnih vrat, ki so jih l. 1750. podrli. Severna vrata so bila pri sedanji uradniški hiši (prejšnjem l. 1909. zgrajenem Nemškem domu), južna vrata pa pri gradu, ki je dobil, kakor kaže letnica nad grajskimi vrati, sedanjo obliko l. 1548.

L. 1493. je prišlo mesto z gradom vred pod oblast Habsburžanov³ in je bilo podrejeno celjski četrti. Celjska četrt, ki je bila po izumrtju celjskih grofov l. 1456. ustanovljena namesto celjske grofije, je ob-

³ Ker se je salzburski nadškof Bernard zvezal s hrvatsko-ogrskim kraljem Matijo (kraljem Matjažem), je moral odstopiti Ptuj in Brežice Maksimilijanu I., ki mu je bilo mnogo na tem, da utrdi položaj Habsburžanov ob meji. Ptuj je sicer prišel zopet pod oblast salzburskih nadškofov, l. 1565. pa pod oblast Habsburžanov.

Glavna ulica z župno cerkvijo

segala peti del tedanje Štajerske.¹ Novi lastniki Habsburžani so dajali brežiški grad skupno z mestom in graščino v deželnoknežji fond različnim plemičem: v 16. stoletju Rajhenburškim grofom (Janezu, Juriju in Krištofu), Ivanu pl. Ungnadu, Gallu pl. Gallensteinu i. dr. Obenem so mestu potrdili vse stare pravice in naklonili novih. L. 1501. je cesar Maksimilijan I. dal Brežicam pravico do lastnega grba, ki kaže nad tekočo vodo tri brda in v ozadju piramido. Tekoča voda pomeni Savo, tri brda bržkone dežele Štajersko, Kranjsko in Hrvatsko, a piramida za temi deželami vzhajajoče sonce. Obenem je dovolil dva sejma in tedenski tržni dan (v soboto).

L. 1526. so Habsburžani zavladali tudi na Hrvatskem in Ogrskem. Od tedaj je zgodovina Brežic tesno zvezana s hrvatsko zgodovino in slovensko ime kraja nam je iz 16. stoletja ohranjeno v hrvatskih zgodovinskih spomenikih. V 16. stoletju se je rabila večinoma edninska oblika »Brežec«. Isto obliko nahajamo največkrat v 17. stoletju pri Frankopanih, tedanjih lastnikih gradu,² poleg množine »Brežci«. Oblika »Brežci« je torej starejša nego »Brežice« (izg. Brežce), kar priča tudi sedanja govornica okoličanov, ki pravijo »Brežci«.

L. 1532. in v letih 1539. do 1554. so mesto radi grozeče turške nevarnosti nanovo utrdili.

L. 1535. je nadvojvoda Ferdinand na novo potrdil vse privilegije, ki so bili izdani l. 1353., 1475. in 1501.,³

¹ Namesto te razdelitve je Marija Terezija l. 1763. ustanovila 5 okrožij s sedeži v Gradcu, Mariboru, Celju, Brucku in Judenburgu.

² Med l. 1634. in 1640. je kupil brežiški grad grof Vuk Frankopan Tržaški († l. 1652.), njemu sta sledila grof Jurij IV. († l. 1661.), brat junaka-zarotnika Franja Krsta Frankopana († 1671), in Jurijeva hči Marija Julijana, vdova po grofu Abenspergu in Thraunu († okoli l. 1696.). Jurij IV. in njegova vdova grofica Zofija, rojena grofica Forgach, in njuna hči Marija Julijana so od l. 1657. do l. 1685. gradili prvotni enonadstropni frančiškanski samostan in sedanjo samostansko cerkev sv. Antona Padovanskega. L. 1696. so kupili brežiški grad grofje Attems, ki ga imajo še sedaj v posesti. Ignac grof Attems je l. 1732. dvignil samostan še za eno nadstropje. Po potresu l. 1917. so zgradili na istem mestu sedanji enonadstropni samostan.

³ Zlasti je potrdil Brežicam pravico do lastnega grba, ker je bil tozadevni privilegij pogorel.

istotako l. 1551. in 1553. in naklonil meščanom še pravico lastnega prevoza z brodom preko Save.

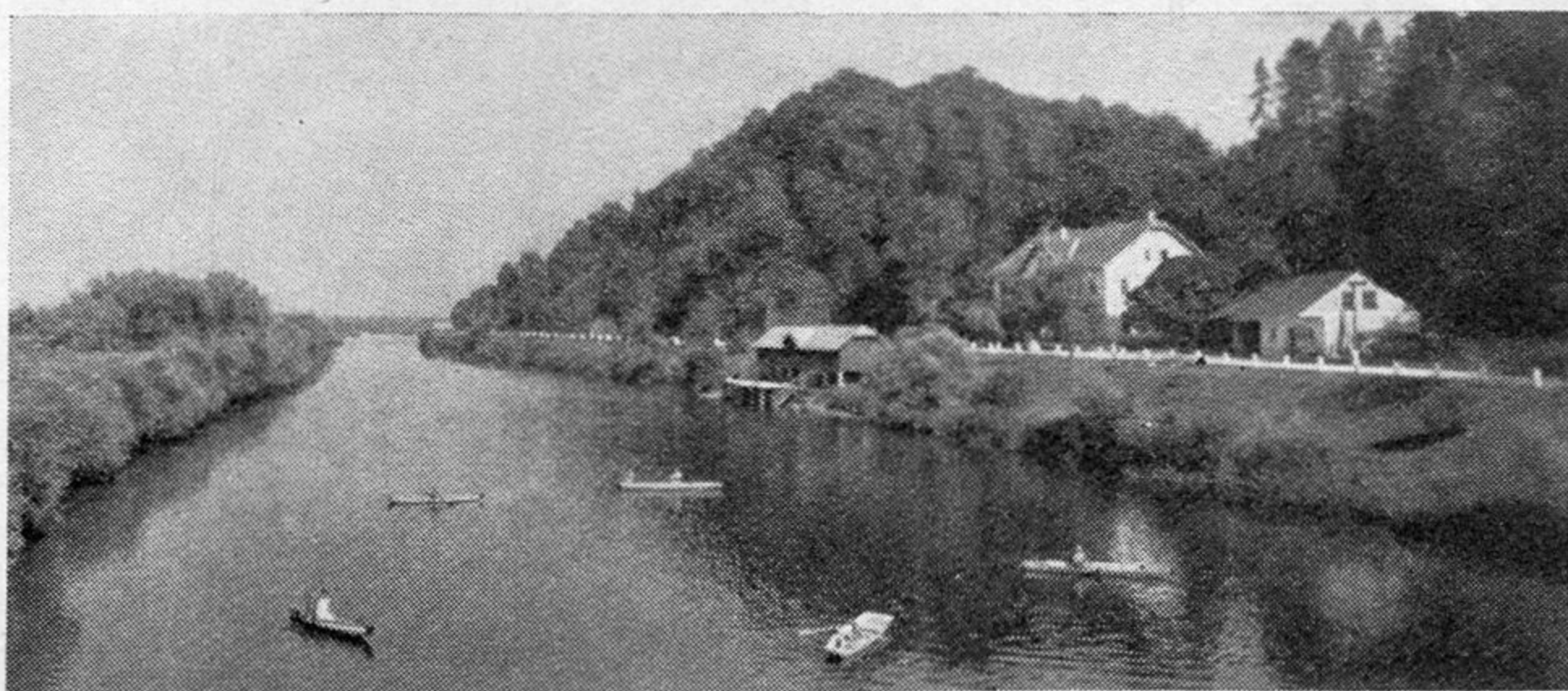
L. 1567. so bile mestne pravice potrjene po nadvojvodu Karlu in l. 1639. po cesarju Ferdinandu III.

V drugi polovici 16. stoletja se je protestantovska vera hitro širila tudi po Brežicah, ki so imele tedaj svoje predikante: Vramec Anton (1577—1579), Lang, Kesselbrestler (1585), Peter Šalkovec (1587—1590). Stara podružna cerkev v Šent Lenartu (nasproti kolodvoru) je bila tedaj edino katoliško svetišče v tej pokrajini. Sedanja podružna cerkev Božjega groba v Šent Lenartu je bila zgrajena l. 1840.

Iz mestnih zapisnikov od l. 1585. do l. 1561., ki jih je preiskal univerzitetni profesor dr. Metod Dolenc, je razvidno sledeče: 1. mesto se je tedaj uradno imenovalo »Rain« in je bilo podrejeno celjskemu upraviteljstvu; 2. notranji svet »štirih« in »dvanajsterih« je izvrševal sodstvo v civilnosodnih in kazenskih zadevah pod predsedstvom mestnega sodnika in s sodelovanjem mestnega pisarja; 3. mnogo sodnih obravnav se je vršilo v slovenskem jeziku; 4. v zapisnikih z dne 30. maja 1586 in 30. maja 1603 so se imenovali mestni sodnik in notranji svet z mestnim pisarjem vred »magistrat«; 5. od l. 1646. se je mestni sodnik imenoval predsednik, oziroma oskrbnik.

Mestne pravice so nadalje potrdili cesar Leopold I. l. 1659., Jožef I. l. 1706., Karl VI. l. 1718., Marija Terezija l. 1744., Jožef II. l. 1784. in Franc I. l. 1811. Jožef II. je potrdil tudi volitev mestnega sodnika, 4 sejme na leto in mestni grb. Pozneje je dobilo mesto pravico še do 2 sejmov, tako da ima od konca 19. stoletja 6 sejmov, in sicer 14. februarja, ponedeljek po sv. Florijanu (4. maja), na dan sv. Antona Padovanskega (13. junija), na dan sv. Lovrencija (10. avgusta), na dan sv. Lenarta (6. novembra) in 19. decembra. Tržni dnevi so ob sredah in sobotah, ob sobotah tudi svinjski sejmi.

Oglejmo si natančneje še gospodarske in narodne razmere v Brežicah v zadnjih sto letih! Brežice so bile že od nekdanj znamenito mesto radi svoje lege ob Savi in na križišču važnih cest (Zidani most—Brežice—Zagreb in Ljubljana—Novo mesto—Brežice—Št. Peter pod Sv. Gorami—Poljčane—Slovenska Bistrica—Maribor) in radi dobro obiskanih sejmov. Leta 1862. se je otvorila železnica Zidani most—Brežice—Zagreb—Sisak, ki je postala v Jugoslaviji del glavne železniške proge Ljubljana (Maribor)—Zidani most—Zagreb—Beograd. L. 1890. so nekateri narodno zavedni možje ustanovili Brežiško čitalnico, l. 1895. Posojilnico, l. 1904. pa Narodni dom in Brežiškega Sokola. L. 1906. je bil zgrajen železobetonski most čez Savo in Krko, ki je velikega pomena za

Grič — kopališče ob Krki

STATISTIČNI PODATKI BREŽIC

Leto	Velikost ha	Število hiš	Prebivalci	Slovenci	Srbohrvati	Nemci	Drugi
1785	—	98	—	—	—	—	—
1798	—	120	—	—	—	—	—
1810	—	147	749	—	—	—	—
1817-19	—	127	677	—	—	—	—
1850	—	—	674	—	—	—	—
1869	—	133	925	—	—	—	—
1880	—	130	996	—	—	—	—
1690	—	126	1058	—	—	—	—
1900	303	135	1164	391	—	723	50
1910	159	128	1269	430	—	777	62
1921	113	131	1138	951	30	129	28
1931	163	150	1229	1184	14	24	7

Franciška cerkev

promet Brežice—Novo mesto in Brežice—Samobor—Zagreb.¹ L. 1915. so dobile Brežice kanalizacijo, vodovod in električno razsvetljavo. Cerkvni jezik je bil že pred svetovno vojno slovenski, ker je slovenska mejna občina Zakot — danes Brežice-okolica — tvorila z Brežicami skupno župnijo. Nasprotno pa je bila občinska uprava do prevrata kljub naporom odličnih slovenskih mož v rokah Nemcev, ki so l. 1903., da bi tem laže zmagali pri občinskih volitvah, zmanjšali skoraj za polovico površino mestnega pomerija. Šele novembra meseca l. 1918. so prišle po potresu dne 23. januarja 1917 hudo prizadete Brežice v slovenske roke.

V Jugoslaviji se Brežice v narodnem in gospodarskem oziru hitro razvijajo. Medtem ko je imelo mesto l. 1910. od 1269 prebivalcev 430 Slovencev in 777 Nemcev, je imelo l. 1921. od 1138 prebivalcev 951 Slovencev, 30 Srbohrvatov in le 129 Nemcev, l. 1931. pa od 1229 prebivalcev 1184 Slovencev, 14 Srbohrvatov, 24 Nemcev in 7 drugih. Zaradi svoje izredno ugodne lege ob glavni železniški progi so postale Brežice najznamenitejši kraj v spodnjem slovenskem Posavju in važno mesto Dravske banovine.

¹ Do l. 1906. sta posredovala promet med Brežicami in Kranjsko dva brodova, in sicer brežiški brod med Brežicami in Krško vasjo, čateški brod med Brežicami in Čatežem.

V I R I :

- Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor:
 Medved: Predavanja o zgodovini brežiškega mesta in okolice. L. V. 1908.
 Ilešič: Brežice, Solčava. L. XVIII. 1923.
 Kos: K postanku urbarjev iz l. 1309 in l. 1322 za salzburško posest v Posavju. Kovačev zbornik. L. XXXII. 1937.
 Dolenc: Pravne razmere v Brežicah od l. 1585—1651. Ljubljana 1936. Ponatis iz Zbornika znanstvenih razprav pravne fakultete. XXII. Ljubljana 1936.
 Gruden: Zgodovina slovenskega naroda. 1.—6. zvezek. Celovec 1911—1916.
 Janisch: Topographisches Lexikon der Steiermark. I.—III. Graz 1885.
 Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. I.—V. 1902—1928.
 Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933.

Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis. Ljubljana 1926.

Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije. (1228—1928) ob 700letnici njene ustanovitve. Maribor 1928.

Krajevni leksikon Dravske banovine.

Kronike: občinska, župnijska, frančiškanska in šolska.

Lapajne: Politična in kulturna zgodovina Štajerskih Slovencev. Ljubljana 1884.

Mal: Zgodovina slovenskega naroda. 7.—14. zvezek. 1928—1932. 1934—1936.

Mayer: Geschichte der Steiermark. Graz 1898.

Melik: Zemljepis Slovenije. I. in II. Ljubljana 1935 in 1936.

Mell: Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark. Graz 1929.

Orožen: Gradovi in graščine po narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi. Celje 1936.

Peinlich: Die ältere Ordnung und Verfassung der Städte in Steiermark. Graz 1889.

Pirchegger: Geschichte der Steiermark. I.—III. Graz 1936.

Schmutz: Historisch-topographisches Lexikon der Steiermark. Graz 1822—1823.

Südsteiermark: Ein Gedenkbuch. Hausmann. Graz 1925.

Wenger: Die Stadtanlagen der Steiermark. Graz 1932.

Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Graz 1893.

Zahn: Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark. I.—III. Graz 1875—1903.

Zbornik za umetnostno zgodovino:

Pokorn: Regesti kostanjeviškega samostana pri Krškem. X. Ljubljana 1930.

Brežiški grad

Arhivalna študija.

(Nadaljevanje)

Jeseni l. 1751. je bil končno vodnjak pred magistratom dovršen in postavljen. Dne 11. okt. 1751 je izdal magistrat odlok na mestni računski urad: Sedaj, ko je vodnjak sicer z velikimi stroški, vendar pa z božjo pomočjo dovršen, se mora zastražiti, da se obvaruje vsake poškodbe. Zaradi tega se je magistrat odločil, da naj čuva vodnjak podnevi in ponoči, in sicer od 1. aprila do zadnjega oktobra vsakega leta, menjaje se posebna straža. Tozadevno se je z današnjim dnem dal mestnemu stražnemu mojstru nalog, naj zbere med stražo čuvaje, 9 po številu, ki bodo vodnjak stražili. Ob koncu leta naj mestna računsko blagajna izplača stražnemu mojstru proti pobotnici 50 gld., katere naj ta v enakih delih razdeli med stražo ki šteje z njim vred 10 mož, tako da bo prejel vsak izmed njih po 5 gld. nagrade.²³²

Dne 11. febr. 1752 pa je vložil Robba na magistrat prošnjo za odškodnino, v kateri navaja med drugim, s kako majhnimi stroški je napravil krasni vodnjak, ki je v čast magistratu in meščanom. Po specifikaciji, vloženi dne 2. maja 1749, je stal vodnjak sicer 4826 gld., toda ob nepristranski cenitvi bi se pokazalo, da je delo vredno več kot 12.000 gld. Čeprav v omenjeni specifikaciji, na kateri mu magistrat dolguje še 100 gld. (tu misli Robba onih 95 gld., ki so ostali l. 1749. še neizplačani. Tedaj vloženi seznam stroškov za dela, ki jih je imel Robba še izvršiti, je namreč znašal 1595 gld., od katerih je l. 1749. prejel v obrokih 1500 gld., teh 95 gld. pa je prejel Robba dne 22. febr. 1752,²²¹) ni upoštevano njegovo devetletno delo pri vodnjaku, ki ga je mojstrsko dovršil in ki mu ga magistrat vendar ne more pustiti neplačanega, če premisli njegove napore, in to tem manj, ker mu je bil za njegovo skrb, trud in delo obljubil posebno nagrado preko pogodbene vsote. Gotovo ne more nihče želeči, da bi on zbog tako velike škode, ki jo ima, moral na stare dni prijeti za beraško palico, zaradi tega tudi pogodba, ki jo je bil sklenil v dobri veri in lahkomišljeno v času, ko se mu je godilo bolje, ne more biti ovira sedanji njegovi prošnji, in to tem manj, ker je magistrat o tem že sklepal ter z odlokom dne 2. maja 1749, ko je dovolil dobavo preko pogodbe, pogodbo posredno razveljavil.

Zato prosi Robba, naj mu magistrat njegov zaslužek primerno plača, da ne bo mesto plačila prejel težke kazni beraškega stanu, in da mu ne bo treba obžalovati, da se je izučil v umetnosti, ali — kar je še več — da je kdaj sklepal z magistratom pogodbe.

Magistrat si vendar ne bo nakopal očitanja, da je mojster, ki je izvršil delo, katero bo ostalo v večni spomin, pri tem propadel in postal tako nesposoben, da bi se lotil še kakega drugega dela — marveč ga bo skušal ohraniti pri njegovih močeh, da bo mogel še nadalje služiti občini, kateri je ves na razpolago.

Magistrat je nato naročil županu in mestnim računskim uradnikom, da naj zadevo preiščejo in pri prihodnji magistratovi seji o tem poročajo.²³³

Dne 26. febr. 1752 je izdal magistrat mestnemu računskemu uradu nalog, da naj izplača Robbi za 80 stebrov s kapiteli in bazami, ki jih je bil izvršil l. 1749. za mestno hišo, 800 gld. proti pobotnici.²³⁴

Dne 3. marca 1752 je naročil magistrat mestnemu računskemu blagajniku Raniloviču, da naj izplača Robbi za tri kamenite stopnice pri mestni hiši 268 gld. in za 5 kasonov za vodo, napravljenih v gozdu pod Turnom, iz katerih teče voda v vodnjak pred magistratom, 595 gld. Ker je jan. l. 1750. prejel Robba na račun že 200 gld., ima prejeti še 563 gld. proti pobotnici.²³⁵ Robba jih je dobil izplačane dne 7. marca 1752.²³⁶ Onih 200 gld. je prejel v obrokih po 100 gld. dne 2. in 31. jan. 1750.²³⁷

Posebna preiskovalna komisija, ki jo je bil na podlagi Robbove prošnje za plačilo dela pri vodnjaku odposlal magistrat iz svoje srede, je dne 13. marca 1752 poročala, da je vodnjak res več vreden, kakor pa se je Robbi dotlej izplačalo, in da je pri tem potrošil ne samo svoje gotovine, marveč se je tudi zadolžil za več kot 2000 gld. Če se mu ne bo na ta ali na oni način pomagalo, bo nesposoben prevzeti še kako drugo delo. Pogodba je zaradi prekršitve neveljavna — magistrat je bil namreč že l. 1749. odobril za vodnjak še enkrat toliko stroškov, kolikor jih je bilo določenih po pogodbi — ker pa ceni Robba vodnjak na 12.000 gld., mu ne more staviti nobenega predloga, ampak prepusti to magistratu, vendar pa mu svetuje, naj se mirno pobota, ker bi sicer v primeru pravde utegnil biti magistrat obsojen na večjo odškodnino, kot pa jo Robba sam zahteva. Meni, naj se da Robbi 1200 gld. odškodnine v letnih obrokih po 300 gld.²³⁸ Vendar magistrat ni bil voljan plačati Robbi kaj več, kot onih 2426 gld., ki mu jih je bil odobril preko pogodbe.²³⁸

Zavoljo tega se je Robba 13. aprila 1752 obrnil do reprezentacije in komore s prošnjo, v kateri navaja med drugim, da je stal vodnjak sicer 4826 gld., da pa je pri tem delu potrošil iz svojega okrog 2000 gld., ne všteti lastnega devetletnega truda, napora in dela, in se je tako zadolžil, da je postal popolnoma nesposoben, prevzeti v bodoče še kako delo. Ves ta denar je porabil za svoje delavce in pomočnike. Njemu podrejeni pomočniki, ki so delali po njegovih navodilih,

²³³ l. c. 1752, p. 44—45; Vrhovec, Die wohlloebliche . . . , p. 97 sl.; Letopis M S 1885, p. 216 sl.

²³⁴ G. P. 1752, p. 66; Mestna računsko knjiga 1752, p. 19.

²³⁵ l. c., p. 73—74; mestna računsko knjiga 1752, p. 36; akt in račun v lj. mag. arh.

²³⁶ Pobotnica v lj. mag. arh.

²³⁷ Pobotnici istotam; Mestna računsko knjiga 1750, p. 87.

²³⁸ Letopis M S 1885, l. c.; J. Vrhovec, Die wohlloebliche . . . l. c.

²³² l. c., p. 355—356.

FOTO: ANTE KORNIČ

POGLED NA STOLNICO IN ROBOV VODNJAK
PRED MESTNIM MAGISTRATOM V LJUBLJANI

so torej prejeli svoje plačilo, on pa naj kot mojster za svoje devetletno delo ne samo ne prejme nobenega plačila, marveč naj pride še ob svoja skromna sredstva? In kljub temu, da je delal 9 let, hoče računati zaslužek le za štiri leta in pol, torej samo za polovico, in sicer ne zahteva zase višje plače, kot so jo imeli njegovi pomočniki, to je po en gld. 25 kr. na dan. Cela tri leta je porabil za postavljanje vodnjaka — je torej delal javno — dočim se je z obdelovanjem materiala zamudil več kot tri leta, da ne šteje potov, ki jih je imel. Vendar ne zahteva več kot 1836 gld., čeprav bi mogel kot umetnik in mojster upravičeno zahtevati 3000 gld. Višja oblast naj bi torej magistratu ukazala vodnjak nepristransko oceniti in mu za zaslužen delo izplačati omenjenih 1836 gld.

Reprezentacija in komora je Robbi prošnjo zavrnila z odlokom: »Der Supplikant wirdet mit seinem Petito an die Geherde angewiesen«. ²³⁹

Dne 20. aprila 1752 je izplačal magistrat Matevžu Frančišku Perru za material, ki ga je bil dobavil za vodnjak, 51 gld. ²⁴⁰ Istega dne je izplačal Antonu Marinerju kot oskrbniku Antona in Jožefa Samasse za zvonarska dela pri vodnjaku 180 gld. ²⁴¹

Ker je reprezentacija in komora Robbi prošnjo zavrnila, se je obrnil ta dne 13. junija 1752 z novo vlogo na magistrat. V njej je izvajal med drugim: Če računate, gospodje, mojo plačo po en gld. 25 kr. na dan, kolikor sem plačeval pomočnikom, znese to v 9. letih 3672 gld. Samo moj zaslužek s tem, kar sem bil izdal preko pogodbe — 1595 gld. — znaša že 5267 gld., torej 441 gld. več, kot pa sem bil prejel (4826 gld.), zaradi česar je očitno, da je pogodba prekršena in neveljavna, po drugi strani pa mora tudi umetnost imeti svojo vrednost. Čast mi je, da sem meščan in član magistrata tega mesta, ter da imam Vas, gospodje, v občinskem svetu za svoje predstojništvo. Kljub temu, da se po eni strani ne spodobi, spuščati se podrejenemu v prepir in pravdo z njegovim predstojništvom, pa po drugi strani pravičnost, pravo in enakost, ki vladajo v srcu vseh predstojnikov in oblastnikov, in ki morajo biti sodnikom venomer pred očmi — ne dovoljujejo, da bi se magistrat okoristil s propadom meščana in da bi prepustil privatnika poginu, čeprav ne grozi splošnosti nobena škoda. Zaradi tega sem Vam hotel vse to z žalostnim srcem predočiti in pokorno prositi, da premislite, kako sem pri delu za vodnjak obubožal in da bom postal berač, ako bi izostala odškodnina, ali pa da bom — kar se ne sliši lepo — iskal sodnijske pomoči, da se mi povrne škoda v znesku 1836 gld., oziroma, da se poravna s kompromisom in se na ta način izognemo škodljivemu in nedostojnemu sodnemu postopanju.

Magistrat je v ta Robbov predlog privolil in dal Robbi nalog, naj dobi in predlaga od svoje strani enega ali dva razsodnika, da bo mogel tudi magistrat predlagati svojega, nakar se bo od obeh strani napravila zadolžnica. ²⁴²

Dne 26. jun. 1752 je predlagal Robba za razsodnika Frančiška Karla pl. Hohenwarta in pl. Steinberga, magistrat pa barona Karla Valvasorja in barona Antona Janeza Nep. Tauffrerja. Obenem je magistrat pooblastil župana, višjega mestnega blagajnika Raniloviča in g. Andtingerja, da predlagane gospode prosijo, naj prevzamejo razsodništvo. ²⁴³

Dne 28. julija 1752 je magistrat napravil na predlagane razsodnike prošnjo s potrebnimi tozadevnimi pojasnili. Prošnjo, ki je bila oddana dne 1. avg., ²⁴⁴ so podpisali: župan Matevž Frančišek Perr, mestni sodnik Jožef Hueber, podžupan Ambrož Kappus, špitalski mojster Frančišek Gamba, višji računski blagajnik Frančišek Jakob Ranilovič, nižji računski blagajnik Jožef Anton Andtinger in Frančišek Robba. ²⁴⁵

Dne 8. avg. 1752 so se sešli razsodniki, da razpravljajo o predloženi kompromisni zadolžnici, glaseči se na 1836 gld. Pri tej priliki je bil Robba vprašan, ali ima še kake druge zahteve glede vodnjaka. ²⁴⁶ Zato je Robba na zahtevo magistrata dne 16. avg. predložil podroben račun v znesku 973 gld., poleg onih 1836 gld. In sicer:

1. Za model vodnjaka	150 gld.
2. za trojno potovanje v Benetke, da je naročil marmor	100 „
3. za razširitev vodnjakovega fundamenta	500 „
4. za tri plošče, ki so mu ostale	100 „
5. za popravo razpočenega kamna	11 „
6. per il cupolino e balla (za stožec in kroglo na vrhu obeliska)	15 „
7. per lastra d'intrare (za stopnico?)	12 „
8. za hojo v gozd	75 „
	skupaj 963 gld.

Skupno je Robba torej sedaj zahteval od magistrata za odškodnino 2809 gld. Prosil je za obnovitveni narok, ki se je določil na 18. avg. ²⁴⁷

Magistrat je izpodbijal Robbi postavko za postavko v nanovo predloženem računu. In sicer:

1. Običajno je, da mora vsak stavbenik, ki gradi kako večjo stvar, napraviti model, da je na vpogled občinstvu. Stavbenik ne sme za to zahtevati nobene nagrade; model se plača le v primeru, ako prevzame delo kak drug mojster. Ko je magistrat pred leti (1717—1718) zidal rotovž, je napravil model stavbenik Martenuzzi. ²⁴⁸ Ker pa je bil njegov načrt zaradi zavutih stopnic odklonjen, je napravil stari stavbenik Maček nov načrt in model, za kar ni prejel niti krajcarja, pač pa se je plačal model Martenuzziju, ker se mu ni poverila gradnja, z 12 dukati. Enako se je postopalo, ko se je zidala velika šempetrska vojašnica, mala vojašnica na Žabjaku, oficirska hiša pred frančiškanskimi vrati (na Poljanah) in na Starem

²⁴³ G. P. 1752, p. 212—213.

²⁴⁴ l. c., p. 253.

²⁴⁵ l. c., p. 247—249.

²⁴⁶ l. c., p. 275—284; Letopis M S, l. c.; Vrhovec, Die wohlloebliche . . ., l. c.

²⁴⁷ G. P. 1752, l. c.

²⁴⁸ Letopis M S, l. c.; J. Vrhovec, Die wohlloebliche . . ., l. c.

²³⁹ Letopis M S, l. c.; J. Vrhovec, Die wohlloebliche . . ., l. c.

²⁴⁰ Mestna računski knjiga 1752, p. 36.

²⁴¹ l. c.

²⁴² Letopis M S, l. c.; J. Vrhovec, Die wohlloebliche . . ., l. c.; G. P. 1752, p. 194—196.

trgu, gostilna »Zum wilden Mann« in tako dalje. Za vsako teh stavb je bil napravljen model, za kar se ni nobenemu izplačala kaka nagrada, niti ni prišlo komu na misel, da bi jo zahteval. Če je bil magistrat po blagajniku Radiču Robbi v tem oziru kaj obljubil, se mora to razumeti v tem smislu, da bi se mu izplačala nagrada le v primeru, če bi magistrat ne hotel dela izvršiti.

2. Res je magistrat Robbo obvezal, da mora preskrbeti marmor za figure, toda iz pogodbe in predujma v znesku 600 gld. še ne sledi, da mu mora magistrat povrniti stroške za potovanje v Benetke, ker bi bil naročilo izvršil lahko tudi pismeno. Njegova stvar je bila, kako preskrbeti marmor. Zakaj, če se kdo pogodi, da bo napravil oltar ali marmorne figure, kot je to storil Robba pri frančiškanih glede dveh figur iz belega marmorja na velikem oltarju, ali glede dveh angelov v naravni velikosti na oltarju sv. R. T. v stolnici, ne more za dobavo marmorja zahtevati nobenega posebnega plačila.

3. V pogodbi je bila natančno določena globina in širina vodnjaka; tudi nista trg in prostor dopuščala, da bi se mogel vodnjakov temelj količkaj razširiti, ker bi se sicer s tem oviral promet z vozmi okoli vodnjaka.

4. Ker je Robba nameraval postaviti težki obelisk na tri kamenite plošče, na katerih bi bila naznačena letnica, mu je magistrat to zabranil iz bojazni, da bi se utegnila pripetiti nesreča in bi se vse delo porušilo. Nato je magistrat zaradi varnosti na svoje stroške naročil en sam velik kamen, na katerem stoji sedaj obelisk — torej ne more Robba za plošče, ki so mu ostale, zahtevati nobene odškodnine.

5. Da se je en kamen razpočil in ga je moral Robba popraviti, ni magistratova krivda. Robba mora pripisati samemu sebi, da ga ni bolje shranil in ohranil.

6. Za stožec in kroglo ne more Robba ničesar zahtevati, ker je to v pogodbi izrecno omenjeno.

7. V pogodbi je rečeno, da mora Robba vse, kar je pri vodnjaku potreba, preskrbeti na svoje stroške.

(Dalje prihodnjič.)

NOVOMEŠKI MESTNI ARHIV

J A N K O J A R C

Ko sem poizvedoval za novomeškimi mestnim arhivom, mi občinski tajnik Franc Ausec ni vedel nič določenega povedati o njem. Pokazal mi je v posebnih omarah shranjeno registraturo, ki obsega le akte od leta 1880. dalje, poleg tega pa še zavitek s kakimi 200 akti iz raznih let XIX. stoletja, ki jih je nekoč slučajno pobral na podstrešju. V stari blagajni je imel shranjeni še knjigi: *CATALOGUS dess Ehrensamben Rath und Gemeinde Disser Landtsfürst. Statt Rudolphswerth iz l. 1741.* in *matriko mestnega sveta in meščanov iz l. 1797.* ter pet pergamentnih listin, ki jih je svoj čas našel v posteljah mestnih stražnikov.

Pri ogledu podstrešja sem naletel na gomilo papirja, o katerem je tajnik domneval, da so stare računske priloge, ki jih bo treba odstraniti. Po malo natančnejšem pregledu pa se je izkazalo, da leže v tem kupu ostanki mestnega arhiva, brez reda nago miljeni, posamezni akti pa so bili raztreseni po vsem delu podstrešja. O fascikljih skoro ni bilo sledu in akti sami so bili deloma poškodovani, oglodani in po dežju, ki je skozi včasih odprto strešno okno zamakal »arhiv«, prepojeni z vlago ali celo izprani do nečitljivosti. V zabojih sem med starimi časniki našel še celo vrsto zabojev aktov od 1850—1880, ki so vendar bili povezani in urejeni po tekočih številkah, napisanih na pritrjenih kartonastih ščitkih.

Kasneje je bil ves arhiv prenešen v posebno sobo novega ljudskošolskega poslopja, ki jo je dal za shrambo snujočega se mestnega muzeja prirediti in opremiti župan dr. J. Režek. V tej sobi se hrani arhiv še sedaj.

O novomeškem mestnem arhivu je pisal Ivan Vrhovec v svoji Zgodovini Novega mesta, str. IV/V, da »kôpica papirja iz zadnjih treh stoletij ne zasluži tega imena«. Kot nedavno tega na podstrešju novega, so bili v Vrhovčevem času pod streho starega rotovža

nametani akti in listine »kakor jih je ravno slučaj nagnetel na kup«. Svojo trditev, da »iz XIV., XV. in XVI. stoletja ni ohranjene niti jedne« listine, je za XVI. stoletje dejansko popravil Vrhovec sam s tem, da je v Dodatku Zgodovine ponatisnil listino nadvojvode Karla iz leta 1573., medtem ko mu je gotovo prišla v roke kopija 1428. l. izdane listine Ch. Swabinerja, ki jo je z nekaterimi pogreškami priobčil A. Dimitz v MHK 1865, 42 sl. Poleg tega je še danes v arhivu nekaj listin iz XVI. stoletja v originalu ali vsaj njih kopij, iz XV. stoletja dva neoverovljena prepisa, iz XIV. pa res nič. Tudi XVII. in XVIII. stol. sta zelo skromno zastopana.

Da je iz starejše dobe očuvanih tako malo arhivalij, so gotovo krivi pogosti požari, ki so uničevali mesto. V drugi polovici XVII. stol. so n. pr. poročali mestni očetje (Vrhovec n. o. m.), da so ob požaru 1664 večinoma zgorele vse starejše listine. Da pa se je s časoma porazgubilo še to, kar je takrat morda ostalo, in da je z leti propadalo, kar se je novega nabiralo v mestni registraturi, je seveda zakrivila nepazljivost mestnih pisarjev, njih nerednost in večkrat tudi nesposobnost, kakor tudi mnenje, da ni vredno hraniti aktov, ki jim niso bili ravno trenutno potrebni.

*

O shranjevanju arhiva je po poročilih, ki jih je zapisal Vrhovec ali sem jih zasledil sam pri pregledu aktov, ali pa izvedel o njih od starejših meščanov, komaj mogoče govoriti. Od vsega početka je menda že bil običaj, da je vsaj tekoče akte hranil mestni pisar kar na svojem stanovanju, kjer je tudi uradoval. Tudi potem, ko so si Novomeščani zgradili novi rotovž (1720), ni vsaj večina mestnih pisarjev uradovala v njem, ampak kar doma. In kakor so se menjavali mestni pisarji, tako se je selila tudi mestna registratura, ki je zaradi tega morala biti v »največjem

neredu«. Posebno važne listine pa je hranil pri sebi mestni sodnik sam, medtem ko je vsaj tekoče blagajniške in zemljiško-knjižne akte imel na svojem domu tudi mestni blagajnik.

Tako je razumljivo, da se niso izgubljale samo starejše listine, ampak dostikrat tudi tekoči akti, in mestni svet je moral v sporih s sosednimi gosposčinami za razne pravice mesta (sekanje drv, paša in podobno) zaradi pomanjkanja dokumentov večkrat dokazovati svoj prav z zasliševanji najstarejših meščanov ter te zapisnike predlagati okrožnemu uradu.

Da bi mestno uradovanje spravili v red, so od druge polovice XVIII. stol. dalje okrožni glavarji izdajali naredbe in navodila za vodstvo in očuvanje registrature in arhiva. Ker se mestni pisarji niso točno ravnali po njih, je 28. marca 1788 okrož. urad sicer dovolil mestnemu pisarju Matiji Jožefu Presslu, da sme zaradi pomanjkanja prostora na rotovžu še nadalje uradovati na svojem stanovanju, »jedoch hat er ausser Kurrent Protokollen, keine andere Registratur Schriften länger als 8 Täg bei sich zu behalten« (Exhibiten Protocolle, 1788, šte. 8).

V koliko sta se omenjeni pisar in njega naslednik L. Koch držala tega navodila, iz ohranjenih aktov ni mogoče presoditi, Kochov naslednik Franc Seb. Janežič (Janeschitsch) pa je imel v svojem stanovanju zopet vso registraturo. V svoji vlogi mestnemu sodišču z dne 14. oktobra 1802, šte. 463/8, je Janežič prosil za prispevek k razsvetljavi in kurjavi svoje sobe, v kateri je uradoval, in prošnjo tako utemeljeval:

»Leichtet es Jederman ein, dass die Registraturakten in des unterzeichneten Hause unter einem festen Esterich, und stokadorten Boden in einem Zimmer dessen Boden auf einem Gewelbe stehet, weit sicherer als in dem unbewohnten Rathhause, und einer Rathsstube, die einen blossen alten Bretterboden hat, verwahret sind. Die kleine Rathsstube ist zwar gewelbt aber zur Aufnahme der Registratur zu ungeräumig.«

V nadaljnjih šestih točkah je poudarjal koristi, ki jih ima mesto s tem, da je mestna pisarna z registraturo nastanjena pri njem: če bi hoteli imeti pisarno in registraturo na rotovžu, bi morali pisarniške prostore najprej temeljito renovirati, poleg tega bi pa še posli zastajali, kar se sedaj ko ima pisar vse akte vedno pri roki, ne dogaja; najemnina za pisarno v kaki drugi zasebni hiši ali kakršni koli stroški za popravo pisarniških prostorov na rotovžu bi bili neprimerno višji od nagrade za razsvetljava in kurjavo sedanjih prostorov; zato naj mu mestni svet to nagrado blagohotno podeli, upoštevajoč, da daje mestni pisar že šest let svojo sobo za uradne namene mesta zastonj na razpolago in je do tega časa tudi svečavo in kurjavo za to sobo nabavljal iz svojega.

Tej prošnji je mestni svet ustregel in dovolil Janežiču 30 fl. izredne letne doklade. V svoji zahtevi po pojasnilu o tej dokladi se ni okrožni urad prav nič dotaknil vprašanja nastanitve pisarne in arhiva v zasebni hiši, temveč je želel samo vedeti, kako je moglo mesto dovoliti ta novi izdatek brez odobritve višje oblasti. V odgovoru je Janežič tudi okrožnemu uradu

razložil svojo prošnjo in dostavil, da mestni svet opravičuje ta izdatek s tem, ker se je izkazalo, da je nujen, izbral pa je pri tem način, ki blagajno najmanj obremenjuje. Narekoval ga je tudi z uradnim odlokom razširjeni delokrog mestnega urada, sicer pa da je ta izdatek izreden in v veljavi samo za čas, dokler bodo prilike zahtevale nameščenje mestne pisarne v pisarjevi hiši.

Okrožni urad je bil s tem menda zadovoljen (odgovor na ta dopis ni ohranjen, kot tudi ne ekshibitni protokol za 1802 in 1803) in pisarna z registraturo je ostala v Janežičevi hiši vse do njegovega izstopa iz mestne službe leta 1808. Za njegovega naslednika Ignacija Kisovca se je mestni arhiv najbrže zopet selil na stanovanje novega pisarja.

Z nastopom francoske vlade, oziroma po novi organizaciji uprave in sodstva v Ilirskih provincah leta 1811. je bil mestni arhiv izročen v varstvo novo-meškemu mirovnemu sodišču, po reokupaciji pa okrajni gosposki (Bezirksobrigkeit). Arhiv sam je bil v tem času skoraj gotovo shranjen na rotovžu, kjer se je po nekaterih popravilih poslopja zopet nastanila mestna pisarna, v kolikor ni maire in pozneje mestni načelnik ali župan (Stadtvorsteher, -richter ali Bürgermeister) vsaj pretežno sam opravljal tudi pisarniških poslov, kot dokazuje množina konceptov raznih vlog mestne pisarne vse tja v trideseta leta XIX. stoletja. V tem času je hranil župan na svojem stanovanju tudi vse važnejše listine in privilegije, kot so se pri njem nabirali tudi nekateri tekoči akti, ki jih je ob koncu svoje službe ali smrti zapuščal svojemu nasledniku, kar spričuje z 10. septembrom 1834 datirani zapisnik aktov in listin, ki so jih našli na stanovanju umrlega Kasparja Schrotta.

Po izvršeni ločitvi sodnih aktov od politično-administrativnih v letu 1840./41. so bili prvi izročeni v varstvo okrajnemu sodišču, drugi pa so ostali na rotovžu (akt okrožnega urada z dne 10. maja 1842, šte. 12.217). Kaj se je zgodilo z akti nekdanjega mestnega sodišča, do sedaj še nisem mogel dognati kljub večkratnemu iskanju v arhivu oziroma registraturi okrajnega in okrožnega sodišča. Morda so založeni na podstrešju okrajnega sodišča, kjer se po pripovedovanju nekega sodnega uradnika še hrani kup starih aktov, do katerih pa še nisem dobil dostopa.

Politično-administrativni del arhiva, ki je ostal na rotovžu, so seveda shranili tako, da jim je bil kar najmanj v napoto. Poleg podstrešja se je zdel mestnemu uradniku nekdanji mestni zapor v levem delu pritličja najprimernejši prostor za shrambo arhivalij. — Bila je to mala, temna in vlažna sobica z vhodom iz bivše stražnice. Vrata se sploh niso dala zapirati in odkar je moral mestni svet na pritisk oblasti v desnem delu pritličja zgraditi nove zapore, je postala ta sobica občinska ropotarnica, v katero so vsaj deloma shranili preostali arhiv.

V tej vsakomur dostopni sobici je bil mestni arhiv dobrodošlo skladišče starega papirja onim, ki so si z njega prodajo mestnim trgovcem hoteli prislužiti kakšen belič. Ko so v sedemdesetih letih preteklega stoletja tudi bivšo mestno stražnico oddali v najem

brivcu Stengeleju, je po pripovedovanju osemdesetletnega meščana in bivšega dolgoletnega stavca v Krajčevi tiskarni, Maksa Petriča, pomočnik omenjenega brivca na skrivaj odnašal cele fasciklje in knjige iz sobice za brivnico takratnim trgovcem Jenkerju, Marinu in drugim.

V osemdesetih letih je bila nekdanja stražnica in brivnica izročena požarni brambi za shrambo njenih rekvizitov, zlasti obleke, zato so ostanke arhiva prenesli na podstrešje, kjer so potem, kot poroča Vrhovec, služili za dobrodošlo kurivo na rotovžu stanujočemu uradniku, ki je pokuril ravno najstarejše papirje, predno so mu mestni očetje prepovedali nadaljno »uporabo« arhiva. Na tem podstrešju je našel arhiv tudi Ivan Vrhovec.

Ko je dal občinski odbor leta 1904. podreti stari rotovž in na njegovem mestu sezidati novega, so začasno preselili tudi arhiv v hišo na spodnjem koncu trga Kralja Petra II. ob mostu (danes last trgovca Josipa Kobeta). Da pri tej selitvi niso postopali s potrebno pažnjo, se po vsem tem, kar se je z arhivom dogajalo, razume skoraj samo ob sebi. Po zgraditvi novega rotovža so arhiv zopet prenesli na sedaj sicer novo podstrešje, pri tej selitvi pa so se deloma razsuli še oni po Vrhovcu urejeni zavoji aktov, posebno, ker niso bili povezani z vrstico. Arhiv sam je zopet postal in ostal gomila papirja, na katero se je na debelo vsedal prah in ga je glodal mrčes, od časa do časa pa ga je še zamakal dež. Mestni privilegiji so zašli celo v postelje mestnih stražnikov.

*

Nastajanje arhiva in njega *ureditev* sta razvidna iz registrirnih znakov na aktih samih in iz ekshibitnih protokolov. Oboje zahteva že neko stopnjo pisarniške izvežbanosti, ki je novomeški mestni pisarji, spočetka voljeni iz meščanstva samega, niti imeti niso mogli. In ker so propadle vse listine in akti iz XIV. stoletja, iz naslednjih treh pa so se ohranili le nekateri posamezni listi, o ureditvi arhiva v starejši dobi ni mogoče reči ničesar, razen to, kar je že povedal Ivan Vrhovec in kar je leta 1799. poročal okrožnemu uradu mestni pisar šanežič: »dass von jeher über die vorhandenen Stadtakten von älteren Jahren keine Registratur gehalten wurde.« (Vrhovec na o. m.)

Ko so po terezijanski upravni reformi novoimenovani okrožni glavarji začeli ostreje nadzorovati mestno gospodarstvo, je bilo tudi poslovanje mestnega pisarja podvrženo uradni kontroli. Če že ni prejetih aktov shranjeval v vsebinsko povezanih fascikljih, je o njih vsaj vodil posebni zapisnik, imenovan *Librum Repertorium*, kasneje preimenovan v *Prothocollum Exhibitorum*. Do leta 1788. so narastli ti protokoli na šest knjig, od katerih se je do danes ohranila samo zadnja za čas od 1773—1788, pa še tej so iztrgani listi za čas od novembra 1784 do konca februarja 1788. Knjiga je imela prvotno naslov *Librum Repertorium über alle von der hochlöbl. k. k. Landeshauptmannschaft in Crain, dann von andern Vorgesetzten gehörden, nichtminder von dem k. k. Creyssamt eingegangene Verordnungen et Acten und darüber beschehene Erfüllungen*. Preko tega naslova je

bil pozneje nalepljen list z napisom *Prothocollum Exhibitorum de Anno 1773*. Isti naslov je na notranji strani platnic z obrobno pripombo: »6 Bücher«. Posamezni listi so razdeljeni na sledeče rubrike:

N - ri	Inhalt deren eingegangenen Verordnungen, Auflagen und Acten	Erfüllung

O kakih oznakah po fascikljih ni sledu. V ta spisek prejetih dopisov je vpisoval mestni pisar tudi vse prošnje meščanov in meščank za podelitev ustanov ter tožbe in pritožbe meščanov v njihovih medsebojnih sporih, odločbe mestnega sveta v teh zadevah pa je zapisoval v tretjo rubriko pod oznako »Decret«.

Signiranje došlih aktov je bilo do marca 1788 različno. V kolikor so akti ohranjeni, imajo nekateri na hrbtu s pisarjevo roko kratko označeno vsebino, ali pa so opremljeni s črkami in številkami, ki v nekaterih primerih kažejo na medsebojno povezanost. Za zaporednost prilog so že v tem času kot pozneje poleg abecede rabili še posebne znake (·/·, ·//·, ·///· itd.).

Odposlani akti niso nikjer zapisani.

Tak način vodstva mestne pisarne je pri svoji vizitaciji v začetku leta 1788. grajal okrožni komisar Wolfgang Zollmann, nakar je okrožni urad s posebno odredbo zapovedal pisarju, da mora načrtati po priloženem vzorcu ekshibitni in registraturni protokol ter ga stalno voditi in imeti v redu (Exh. Prot. za marec 1788, 8). Mestni pisar si s starejšimi akti ni dajal posla, temveč je začel novi, s črnilom črtani protokol voditi s 1. marcem 1788. Imel je sledečo obliko:

Exhibiten Protocolle des Neustadtler Stadtraths In Politischen Gegenständen.

Jahr		Vom wem die Stücke eingelangt und deren Gegenstand	Was über jedes Stück veranlasset worden	Monat	
Zahl der Stücke	Tag der Einlangung			Tag der Erledigung	Registratur Fascikel

Po tem ekshibitu je bilo odslej ločeno vodstvo politično-administrativnih in sodnih aktov, za katere je bil skoraj gotovo uveden poseben protokol, ki pa v mestnem arhivu ni ohranjen.

Novouvedeni ekshibit je bilo treba zaključiti konec vsakega meseca in ga s podpisom upravitelja mestnega sodišča takoj izročiti okrožnemu uradu v pregled, ki je ob njega vračilu na zadnji strani redno dostavljal svoje pripombe, navodila ali graje.

Odslej so bili prejeti akti urejevani v posebne, z arabskimi številkami označene fasciklje, od katerih se ni sicer nobeden ohranil, njih obseg pa je predvsem na podlagi očuvanih protokolov vsaj približno mogoče rekonstruirati:

Fasc.	O b s e g
45.	Razprave v zadevi pobeglih poslov.
46.	Vojaški transporti in vojaška skladišča.
47.	Vojaške nočnine.
48.	Rekrutacijski akti, vojaški dopusti in odpusti.
49.	Vojaški begunci.
50.	Pritožbe proti vojaku in kazni za vojaške begunce.
51.	Invalidi.
52.	Dobava sena in klavne živine za vojsko, vojna odškodnina.
53.	Pomoč pri vojaških transportih, prepoved sprejemanja zasebnih naročil puškarjem — vojnim dobaviteljem. 1908: deželna bramba.
54.	Prepovedi izžiganja gozdov.
55.	Takse in odredbe o kolekovanju.
56.	Zacarinjenje uvoženih kož in usnja, seznam živinskih trgovcev, ki niso plačali mostnine.
57.	Izvoz zlata in srebra, loterije.
58.	Monopoli.
59.	Trgovski promet na Savi, razširjenje mestnih ulic.
60.	Poročilo o novem načinu izdelave svinčnikov.
61.	Krošnjarstvo, navodila za prevoz monopolske soli, prepovedi uvoza in izvoza raznega blaga.
62.	Ekshibitni protokoli in njih tikajoči se akti, kaznovanje mestnih uslužbencev.

Poleg oznake z arabskimi številkami sem našel v ohranjenih ekshibitih še označbi: *I. just.* in *XII. just.* Pod prvo je bil vpisan akt o varuštvu, pod drugo pa zahteva po vračilu dvakrat plačanega davka. Med akti, ohranjenimi na rotovžu, o takem registriranju ni sledu in je bil gotovo v rabi za sodne spise, katerih pa do sedaj, kot povedano, še nisem našel.

Janežičevega načina vodstva registrature se je držal tudi njegov naslednik Ignacij Kisovec (1809—1811), po njegovem odhodu iz mestne pisarne pa je zopet nastal popolen nered. Pisarniške posle je večkrat opravljal župan sam, ki na akte ali koncepte sploh ni stavljaj kakih znakov, n. pr. Kaspar Schrott, ki je signiral akte enostavno tako, da je na nje zapovrstjo zapisoval dan, mesec in leto prejema ali oddaje akta, brez tekoče ekshibitne številke (n. pr. 25/6/23).

Od smrti K. Schrotta vse v novejši čas so dobivali akti samo tekočo ekshibitno številko in datum prejema ali odpošiljatve in tvorijo vsi v enem letu prejeti akti samostojen sveženj brez ozira na vsebino.

Ekshibiti od 1810 do 1862 so izgubljeni.

V zvezi z arhivom zanimajo tudi one osebe, ki so imele z njim stalno opravka in pod katerih roko je v teku let nastajal. Bili so to predvsem mestni pisarji, pa tudi mestni sodniki in blagajniki.

O mestnih pisarjih pravi Ivan Vrhovec, da je to službo do XVIII. stoletja opravljal običajno kak član notranjega sveta, kasneje pa so jemali v to službo tudi nemeščane. Njih gmotni položaj je bil tak, da se je mestni svet zaradi nereda v mestni pisarni zagovarjal pred vicedomom, da ni mogoče od mestnega pisarja zahtevati, da bi pri svoji pičli plači imel še registraturo v redu. Po reviziji mestnega gospodarstva 1760 je bila regulirana tudi plača mestnega pisarja in blagajnika in določena za vsakega po 75 fl. na leto. Okoli 1800 pa so bili pisarju povišani prejemki na letnih 150 fl., dočim so blagajnikovi ostali neizpremenjeni.

Ko so posli mestnega pisarja posebno z naredbo z dne 13. februarja 1800 zelo narasli, je moral mestni svet sindiku dodeliti včasih celo dva pomožna pisarja, za katera je bila n. pr. v proračunu za 1803 določena nagrada 100 fl. Takratni mestni pisar Fr. Seb. Janežič pa je ravno v istem letu zahteval povišanje plače na 300 fl. in v primeru, da mu mestni svet ne ugodí, zagrozil z odstopom, nakar mu je bila plača z odobrenjem glavnega deželnega knjigovodstva povišana za letnih 150 fl.

Nastavitev mestnega pisarja in njegov položaj v mestnem svetu je bil natančno določen z odredbo iz leta 1760. Za službo pisarja je moral mestni svet razpisati natečaj, na kar je mestni svet z večino glasov izbral enega izmed prosilcev, potrditi pa ga je morala še deželna gosposka in njegovo nastavitev odobriti tudi apelacijsko sodišče. V mestnem svetu je zavzemal sindikus mesto takoj za sodnikom, oziroma upraviteljem sodišča in njegov votum informativum je imel isto veljavo kot glas mestnih svetovalcev.

Pri izberi mestnega blagajnika je bil isti postopek, le da je moral ta položiti še določeno kavcijo, običajno 1000 fl., na kar je po potrditvi po deželni gosposki postal član mestnega zbora in poleg svoje plače prejemal še običajno plačo mestnih svetovalcev.

Pisarniška in blagajniška služba je bila po 1760 za nekaj časa združena v isti sobi, vendar je bila trajna združitev obeh mest brez večje škode nemogoča.

Iz ohranjenih knjig, aktov in ekshibitov je v glavnem mogoče razbrati vrstni red mestnih pisarjev, blagajnikov in upraviteljev mestnega sodišča:

Mestni pisarji:

1743—1753 Ernest Leopold Fritschko,
 1758—1759 Karel Gotthardt Rossmann,
 1760—1768 Franc Pavel Skhraber,
 1768—1770 Janez Vid Sagar (Žagar),
 1770—1794 Matija Jožef Pressl,
 1794—1796 Luka Ferdinand Koch,
 1796—1808 Franc Sebastijan Janežič,
 1809—1812 Ignacij Kisovec,
 1812—1813 Jožef Kukec.

Mestni blagajniki:

1729—1730 Janez Josip Novak,
 1731—1732 Jurij Samuel,
 1733—1734 Franc Josip Langer,
 1735—1736 Matija Drölss,
 1737—1738 Franc Ignac Polc,
 1739—1740 Franc Josip Langer,
 1741—1743 Ignac Marinc,
 1744—1746 Lenard Schkrem,
 1747—1748 Martin Rüeff,
 1749 Lenard Schkrem,
 1750—1751 Martin Burger,
 1752—1754 Wolf Andrej Mertl,
 1755—1758 Ernest Leopold Fritschko,
 1759—1760 Wolf Andrej Mertl,
 1760—1768 Franc Pavel Skhraber,
 1768—1770 Janez Vid Sagar (Žagar),
 1771—1782 Venceslav Skubic,
 1782—1796 Janez Gottlieb Schreyer,
 1796 Franc Mohorčič,

1797—1812 } Franc Jurij Krašovec,
 1814—1817 }
 1818—1821 Joahim Polanc,
 1822—1823 Štefan Murgel,
 1824—1828 Joahim Polanc,
 1829—1835 Alojz pl. Fichtenau,
 1836—1842 Josip pl. Fichtenau,
 1843—1849 Franc Zorko.

Upravitelji mestnega sodišča:

Z gubernijalnim odlokom z dne 3. februarja 1748 je bilo odpravljeno dostojanstvo mestnega sodnika in je poslej upravljal njegove posle upravitelj mestnega sodišča. Vrhovec je v svoji Zgodovini Novega mesta, stran 137—139, priobčil seznam vseh mestnih sodnikov, kolikor jih je mogel zaslediti. Zadnji, *Andrej Kanduč*, je po 3. februarju 1784 postal upravitelj mestnega sodišča, za njim pa je do januarja 1787 vršil to dolžnost *Osswald Fabian*. Njemu so sledili:

1788—1792 Jakob Schkrem,
 1792—1795 Filip Mottweiss,
 1795—1801 Franc Pavel Mohorčič,
 1801—1803 Kaspar Schrott,
 1803—1811 Josip Maček (Matschig),
 1811—1814 Josip pl. Fichtenau,
 1814—1822 Josip Maček,
 1823—1834 Kaspar Schrott,
 1835—1837 Franc Gadner,
 1838—1848 Franc Schkrem,
 1849 Toussaint pl. Fichtenau.

Do nastopa francoske vlade je bil v veljavi naziv: upravitelj mestnega sodišča, v francoski Iliriji naziv župan (Bürgermeister) in kasneje maire, po letu 1814. spočetka zopet upravitelj mestnega sodišča, kasneje pa mestni sodnik.

Kakor očuvanju arhiva v preteklosti niso posvečali nikake pažnje in je o redu v njem vse do sredine XIX. stoletja mogoče govoriti samo za čas Janežičevega in Kisovčevega uradovanja, pa morda še v dobi Ilirskih provinc, tako so še povečavali zmedo v njem oni, ki so med akti iskali uradno zahtevanih podatkov. In ker je ravno takim uradnim zahtevam bilo zaradi vedno večjega nereda že skoro nemogoče ugoditi, je bil mestni svet prisiljen, da je poskrbel za zopetno ureditev arhiva.

Kakor je iz akta okrožnega urada št. 12.217 z dne 10. maja 1842 razvidno, se je urejevanja mestnega arhiva po županovem naročilu lotil upravitelj kapiteljske gosposčine *Franc Zorko*, drugi pa je po lastnem nagibu skušal v »kopico papirja« zanesti nekaj reda *Ivan Vrhovec*, ko je zbiral gradivo za svojo Zgodovino Novega mesta. Vsaj stikal pa je po njem v šestdesetih letih prejšnjega stoletja sodni adjunkt *Adalbert Kraus*, ki je 1865 priobčeval v MHK regeste kapiteljskih listin, in morda tudi *Avgust Dimitz*, ki je ravno tam priobčil kopijo ustanovne listine Schwabinerjevega beneficija.

Franc Zorko je pri urejevanju mestnega arhiva obračal vso pozornost aktom mestnega sodišča in okrožni urad je bil mnenja, »dass Franz Sorko die Aekten in adeligen Richteramte, und in Streitsachen dem Zweke ganz entsprechend geordnet, gehörig Verzeichnet, und dem hiesigen Bezirksgerichte übergeben

habe, — — —«. Za oni del arhiva, o katerem so vodili ekshibit »In politicis«, pa je okrožni urad v toliko grajal Zorkovo urejevanje, ker ni izvršil potrebne ločitve aktov administrativnega značaja od onih, ki zadevajo mesto kot dominij. Poleg tega okrožni urad ni bil zadovoljen, da ni izvršil posebnega seznama teh aktov, ampak se je omejil samo na spisek fascikljev. Zaradi tega samo na pol opravljenega dela je bil okrožni urad mnenja, da pritiče Zorku mesto zahtevanih 75 fl. le največ 45 fl. nagrade, ki mu jih pa mesto mora izplačati. Mestni svet je bil v obravnavanju Zorkovega zahtevka mnenja, da mora to nagrado izplačati državna oblast, sklicujoč se na to, da je bil mestni arhiv za časa francoske okupacije izročen mirovnemu sodišču v *najlepšem redu*, in da zato mesto ne more nositi stroškov za odpravo nereda, ki so ga zakrivili drugi. Okrožni urad je v to trditev izrecno dvomil in odločil kot omenjeno.

Zorkov seznam fascikljev ni ohranjen.

Kako je bilo z arhivom v mestnem varstvu, sem povedal spredaj. Po pičlih petdesetih letih, ko ga je zopet začel pregledovati *Ivan Vrhovec*, so se oni povezi, ki so v Zorkovem času še obstojali, spremenili v kup papirja in tako se je moral Vrhovec najpreje lotiti vsaj približne ureditve mestnega arhiva, če ga je hotel količkaj izčrpati. Opravljal je to delo proti koncu osemdesetih let in večina zavojev, ki so se vsaj deloma ohranili še do danes, je nastala po njegovi roki. Poizkusil je pri tej ureditvi zbrati med seboj vsebinsko povezane akte, jih zavil v moder ovojni papir in zapisal nanj z rdečim svinčnikom n. pr. Stiftungen, Stadtangelegenheiten, Zunftsachen, Schwärzer, Militaria, St. Antoni Kirche itd., na snope aktov pa, ki ga niso zanimali, je napisal kratko: wertlos.

Odkar so pričeli v Novem mestu misliti na osnovevanje mestnega in pokrajinskega muzeja in sem po naročilu takratnega župana dr. J. Režka prevzel skrb nad mestnim arhivom, se mi je posrečilo rešiti še zadnje ostanke arhiva nekdanjega okrožnega urada, ki obsega danes komaj še 11 zavojev z akti od 1816—1848 z vrzeljo med 1842—1847. Arhiv okrožnega urada je bil uničen deloma pri prvem velikem škartiranju 1893, posebno pa v poprevratnih dneh, ko so naravnost nesmiselno pokurili cele skladovnice aktov. Ohranjeni pa so vsi ekshibitni protokoli z indeksi k posameznim letnikom.

Meščan in lekarnar *Jos. Bergmann ml.* je izročil v varstvo in last mestnemu arhivu nekaj zapisnikov in aktov 1918 razpuščenega društva »Casino Verein« in lepo urejen, čeprav nepopolen arhiv istega leta razpuščene »Priviligirane meščanske garde«. Društvo »Sokol« je prepustilo mestnemu arhivu ostanke arhiva 1925 prostovoljno razdružene »Narodne čitalnice«. V zasebni lasti upokojenega sodnega uradnika *A. Groma* se hrani še original statotov pekovskega ceha, potrjenih po *Mariji Tereziji*.

Mnogo, posebno cehovskih listin pa je šlo v izgubo radi nepažnje meščanov samih, nekatere še po letu 1918., ko so razni trgovci s starinami pokupili nekaj skrinjic, ki so bile, po pripovedovanju meščanov, ki so te prodali, polne starih listin, med njimi nekatere pergamentne z velikimi pečati. Rešena je edino skrinjica čevljarskega ceha s statuti in nekaj akti.

TALNI NAČRT MESTA LJUBLJANE

A R H. F R A N C E T O M A Ž I Č

NJEGOV RAZVOJ IN SESTAV OD POČETKA DO DANES

Mesta spoznavamo po spomenikih, cerkvah, palačah, po trgih, nasadih, cestah in panoramah. Zapomnimo si po navadi kak najvidnejši znak mesta in po njem se spominjamo nanj. Običajno je tak vidni znak večja zgradba, grad ali kak spomenik. Nanj se oziramo in po njem se orientiramo, če nam je mesto sicer nepoznano. Tak orientacijski znak pa vodi in usmerja samo, dokler ga vidimo. V večjih mestih z visokimi fasadami in ozkimi ulicami odpove ta način orientiranja in v negotovosti tava tujec sem ter tja, ker ne ve, kam pelje ena ali druga cesta in ali je na pravi poti.

Spominjam se prijatelja, ki mi je v Parizu potisnil Baedekerja v žep, češ, revež boš, če si boš z njim utiral pot skozi mesto. Pač pa se boš v kratkem spoznal in uživel v ves zamotani sistem ulic vlemesta, ako si zapomniš, da je talni načrt Pariza podoben velikemu križu dveh glavnih cest, ki jih obkrožajo večkrat v elipsah razni bulvarji in da teče po sredi mesta reka Seina. To sliko imej na poti stalno pred očmi in redko se ti bo pripetilo, da bi zašel — seveda, če ne boš preveč radoveden in raztresen.

Še bolj značilno mesto so Benetke. Koliko naših ljudi je že tavallo po raznih zakotnih ulicah cele ure kakor v kakem labirintu. In vendar je orientacija v Benetkah zelo lahka in preprosta, če poznamo glavno obliko mesta in lego velikega kanala. Mesto je podobno rokam, ki segata druga v drugo; med njima je kanal, ob začetku leži Markov trg, ob koncu pa

kolodvor. In tako dalje. Lahko bi kar po vrsti naštevati mesta in opisovali značilne oblike in ogrodja talnih načrtov.

Naravno je, da ima mesto, kakor vse v naravi, neki svoj red in da vlada v talnem načrtu neka zakonitost, ako je mesto pravilno urejeno. Primerjali bi ga upravičeno s človeškim telesom, ker ima prav tako ogrodje, skeletni sistem glavnih prometnih žil, celice in organizme celic v stanovanjih in hišah, pljuča parkov, razne centre, prebavne organe kanalizacije in tako dalje.

Mesto je živ organizem, v katerem vse živi, se izpreminja in obnavlja. Toda glavno ogrodje, sistem talnega načrta ostane in se le izpopolnjuje. Ako pa v ogrodju mestnega organizma ni kaj v redu in je ovirano v razvoju, nastanejo motnje, ki neprestano silijo k ozdravljenju bolečih mest. Kakor morajo opravljati v človeškem telesu arterije s srcem najvažnejše delo, tako je za mesto neobhodno potrebno, da je konstrukcija mestnega skeleta, sistem glavnih prometnih cest, pravilno zasnovana in urejena.

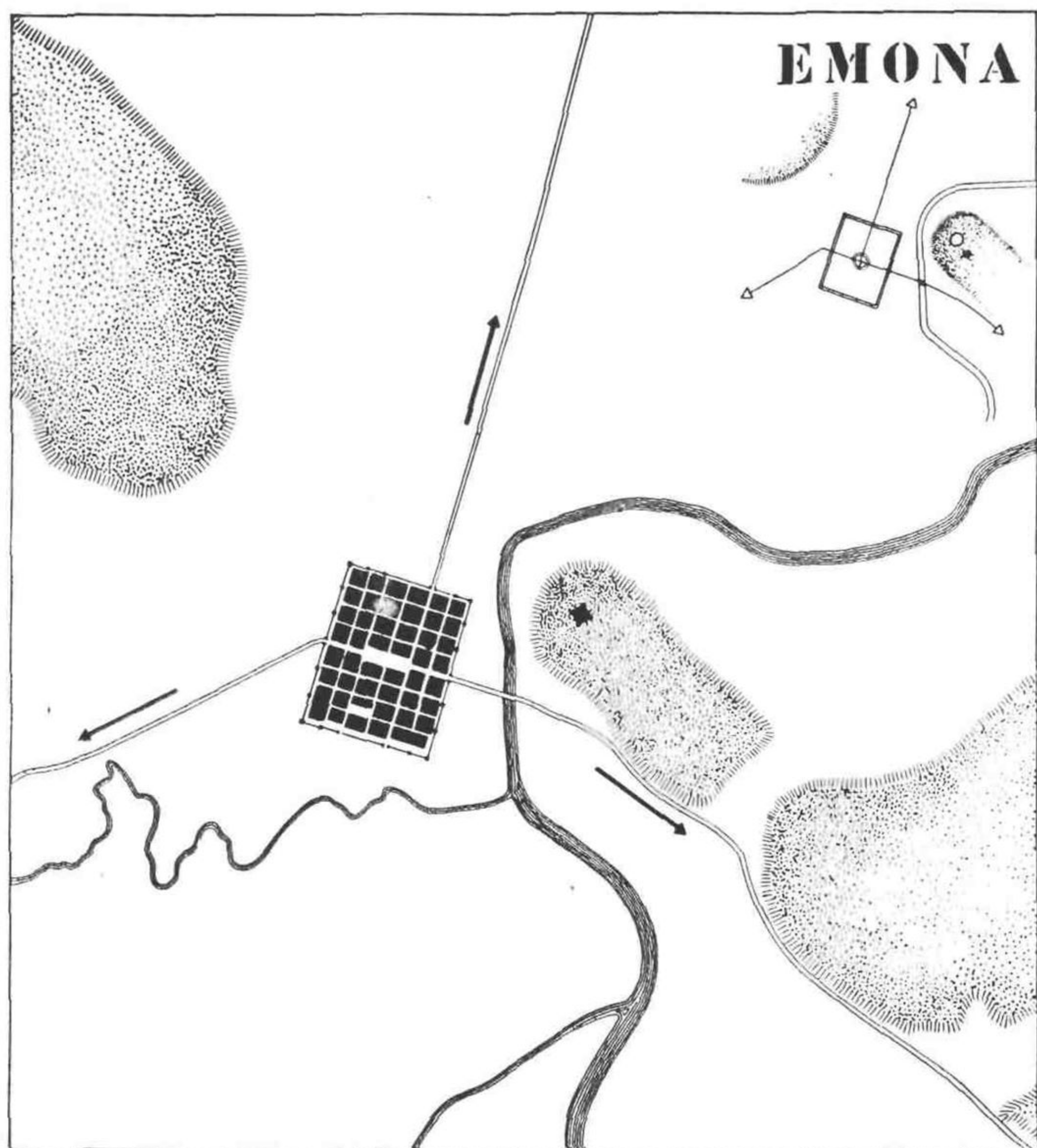
Moj namen je prikazati razvoj in sestav ogrodja našega mesta. Ugotovili bomo njegovo strukturo in sledili razvoju do naših dni. Pri tem se bomo omejili le na glavno osnovo mesta ter puščali ob strani vse podrobnosti, ki bi nam zastirale pregled.

Mesta se razprostirajo na velikih ozemljih in je višina posameznih zgradb in blokov v naših razmerah nepomembna z ozirom na ploščinsko razsežnost mesta. Vse življenje in ves promet mesta se razvija v glavnem le na osnovni ravnini, na kateri je zgrajeno mesto. Naravno je, da nam podaja talni načrt najvernejšo sliko in da bomo na njem najlažje opazovali vse izpremembe in ves razvoj mesta.

Za razumevanje današnje oblike in ogrodja talnega načrta Ljubljane je potrebno, da se povrnemo daleč nazaj v pretekle dobe ter poiščemo sile, ki so ga oblikovale.

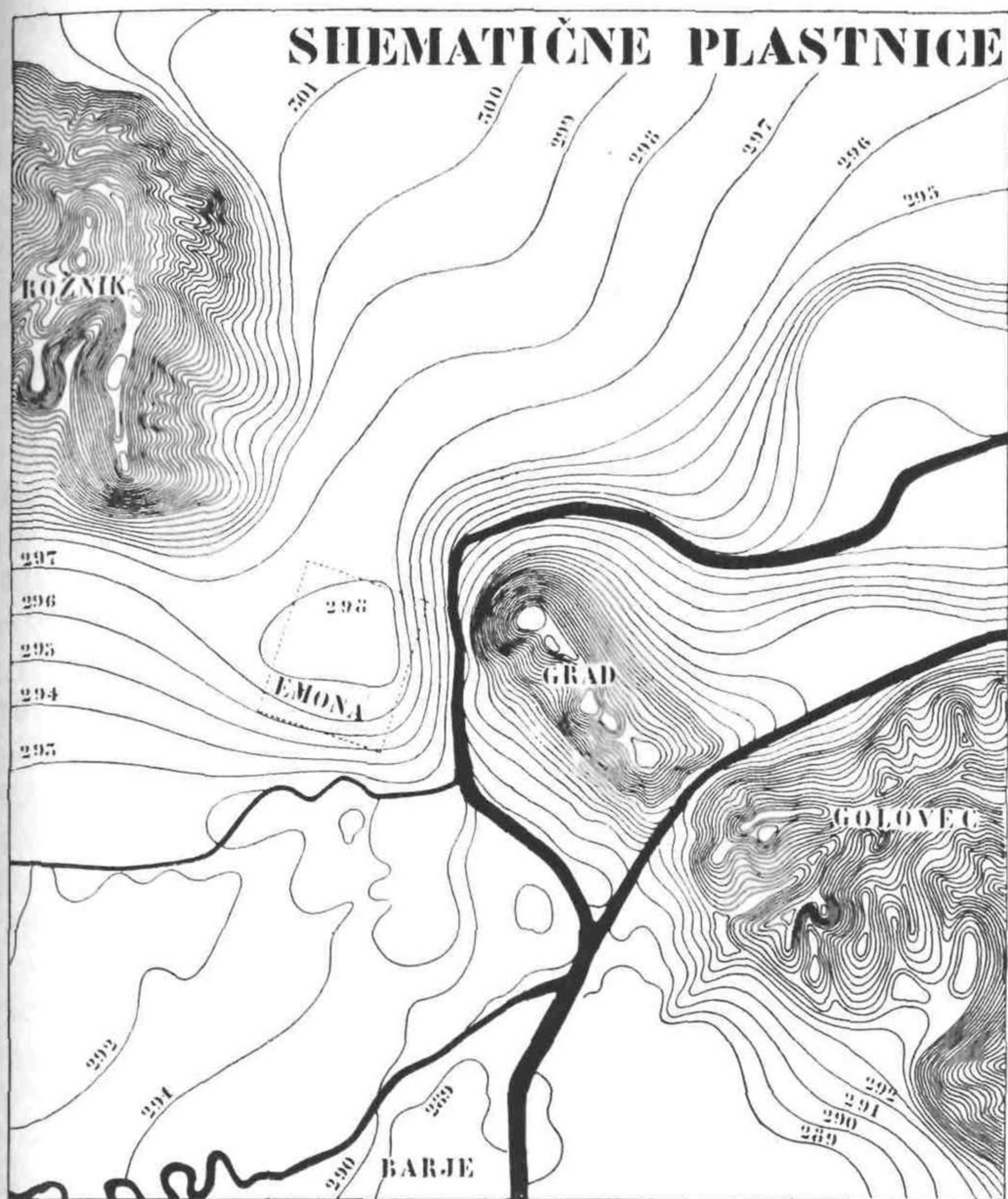
Ljubljana leži v podnožju Gradu in Rožnika, na pol na Ljubljanskem polju, na pol na robu Ljubljanskega barja. Lice Ljubljanske kotline je bilo pred davnimi, neznanimi časi drugačno kakor je danes. Golovško gričevje z Gradom in Rožnik z grebeni Polhograjskih Dolomitov so tedaj ločili planoto savskega območja od jezera na današnjem barju. Na eni strani je nalagala Sava prod v številnih skladih, katere vidimo danes v stenah gramoznih in stavbenih jam, na drugi strani pa je jezero oblivalo podnožja obrobni hribov. Če se zamislimo nazaj v to dobo, moramo priznati, da je bila pokrajina zelo slikovita ter smo mi prejeli za jezero v močvirnatem Ljubljanskem barju slabo dediščino, s katero si ne vemo že nekaj stoletij prav pomagati.

Od pamtiveka je vodila skozi naše kraje važna trgovska cesta iz srednje Evrope proti morju in Italiji. Ne smemo se temu čuditi, ker tako zložnega prehoda, kakor ga nudijo na tem mestu gore s tem, da se znižajo, ni daleč proti vzhodu in zahodu. Spomnimo se samo, da se Rožnik nadaljuje v Polhograjskih Dolo-

Lega rimskega mesta Emone

Oblika terena med Gradom in Rožnikom

mitih in neprehodnih Julijskih Alpah, golovško gričevje pa v razgibanem dolenjskem gričevju in Krasu.

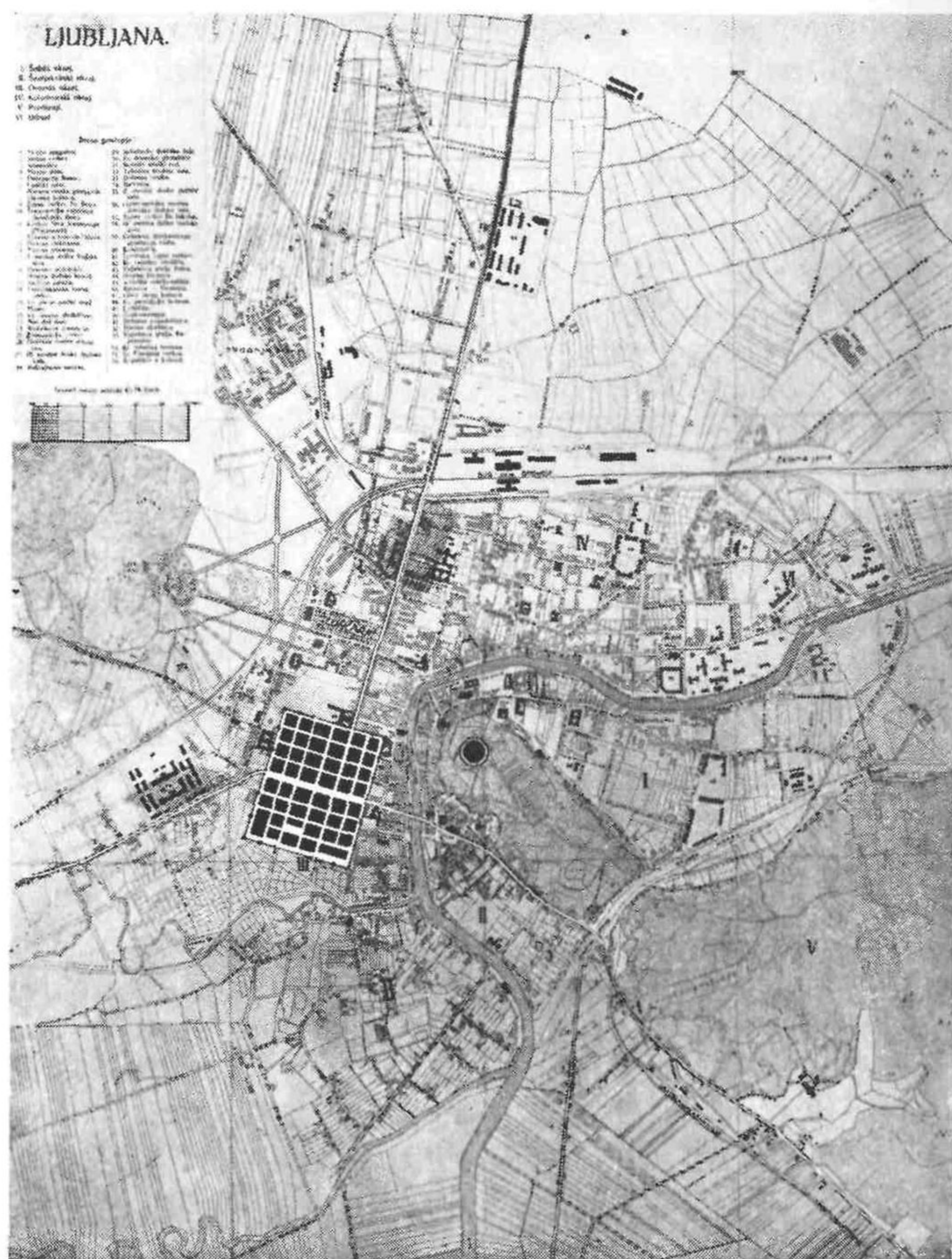
Prvi prebivalci so se naselili na robu jezera, vendar ne na suhem bregu, temveč na jezeru, da so se tako odmaknili sovražnim napadom. Znanе so njihove stavbe na kolen. Po različnih najdiščih sodijo raziskovalci, da je stalo prvo naselje na Prulah, nato v bližini botaničnega vrta, še kasneje pa med izlivom Gradaščice in Malega grabna. Zgodovinarji mislijo, da so se mostiščarji selili z jezerom, ki je počasi upadalo. Onstran jezera so odkrili naselje pri Igu in Studencu. Obe naselji sta bili pristanišči za blago, ki je prihajalo od juga in severa.

Od teh v zgodovinsko temo odmaknjenih časov do Rimljanov ne vemo ničesar o nadaljnjih naseljih. Pokrajina je v teku stoletij izpremenila svojo podobo. Ljubljana si je sčasoma utrla pot okrog Gradu in jezero je odteklo skozi pregrado, upadlo in se osušilo.

Pred pričetkom našega štetja so prodrli Rimljani na svojih pohodih do naših krajev. Prišli so do Ogleja sem po Vipavski dolini in sproti gradili trdnjavske pasove. Ob izviru Ljubljanice so zgradili pristanišče Nauportus, od koder so nato po Ljubljani prevažali tovore proti severu. Vse kaže, da so Rimljani zravnali tek Ljubljanice preko barja. Čez čas so zgradili današnjo Tržaško cesto in postavili temelje Emoni. Sredi mesta se je Via Julia Augusta razcepila v današnjo Dunajsko in Dolenjsko cesto. S tem je bila odprta pot v severne in vzhodne pokrajine. Ako poiščemo rimske ceste na današnjih zemljevidih, jih najdemo ohranjene skoro povsod na istih mestih kakor poznejše. Bile in ostale so skozi dve tisočletji glavne smeri in vodnice prometa.

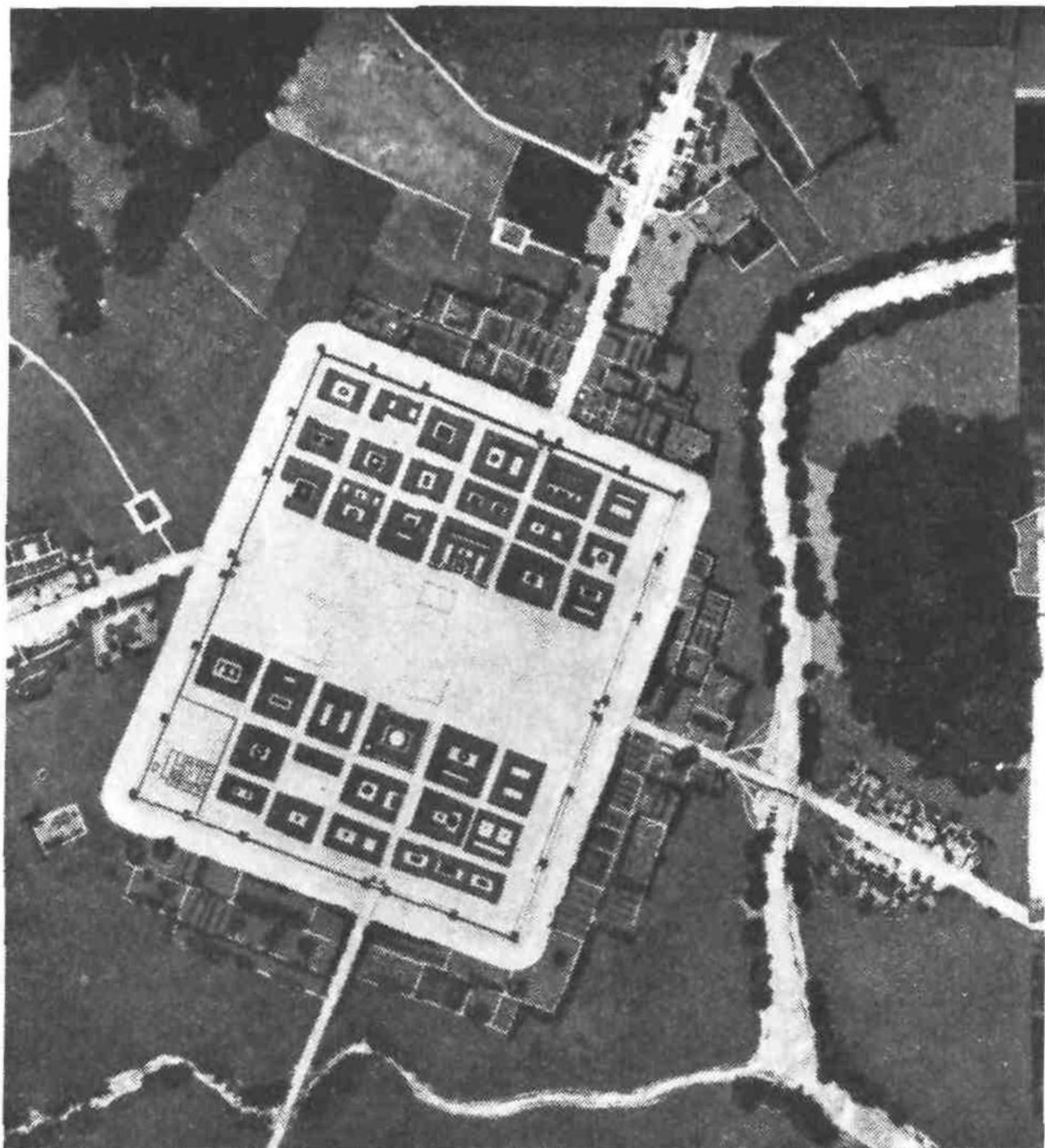
Rimljani niso zgradili svojega mesta na trdnih tleh Ljubljanskega polja niti v zavetju Gradu, temveč na prostem v simetrični dolini med Gradom in Rožnikom, toda izza zvezne zračne črte obeh višin v smeri proti barju. Zdi se, da je bil teren na tem delu vzvišen nad barjansko nižavo, kakor sklepamo iz današnjih terenskih oblik. Tla so iz večine ilovnata, sem ter tja tudi prodnata in pomešana. Emona je imela za seboj neprehodno močvirje, na desni strugo Ljubljanice, pred seboj pa Rožnik in Grad z utrjenimi okopi. Trdno obzidano mesto je zapiralo cesto od severa in vzhoda. Ker je bil tod tudi edini in najbolj prikladen prehod z izgrajenimi cestami, je imela Emona ključne prvih vrat v Italijo.

Emona ni zrasla iz malega naselja. Rimljani so prinesli s seboj do vseh potankosti izdelan regulacijski načrt ter po njem zgradili mesto. Zunanja oblika mesta je točen pravokotnik. Severno obzidje je stalo v smeri Nunske ulice, južno je še danes deloma ohranjeno, vzhodno je potekalo približno po Vegovi in Emonski cesti, zahodno pa za vladno palačo. Mesto je bilo s cestami razdeljeno v pravokotnike, na katerih so stala velika poslopja. Via Julia Augusta — današnja Tržaška cesta se je zaokrenila pred obzidjem in vstopila v mesto pod imenom decumanus maximus, se razširila v sredi v nujni forum, zapustila mesto pri vzhodnih vratih, premostila Ljubljanico in se nadaljevala v smeri današnje Dolenjske ceste. Pravokotno nanjo, toda ekscentrično z ozirom na sredino mesta je potekala druga glavna cesta, cardo maximus, v podaljšku današnja Dunajska cesta, ki se je odcepila na

Emona v tločrtu Ljubljane

Pogled na Emono iz zraka (model)

forumu od vzhodne ceste, zapustila mesto pri uršulinski cerkvi in se zravnila proti Savi. Morda je bila v tej smeri kaka stara cesta, katero so Rimljani izgradili. Drugače si namreč težko razlagamo njeno ekscentriciteto.

Rimljani so zgradili svoje mesto po premišljenem načrtu. Prinesli so s seboj tudi načrte za hiše, kanalizacijo in tako dalje. Mesto je bilo tako urejeno, da bi tudi danes ne imeli mnogo dodati. Talni načrt nam je odkril Walter Schmid v letih 1909. in 1912. Glavna oblika mesta je pravokotnik s simetralo vzhodne ceste, na kateri stoji v pravem kotu severna cesta, od katere se je na Ajdovščini odcepila gorenjska trgovska pot. Koncept ne kaže nikakega vpliva neposredne okolice, temveč je izrazita umetna tvorba geometrično zaključenega in formalno dovršenega lika.

Emona se je v poznejših letih razširila tudi izven obzidja ob desnem boku proti Ljubljani in ob Tyrševi cesti. Rekonstrukcija Emone v modelu nam pojasnjuje podrobnosti in kaže pogled na mesto in bližnjo okolico.

Izbrana lega tako imenovanega prvega mesta Italije je bila usodna za Emono. Najprej so jo Emončani sami zažgali l. 238., ko je drvel Maximin v Italijo. Po njegovem odhodu so jo znova zgradili. Njeno usodo pa so zapečatili najbrž Huni, ki so prehrumeli l. 453. do Ogleja. Požgana, porušena in z zemljo prekrita je spominjala le po svojih zunanjih oblikah pravokotnika na minule čase.

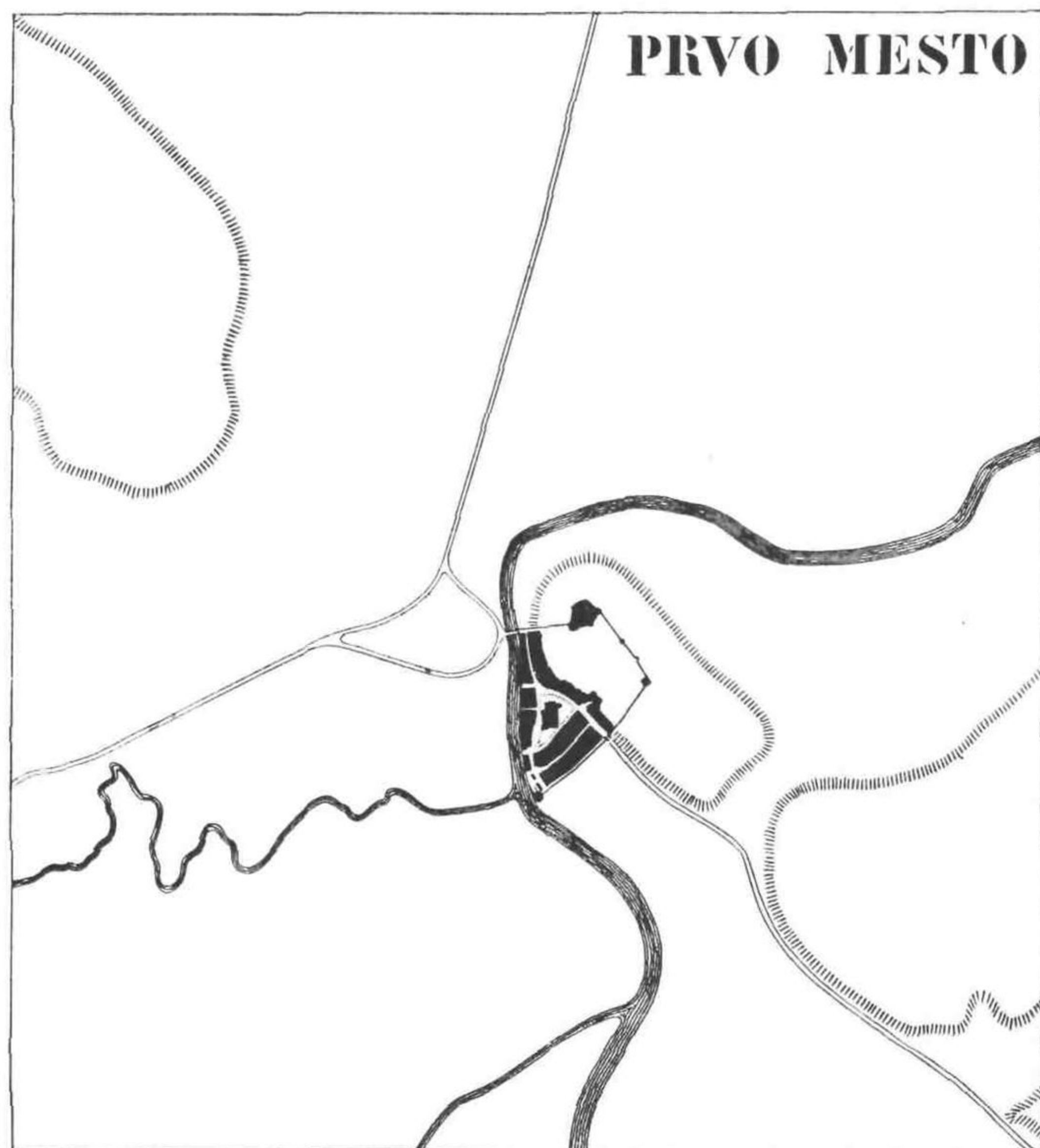
Zopet se nam za daljšo dobo zagrne pogled na podnožje Gradu in Rožnika. Nemirni časi so bili. Vzhodni narodi so hiteli na zapad in jug. Kot poslednji v njihovi vrsti so prišli naši predniki, se ustavili in naselili. Prepuščeni sami sebi brez močnega zaledja so si izbrali varnejšo in po naravi bolj zavarovano lego kakor Rimljani. Da bi se lažje branili pred sovražniki, so se utrdili v zavetju pod Gradom. Zgradili so Stari trg v trikotu med Gradom in Ljubljano. Za-

zidali so podnožje Gradu in obrežje Ljubljane ter zaprli odprto stran mesta z dvema ulicama hiš. V sredi je nastal trikotni trg, najstarejše središče Ljubljane. V območje obzidanega mesta so pritegnili zahodno pobočje Gradu, utrdili greben grajske planote in obzidali mesto, ki je segalo od Čevljarskega mostu do Vrvarske steze.

Oblika talnega načrta je bila navezana na tesno odmerjeni in naravno omejeni prostor v obliki zagozde med Ljubljano in Gradom. Po sestavi je Stari trg popolnoma zaključena samostojna celota s težiščem na osrednjem trgu. Obzidje je zapiralo prehod po Dolenjski cesti na križišče med Gradom in Rožnikom, dočim je bila cesta od severa proti jugu prosta in neovirana. S tem stojimo ob rojstvu sedanje Ljubljane.

Pričakovali bi, da se bo Stari trg širil proti Prulam ali pod Gradom v smeri današnjega Mestnega trga. Toda zaenkrat se ni razširil niti v eno niti v drugo smer, temveč je nastala nova naselbina z imenom Novi trg na nasprotnem bregu Ljubljane. Zgradili so ga predvsem nemški plemiči na ozemlju med Ljubljano in nekdanjim obzidjem Emone ob Vegovi ulici in od Zoisovega grabna do smeri severnega obzidja rimskega mesta.

Že površni pogled na talni načrt nam zadostuje, da opazimo veliko razliko v oblikah obeh trgov. Dočim se v Starem trgu bočijo in krive ulice in ulične zgradbe po oblikah Ljubljane in podnožja Gradu, je Novi trg zgrajen po sestavu ravnih črt. Brez dvoma je vplivalo na talni načrt Novega trga obzidje Emone z jarki, na drugi strani pa je naselbina v notranjosti tako urejena, da smemo govoriti o regulacijskem načrtu, ki je služil za podlago zazidave. Še danes ohranjena Gosposka ulica, ki teče v premi črti vrh klanca, deli trg v dva dela. Prečne ulice se priključujejo hrbiti-

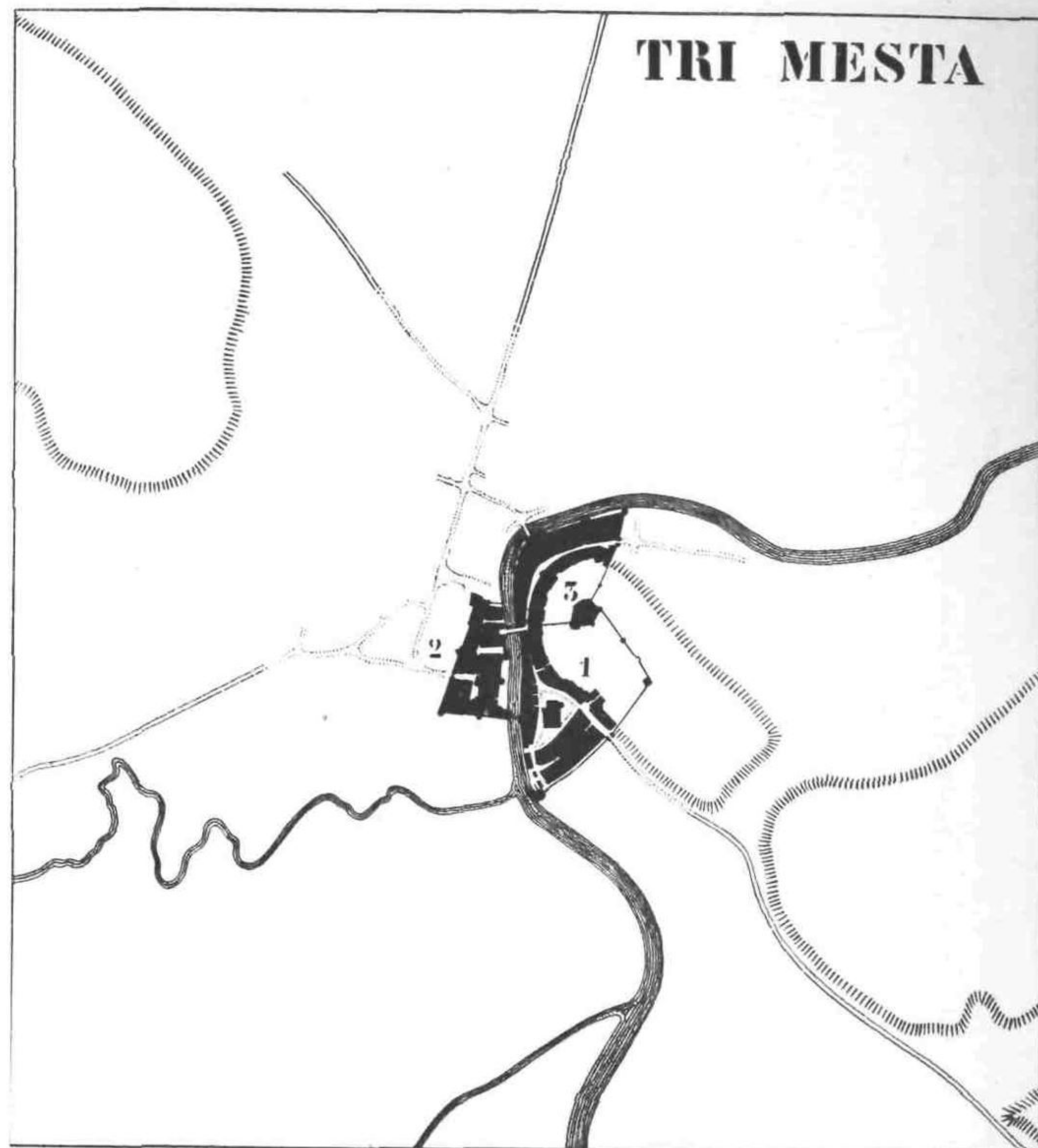
Lega Starega trga pod Gradom

šču bolj ali manj pravokotno, med njimi leži prostoren toda poševen trg in prostor pred križansko cerkvijo. Ob Ljubljani so pustili večji prostor za pristanišče. Celotna ureditev talnega načrta nas močno spominja na tloris Emone z razliko, da je geometrično manj stroga in oblikovno manj dovršena. Novi trg leži izven velikih prometnih cest, če izvzamemo prehod preko Čevljarskega mostu. Po svojem osnovnem konceptu je zopet zaokrožena celota, to je mesto zase z lastnim središčem, vendar pa je glavna cesta usmerjena preko vsega talnega načrta ter jo bomo kasneje našli podaljšano v smeri današnje Wolfve ulice in Sv. Petra ceste.

Odslej se je Ljubljana širila po načinu Starega trga pod Gradom od starih vrat Pod Trančo z novim Mestnim trgom tja do današnjega Krekovega trga. Nove hiše so obkrožile Grad v strnjeni vrsti. Ob Ljubljani pa je nastal širok pas s tesno zazidanimi bloki. Med obema vrstama uličnih hiš se je ukrivil trg v obliki polmeseca, čigar glavne oblike so se nam ohranile. Težišče Mestnega trga je nastalo pred magistratnim poslopjem, kjer je tudi trg najširši. Na levo in desno se trg čimdalje bolj zožuje ter zapira. Zopet opažamo popolnoma samostojen organizem, ki je zaključen sam v sebi in je z ostalima trgoma zvezan le z ozkim prehodom Pod Trančo. Mestni trg je dobil obzidje ob Ljubljani in od tod v smeri na Grad, ki postane tako pravo središče Ljubljane. V podaljškju osi in simetrale od Gradu do magistrata je Mestni trg zvezan z zunanjim svetom in s tranzitnimi cestami. To je današnja Stritarjeva ulica s frančiškanskim mostom.

S tem je zaključena doba obzidane, utrjene in po zunanjih oblikah popolnoma določene in omejene Ljubljane. Talni načrt nam kaže, kako je mesto sunkoma raslo in kako je bilo v končni obliki sestavljeno iz treh popolnoma samostojnih organizmov, iz

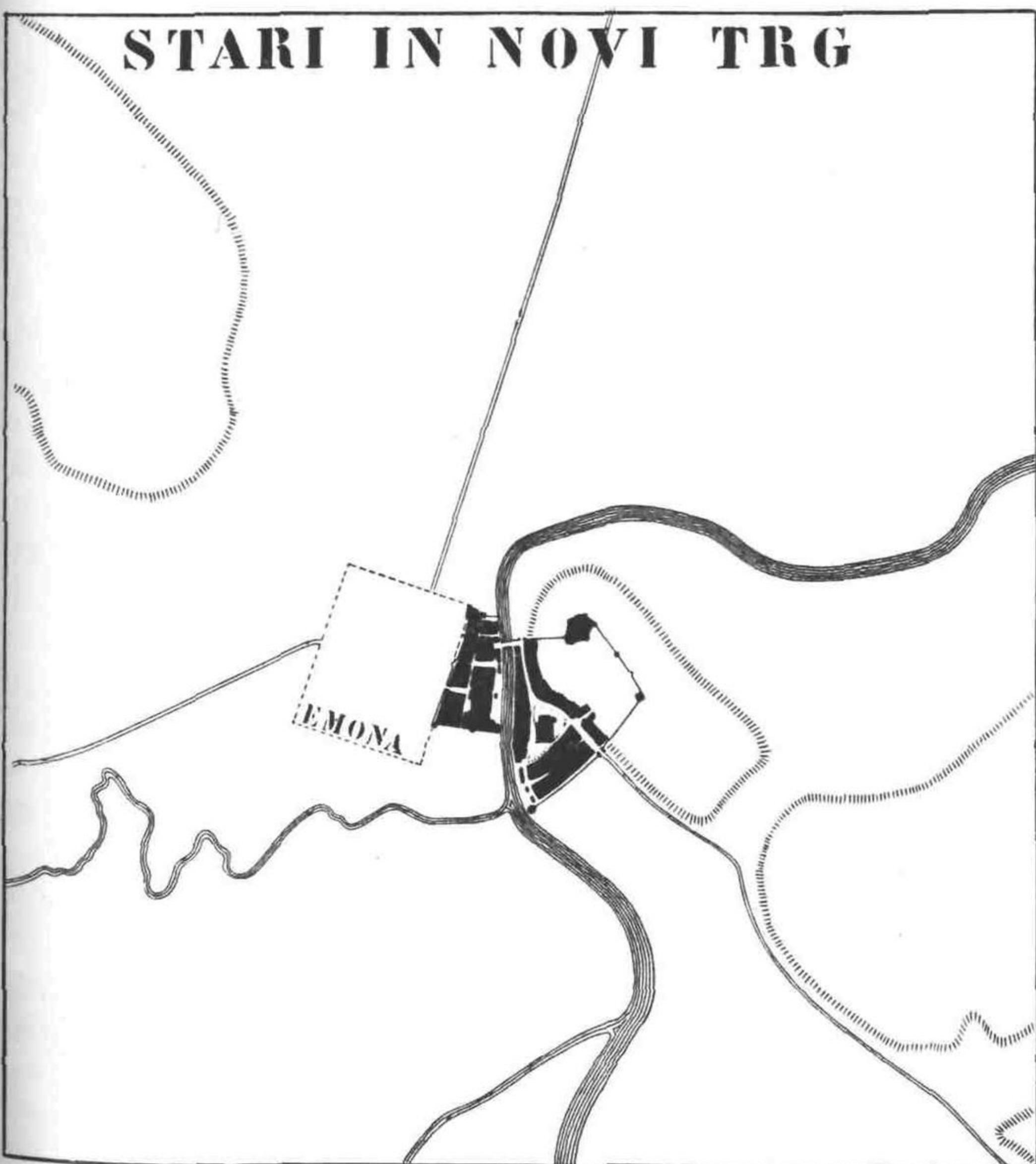

Končna oblika obzidane Ljubljane

treh trgov: Stari trg, Novi trg in Mestni trg. Že tedaj so imenovali Ljubljano: »drei stet und ein trefflich schloss darueber«. Vsi trije trgi se niso nikdar spojili v celoto, v skupen organizem, temveč so ostali ločeni tudi naprej. Ta ločitev v talnem načrtu je imela svoje vzroke tudi v strukturi prebivalstva. V Starem trgu so stanovali predvsem meščani, to je obrtniki in trgovci, v Novem trgu plemiči, na Mestnem trgu pa v glavnem poleg meščanstva duhovska gosposka. Težišče talnega načrta obzidane Ljubljane bi bilo nekako pod Trančo, toda tam ni bilo prostora zanje in življenje se je s svojim središčem preselilo na Mestni trg pred magistrat. Pod vplivom bližnje okolice in predmestij je prevladal Mestni trg nad ostalima dvema trgoma.

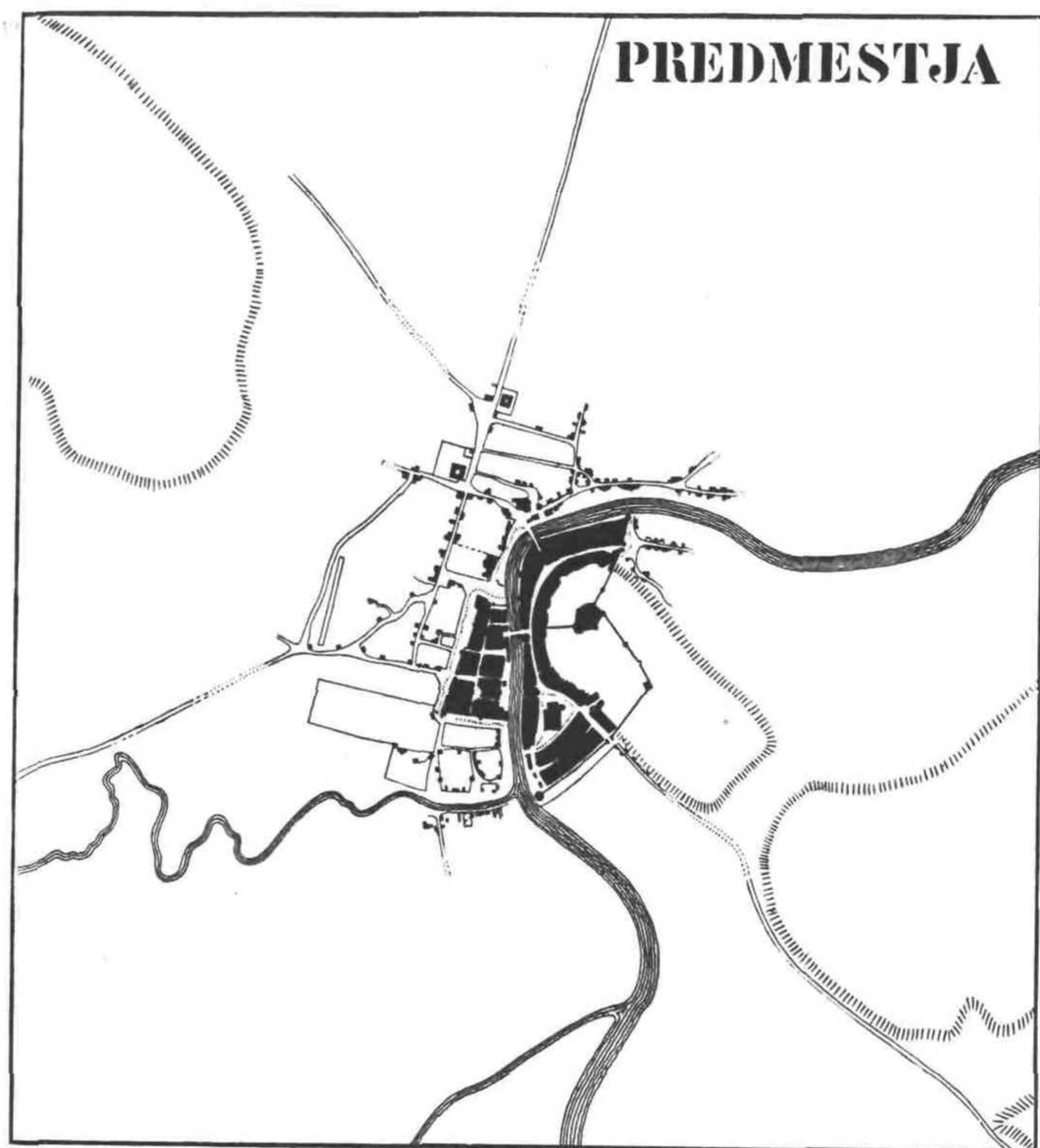
Bližnja mestna okolica je ostala dolgo nezazidana, da bi se sovražnik ne mogel skrivati in neopaženo napasti mesta. Najstarejša naselja: Trnovo, Krakovo, Št. Peter in Poljansko predmestje so obkrožala mesto od vseh strani. Talni načrt nam pokaže, da so predmestja zrasla v smeri in po načinu obzidanega mesta, to je vzporedno z notranjo ukrivljeno cesto. Vrstila so se predvsem na levem bregu Ljubljanice: na jugu Trnovo, nato Krakovo, potem deli onstran Novega trga in ob Wolfvi ulici in Sv. Petra cesti tja do Sv. Petra cerkve. V podaljškju notranje krožne ceste je nastala mala naselbina ob Karlovški cesti na Prulah in na vzhodni strani Poljansko predmestje.

Ako poiščemo ogrodje srednjeveške Ljubljane z bližnjimi predmestji, se nam nudi sledeča slika: Kopo ljubljanskega Gradu oklepa v podnožju notranja cesta z začetkom na Sv. Jakoba trgu preko Mestnega trga v smeri proti Poljanam. Vzporedno njej teče na levem bregu Ljubljanice Gosposka ulica s podaljškjom v Wolfvi ulici in Sv. Petra cesti. Središče teh ločnih komunikacij najdemo na Gradu.

Novi trg se pridruži Staremu trgu

Ljubljana je dobila predmestja

Iz te dobe se nam je ohranil v Nar. muzeju prvi talni načrt Ljubljane od G. Pieronija.

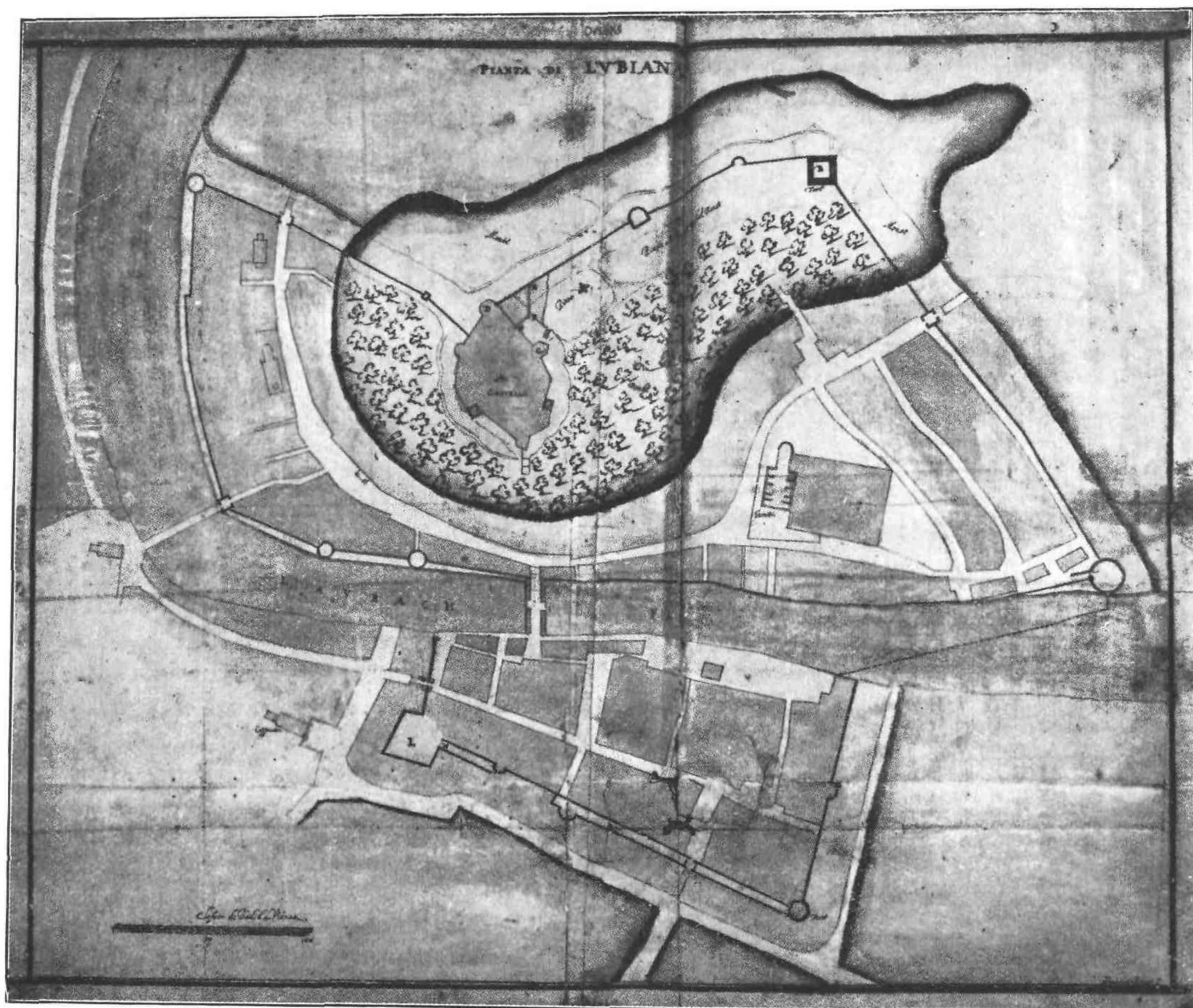
Nekako iz iste dobe menda imamo še drugi načrt, ki se pa ne omejuje samo na obzidane tri trge, temveč

nam pokaže tudi bližnja predmestja, katera smo omenili ravno prej. Razen tega pa vidimo na načrtu znamenovana poslopja tudi izven označenega sistema. Tako je v smeri proti Križankam vrisana Rimska cesta s pravokotnico Tyrševe ceste. Ob obeh že stojijo hiše. Ni nam treba ugibati, od kod te ravne črte in pravi koti. To je Emona in njen koncept, ki je prodril in se uveljavil. To je skoro na istem mestu, kjer sta se križala decumanus maximus in cardo maximus.

Toda v kotu obeh pravokotnic zapazimo bližnjico po hipotenuzi današnje Igriške ceste, ki se priključi za uršulinskim samostanom Tyrševi cesti. Zapomnimo si to, ker se bomo k njej še povrnili. Tako se je pojavil zopet rimski koncept s simetralo Dunajske ceste, ki naj postane odslej osišče novih naselij in ki naj začne borbo proti krožnemu konceptu. V talnem načrtu Ljubljane bomo imeli opraviti torej odslej z dvema sistemoma, z dvema po značaju tujima konceptoma.

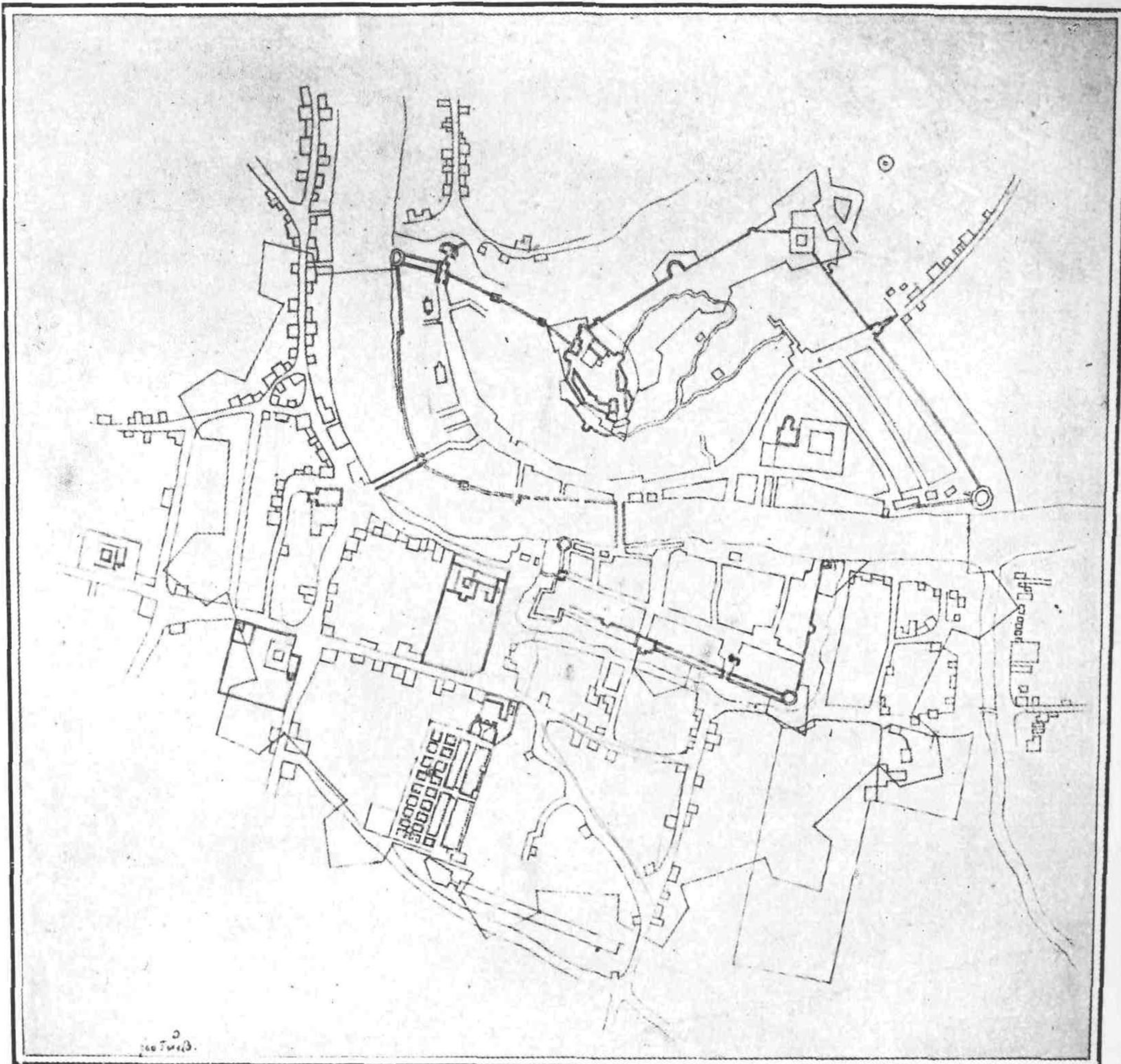
Na tem načrtu opazimo še neko drugo posebnost. Nova predmestja so občrtana s polkrogom in z zvezdastimi podaljški v enakomernih razdaljah. Opraviti imamo z osnutkom novega obzidja, ki naj bi obdalo, vklenilo in preobrazilo nova predmestja. To je zadnji val srednjega veka, ki se pa ni uresničil. Težko si predstavljamo danes, kakšne posledice bi imelo novo obzidje na razvoj talnega načrta Ljubljane. Neznani projektant je spretno zaokrožil zunanjo obliko s šestilom, česar doslej nismo bili vajeni pri Ljubljani.

Turški pohodi so sčasoma ponehali, mir se je naselil v deželi in Ljubljčanom je postalo za obzidjem pretesno in premalo zračno. 1793 so začeli nekam boječe podirati obrambno zidovje. Bili so namreč

G. Pieroni, floris Ljubljane, ok. 1650

vajeni spati za zaklenjenimi mestnimi vrati, katerih ključe so morali stražarji vsak večer izročati županu. Sedaj je zidovje padlo in obzidani trgi so se strnili s predmestji v novo celoto. Tako je Ljubljana prestopila prag 19. stoletja. Še enkrat je moralo mesto preživeti obleganje, ko so prišli Francozi v deželo. Toda to se je zgodilo samo mimogrede in odslej so Ljubljančani živeli mirno malomeščansko življenje. Mesto se je počasi širilo ob glavnih prometnih cestah.

Tretji talni načrt se nam je ohranil iz francoske dobe. Izdelali so ga l. 1811. učenci centralne šole v Ljubljani. Ker je načrt precej pomanjkljiv, si bomo ogledali raje po starosti sledeči znani načrt. Ni se mnogo izpremenilo v talnem načrtu mesta. Hitro lahko zapazimo obe progi ločnih cest z uličnimi hišami ob Ljubljanici. Poljane so precej zrasle in Poljanska cesta je na obeh straneh zazidana daleč ven iz mesta. Trnovo in Krakovo sta ohranila svoj značaj samostojnih naselbin brez prave zveze z mestom. Tu so živeli čolnarji in ribiči sami zase.

Našo pozornost pa vzbuja najbolj razvoj Ljubljane ob simetrali Dunajske ceste. Velika poslopja samostanov leže ob njej in cesta je skoro vseskozi strnjeno zazidana. S starim mestom je vzpostavljena zveza pri Križankah, ob že zazidani Prešernovi ulici in posredno po Kolodvorski ulici, ob kateri segajo poslopja tudi že daleč v polje. Na zapadni strani Dunajske ceste se ji priključi ob uršulinski cerkvi bližnjica Igriške ulice, pred današnjim križiščem pred pošto tivolska

sprehajalna cesta in na Ajdovščini Celovška cesta. Ako pomerimo na talnem načrtu razdaljo med Ajdovščino in uršulinsko cerkvijo ter jo razpolovimo, nam pade presečišče točno v križišče pred današnjo pošto, kjer križa Tyrševo cesto smer današnje Aleksandrove ceste s podaljškom v Prešernovi ulici. Odslej stopi Ljubljana v novo razvojno dobo in si ustvarja čimdalje bolj vidno lastno ogrodje komunikacij, svojo osnovo z diagonalami Tržaške in Celovške ceste in središčem na križišču pred pošto. Toda še vedno prevladuje v moči staro mesto s tremi trgi.

Mesto se je približalo pobočju Rožnika, Tivoli postane odslej bistveni sestavni del Ljubljane. Mesto je z njim pridobilo prostran naraven vrt in park, ki leži tik ob njenem središču in ki se spoji z njim v skupen organizem. Tivoli prevzame odslej v območju razširjene Ljubljane vlogo Gradu.

Načrt iz srede XIX. stol. nam kaže že precej dovršeno ogrodje, kakor smo ga preje popisali. Kako jasno je načrtana premica Tyrševe ceste, ki steče od osnovnice na Rimski cesti pravokotno in v ravni črti navzgor proti Savi. Tržaška in Celovška cesta se pod enakim kotom priključita osi Dunajske ceste. Dočim pa je Tržaška cesta še zelo malo zazidana, leži ob Celovski cesti znana vas šiška, ki se nam predstavi že kot veliko naselje. Na nasprotni strani vidimo Vodmat z zvezdasto obliko cest. Ti dve vasi sta najbližja trabanta mesta, ki jih bo v kratkem zajelo in vključilo v svoj organizem.

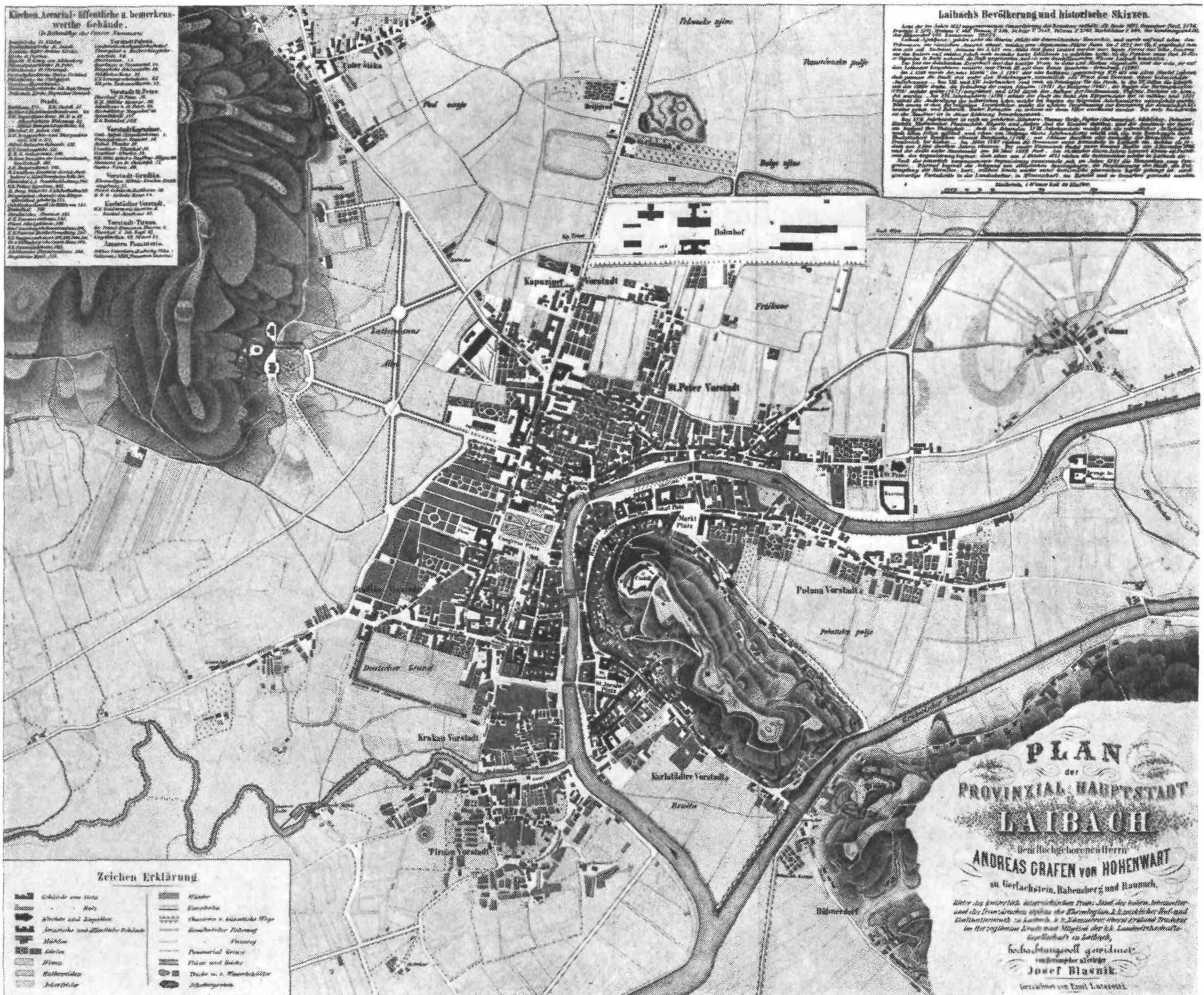

Ljubljana v začetku 19. stoletja

Še nekaj zanimivosti opazimo na tem načrtu. Južno od Rimske ceste vidimo pravokotnik z občrtano južno in zahodno stranico. Nismo še pozabili Emone in takoj ugotovimo njeno zunanjo obliko v talnem načrtu. Cardo maximus je obnovljen in je v Tyrševi cesti prevzel vodstvo.

Če smemo zaupati načrtu in točnosti risarja, je bila Ljubljana v sredi prejšnjega stoletja pravo vrtno mesto z mnogimi dekorativno oblikovanimi vrtovi. Vrzeli med cestami in hišami izpolnjujejo preproge umetnih vrtov in nasadov. Iz načrta samega smemo sklepati, da so bili mirni in lepi časi, ker so toliko važnost polagali že na izdelavo načrta, in da smemo verjeti tistim, ki govorijo o zlatih starih časih.

V to idilo podeželskega mesta se je zajedla in zakopala železnica s svojim omrežjem. Kot svarilna tabla za prepovedan prehod je videti v talnem načrtu kolodvorsko zemljišče. Od Dunajske ceste tja do današnjega podvoza in še dalje so zaprli mesto. Vzeli so ključ Dunajske ceste in prerezali njen živec. Ljubljana je dobila z južno železnico, pozneje pa še z go-

Tločrt Ljubljane iz srede 19. stol. Železnica se zareže v talni načrt Ljubljane

renjsko in dolensko železnico jeklen oklep, ki se je zarezal v njeno telo. Razvoj se odslej ni vršil več neovirano. Omejiti se je moral na odkazano in ograjeno ozemlje.

Z železnicami prihajamo v drugo polovico prejšnjega stoletja, ko se je popolnoma spremenil način prometa in pospešil njegov tek. V srednjem veku so čolnarili in tovorili blago, pozneje so ga pa prevažali na parizarjih. Bili so časi, ko se je moralo vse blago, tudi če je bilo namenjeno v druge kraje, iztovoriti v Ljubljani in zložiti za določen čas v skladiščih. Takrat je Ljubljana uspevala ter je bila znana kot zlata jama tujcev, ki so si v nekaj letih nagrabili premoženja in nato zopet odšli. Ko pa je stekla železnica, je postala Ljubljana v veliki meri tranzitna postaja, kjer se blago ne ustavlja več in odhaja nemoteno dalje na sever in jug. Začela je zastajati za Trstom in Gradcem in se je morala zadovoljiti z vlogo središča Kranjske dežele.

Vrnimo se k talnemu načrtu Ljubljane in pogledajmo, kako so železniški inženirji potegnili trase železniških prog okrog Ljubljane. V splošnem so se držali smeri rimskih cest z izjemo proge od Ljubljane proti Zidanem mostu. Analogno bi moralo nastati križišče železnic in kolodvor na ravnici med Gradom in Rožnikom. Od tod bi se na južni strani odcepili progi proti Trstu in Novem mestu, na severni strani pa proti Jesenicam in Kamniku ter Zidanem mostu. Mesto bi bilo na ta način odrezano le od Tivolija in Rožnika. Železniški inženirji so to shemo zaobrnili v pravem kotu tako, da so postavili kolodvor ob Tyrševi cesti z zahodnima progama, ki se razcepita pod Rožnikom proti Trstu in Jesenicam, in z vzhodnima progama, od katerih steče prva naravnost proti Zidanem mostu, druga pa se ovije za Gradom okrog Golovca in usmeri proti Novemu mestu. V teh dveh shemah je jasno izražen problem ljubljanskega železniškega križišča. Poznejši načrti in projekti z različnimi zasilnimi kompromisnimi rešitvami se oddaljujejo od pravilne rešitve problema.

Ljubljana se je do potresa 1895. leta počasi širila ob glavnih dovodnih cestah. Potres je za hip presekala kontinuiteto razvoja, nato ga pa pognal s podvojeno močjo naprej. Potres je prišel nenadno in našel meščane nepripravljene, da bi mogli takoj pravilno usmeriti gradbeno delavnost. Zavedali so se pa važnosti naložene naloge ter razpisali že mesec dni po potresu konkurenco za regulacijski načrt. Poročilo pravi, da so oddali izvršitev načrta znanemu urbanistu Camillu Sitteju. Izven konkurence sta iz lastne

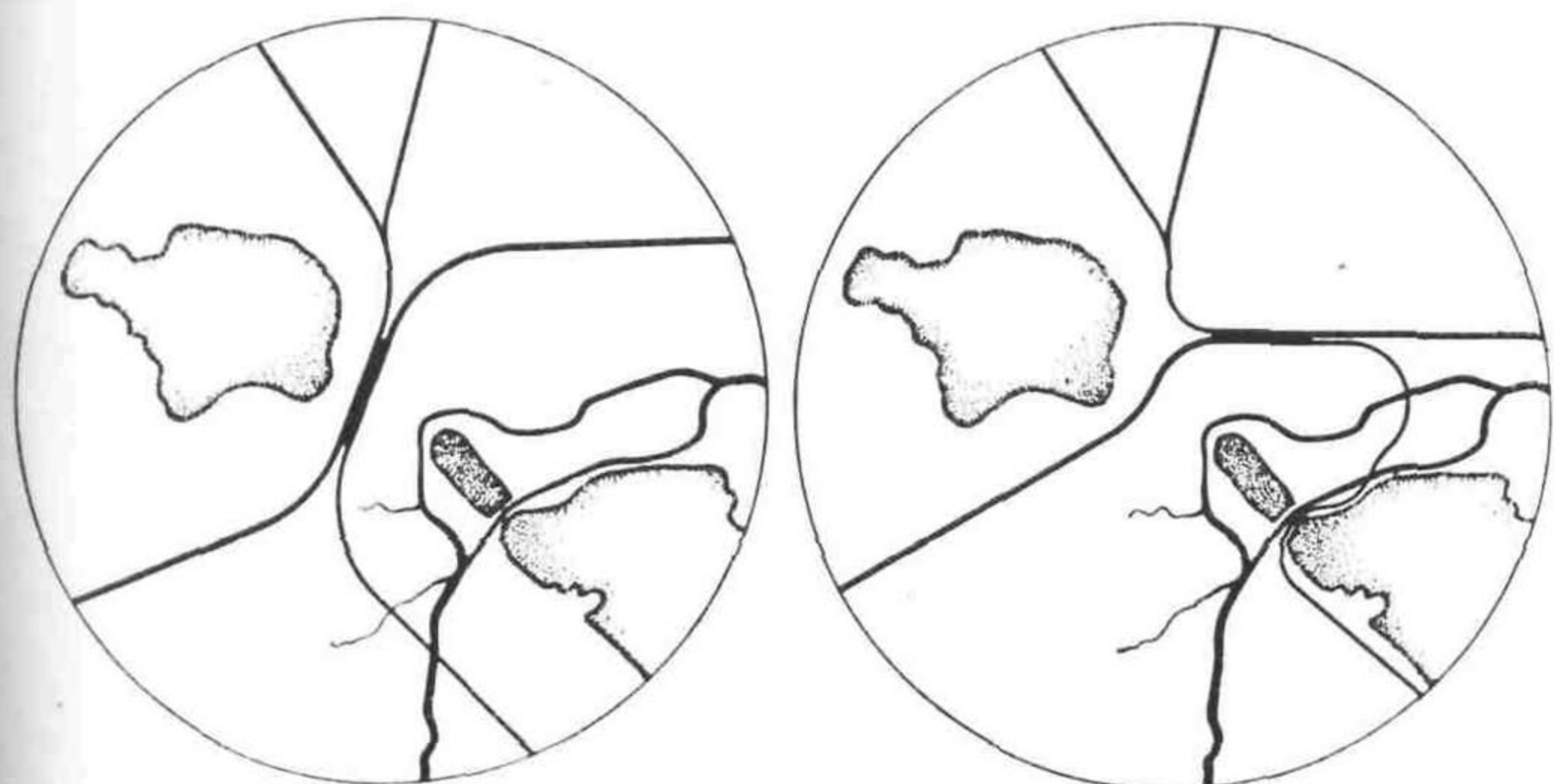

Posamezne faze v razvoju tločrta Ljubljane

inicijative napravila načrte še Adolf Wolf in Maks Fabiani. Ohranil se nam je samo projekt Fabianija, dočim ni mogoče nikjer zaslediti ostalih načrtov. Toda tudi ta se nam je ohranil le v ponatisku, ki ga je s pojasnili izdal Fabiani sam. Oglejmo si ga in razmislimo o njem, ker bomo kasneje srečali marsikatero njegovo zamisel v talnem načrtu Ljubljane.

Fabiani pojasnjuje svoj regulacijski načrt s shemo vodilnega motiva obzidane Ljubljane. Hrbitišče Gradu je simetrala vsega sistema, ki ga tvorita obe obrežni cesti na levi in desni strani Ljubljanice. Notranja se začne na Sv. Jakoba trgu, se nadaljuje po Starem trgu in razširi v Mestni trg, ki ga preseka simetrala, ter zaključi na trgu pred Mestnim domom. Za zunanjo vzporednico poišče Fabiani izhodišče na novo zasnovanem trgu pred Nušakovo vojašnico s podaljškom Gosposke in Wolfove ulice, na kar prekriža simetralo na Marijinem trgu, se nadaljuje po Sv. Petra cesti ter konča na trgu pred cerkvijo sv. Petra. Ponavljajoč motiv vzbočenih ločnih cest in po načinu tedanjih velikih mest izpelje Fabiani okrožno cesto, ki naj bi vodila za Gradom ob Gruberjevem kanalu, ob stari domobranski vojašnici, preko Ljubljanice proti kolodvoru in ob njem do Dunajske ceste, kjer preide na Bleiweisovo do razcepa z Rimsko cesto; od tod krene proti zamišljenemu trgu pred Nušakovo vojašnico in dalje proti Cesti za Gradom. Smer okrožne ceste ni utemeljena v naravnem razvoju talnega načrta Ljubljane ter si jo moremo razlagati na podlagi zgoraj označene suponirane sheme in s tedanjo motiviko »Ringov« velikih mest, ki so nastali na mestu podrtih obrambnih zidov Pariza ali Dunaja. Njena tločrna oblika nam vzbuja neresnično predstavo, da je v zgodovini Ljubljane tod okrog potekalo kdaj obzidje utrjenega mesta.

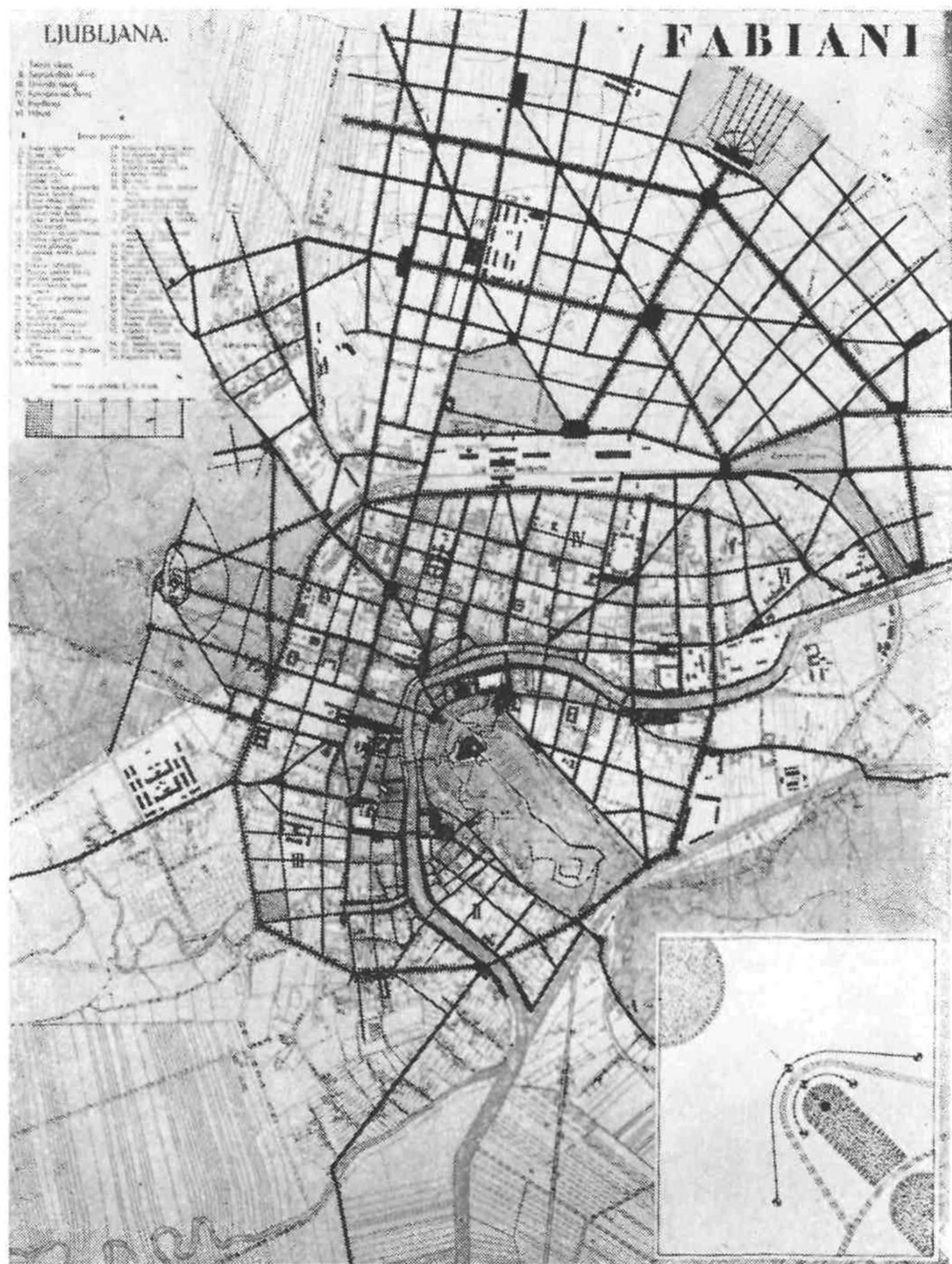
Znotraj okrožne zveze se ceste večinoma križajo v pravem kotu in nas omrežje spominja na pravokotni sistem Emone. Tako si stojita nasproti: rimski koncept in srednjeveški tip. Na vsej črti zmaguje prvi,

Naravno križišče železnice

Žel. omrežje današnje Ljubljane

Regulacijski načrt ing. arh. M. Fabianija

dočim je drugemu usojeno, da se omeji le na staro mesto. Nova okrožna cesta naj sedaj da zopet veljavo slednjemu.

Fabiani poudarja lego Gradu, ki naj postane centrum radialnih cest. Toda tega ni izvedel v notranjem mestu, kjer je že gospodarila geometrija Emone. Napravil pa je radialne ceste in jih usmeril na Grad onstran kolodvora v današnjem svetokrižkem okraju. Še dvakrat je ponovil motiv krožne ceste. Prva izhaja izpod prelaza na Šmartinski cesti in se v lomljeni črti nadaljuje proti Šiški, druga pa se začneja vzhodno ob Ljubljanici in teče paralelno do kamniške železnice, kjer se prekine.

Fabiani je s svojim regulačnim osnutkom prvič načel problem regulacije severnega dela Ljubljane in tako opozoril na težave, ki jih povzročata lega kolodvora. Iskal je zvezo novega dela s starim mestom, toda ni ga mogel povezati z njim tako, kakor je želel. Izluščil se mu je kot nov samostojen organizem, kot mesto samo zase s svojim središčem. Ni nam znano, kaj je nameraval Fabiani z Vičem in Tržaško cesto, ob kateri ni vrisana regulacija, ter z jugovzhodnim ozemljem ob Dolenjski cesti, za katerega tudi ni včrtal cestnega omrežja. Zato nam je nerazumljiv njegov koncept s središčem na ljubljanskem Gradu, ki leži v njegovem projektu tako ekscentrično v cestnem omrežju. Mogoče je sam čutil to neskladnost in tudi radi tega ustvaril drugo središče mesta v svetokrižkem okraju.

Novo mesto svetokrižkega okraja deli srednja radialna široka cesta v dva dela. Nekako v sredi je pro-

jektiran centralni trg s svojimi radialnimi cestami. Ta arterija naj bi se nekoč priključila na Resljevo cesto preko kolodvora, na drugem koncu pa bi vodila do novega pokopališča. Medmestni promet naj bi bil začasno usmerjen deloma po stranski Dunajski cesti, v glavnem pa v podvozu na Šmartinski cesti.

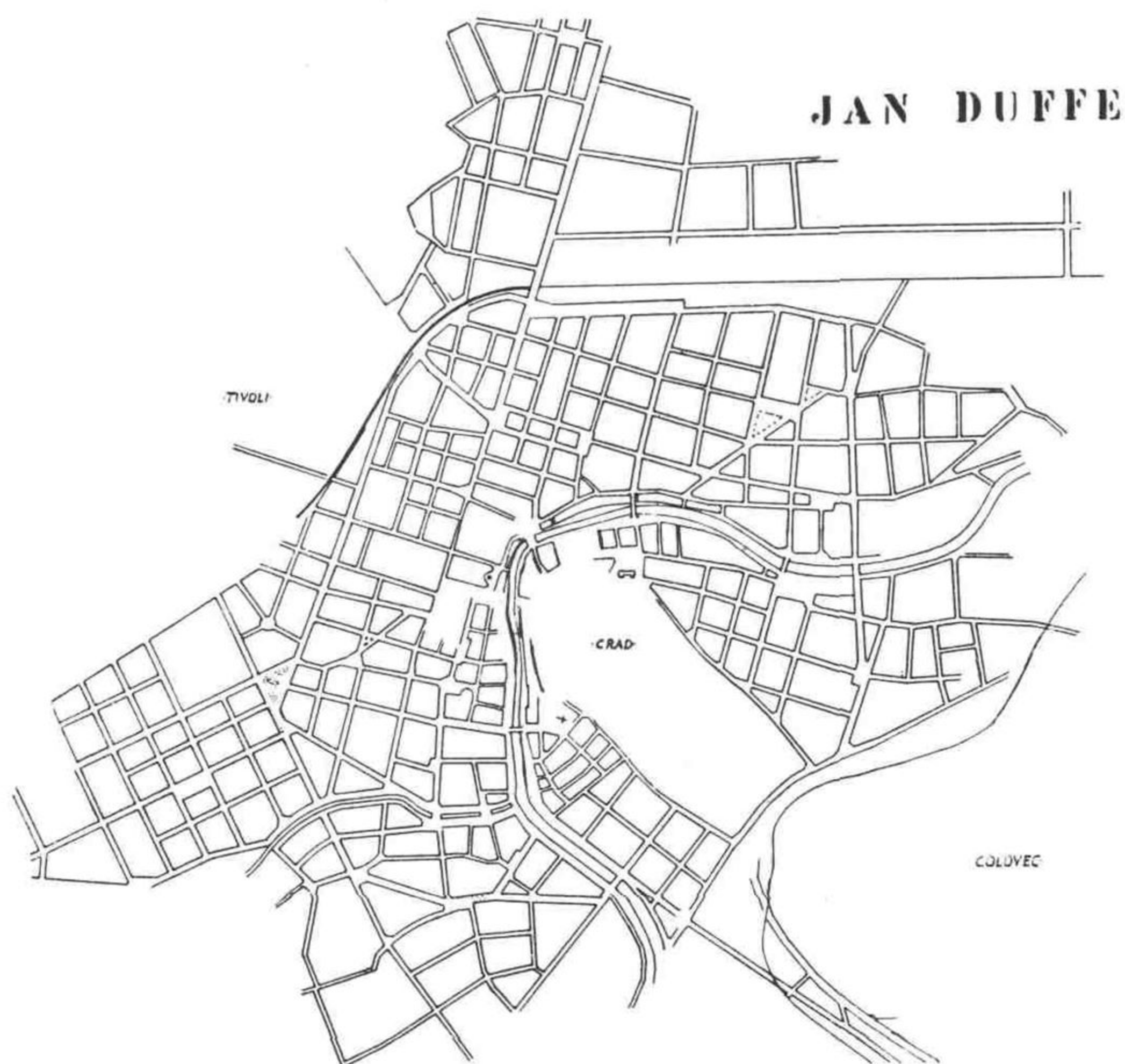
Fabiani zaključuje svoja pojasnila k regulačnemu projektu z izjavo, da je skušal ohraniti tradicionalni značaj mesta. Priznati moramo, da je pravilno analiziral in sestavil ogrodje stare Ljubljane, pri tem pa je prezrl moč rimske osnove in razvoj Dunajske ceste.

Pravega regulačnega načrta Ljubljane, po katerem se je kasneje gradilo, pa ni izdelal niti Sitte niti Fabiani, temveč mestni inženir arhitekt Jan Duffe in sicer po navodilih stavbenega odseka. V veljavo je stopil 10. avgusta 1897 ter od tega dne dalje odločal o razvoju talnega načrta Ljubljane. Pozneje so ga mnogokrat izpreminjali.

Ohranjen je Duffejev regulačni načrt, podpisan od njega 9. novembra 1895. Omejuje se samo na ozemlje znotraj železniške ograde. Zopet najdemo že opisano okrožno cesto, toda v bolj kompromisni obliki kakor pri Fabianiju. Načrt pa prinaša novost s pravokotnimi cestami reguliranega Viča in Glinca. Ne bomo se zadrževali pri tem načrtu, ki nam ne prinaša nobenih novih rešitev, niti ne presega okvirja šablonske delitve ozemlja v stereotipne oblike posameznih blokov.

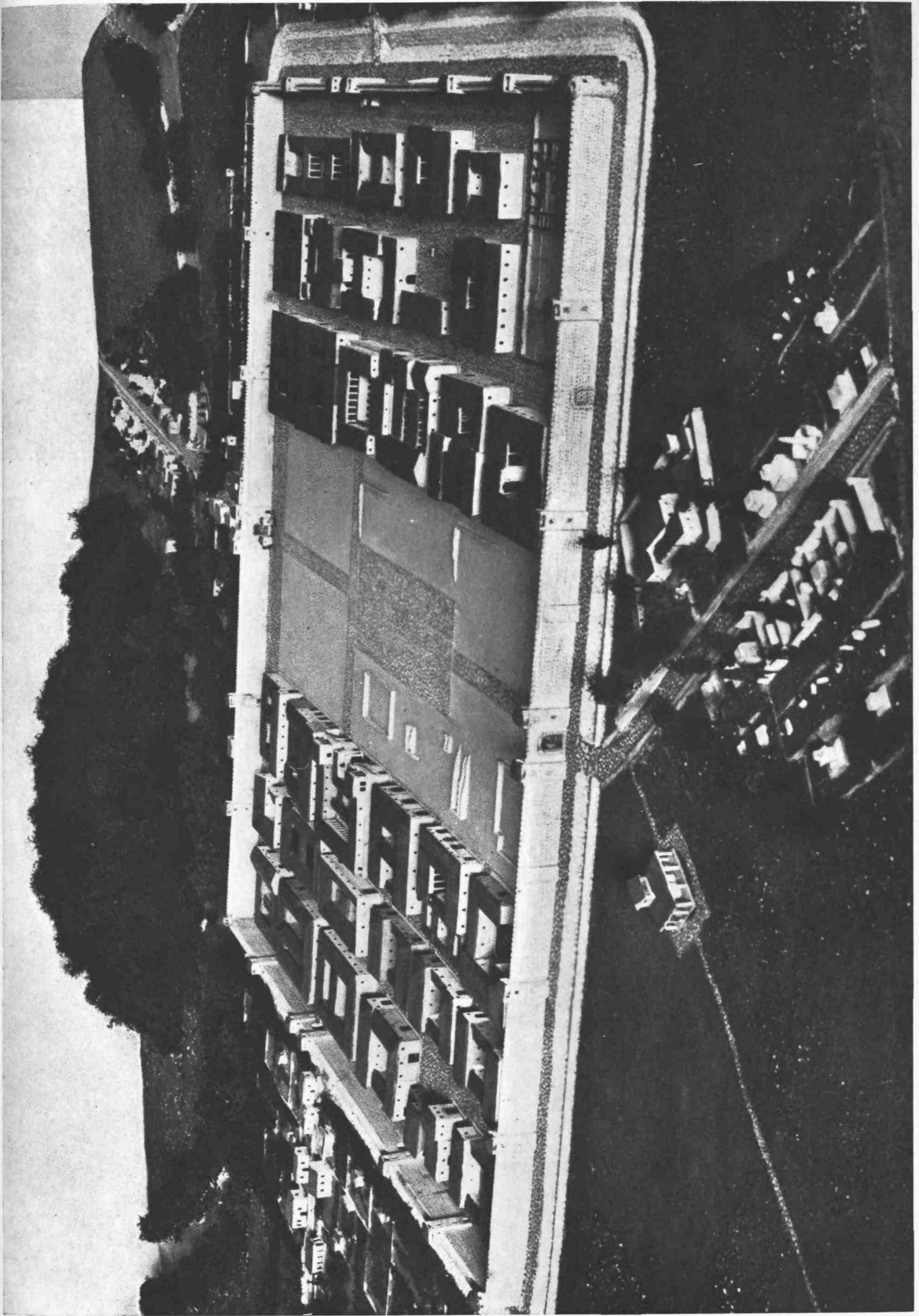
Pod takimi pogoji se je morala razvijati Ljubljana v polpreteklosti. Širila se je v ograjenem svetu in tok, ki je bil preje jasno usmerjen ob Dunajski cesti, se je sedaj obrnil proti vzhodu, proti št. Peterskemu predmestju ter zajel Stari Vodmat. Dunajska cesta je začasno izgubila na moči. Preveč je bila pohabljena, da bi mogla obdržati vodstvo. Mesto se je razlilo brez pravega reda in v nasprotju s svojim dotodanjim neoviranim naravnim pravilnim razvojem tja, kjer se je v danih razmerah moglo.

Pred seboj imamo načrt Ljubljane iz dobe tik pred svetovno vojno. Priredil ga je naslednik Jan Duffeja mestni arhitekt C. M. Koch. Kot orientacijski načrt nam na eni strani kaže dejansko stanje zazidane

Regulacijski načrt mestnega ing. Jana Duffeja

EMONA, RELIEF NA MESTNEM MAGISTRATU, IZDELAN PO UGOTOVITVAH IZKOPAVANJ DR. W. SCHMIDA

Ljubljane, na drugi strani pa ima vrisane nove regulirane predele. Tako srečamo zopet razkosane Glince, Vič in Rožno dolino. Spodnji Šiški je bilo zaenkrat še prizanešeno. Pripravljena pa je regulacija Beži-grada na zapadni strani Dunajske ceste po osnovi notranjega mesta v omrežju pravokotno se križajočih cest. V tem delu opazamo začetek okrožne ceste, ki naj bi se nadaljevala v svetokrižkem okraju. Predvsem pa vidimo že izregulirano in po veliki večini zazidano popisano ozemlje med kolodvorom in Ljubljano. Z lahkoto izluščimo jedro Vodmata, ki je v novih razmerah ohranil svoj sistem in dobil še podarek z reguliranimi radialnimi cestami in osrednjim trgom. Okrožna cesta je že precej izgrajena in jo zasledujemo lahko po Bleiweisovi, Masarikovi in Jegličevi cesti do cerkve sv. Petra; onstran Ljubljane pa po Domobranski in Cesti za Gradom. Ozemlje svetokrižkega okraja je še prazno in neregulirano.

Poiščimo nam že dobro znano Tyrševo cesto. Toda to ni več tako lahko delo, kakor je bilo v talnem načrtu prejšnjega stoletja. Od Ajdovščine proti severu je jasno vidna, prav tako tudi Celovška cesta. Od tega križišča do središča pred pošto se že nekoliko zoži. Naprej proti Gradišču pa se njena sled skoro zabriše v tesnicah Šelenburgove ulice. Isto opazimo pri bližnji Tržaške ceste, Igriški ulici, ki je postala stranska ulica brez prave zveze s Tyrševo cesto. Regula-cijski načrti so zabrisali in uničili osnovo moderne Ljubljane. Vso pozornost in skrb so posvetili gradnji krožne ceste, o kateri je sam Fabiani rekel, da jo

Ljubljana predvojne dobe

Tločrt Ljubljane v dobi železnic

smatra predvsem kot arhitektonsko nujnost pri ohranitvi tradicionalnega značaja mesta.

Nerazveseljiv je pogled na ta talni načrt. Ulice se brez pravega reda širijo in ožijo. Stranske nepomembne ulice nadvladujejo s svojo širino. Tako se je zajedla v talni načrt doslej nepoznana anarhija, ki odslej nemoteno gospodari, ruši glavne osnove talnega načrta in za dolgo dobo zapečati usodo Ljubljane. Zamujena je za vedno izjemna prilika, ki jo je v toliki meri nudil potres leta 1895., da bi se talni načrt Ljubljane prilagodil novim potrebam in razširil glavne žile cestnega omrežja. Prijetna podoba vrtnega mesta se izpremeni v gosto zazidano mesto z ozkimi ulicami. Mesto, ki se je v kratkem času tako razbohotilo, si ni moglo in ni smelo ustvariti novega središča na primernem prostoru. Stiska se in drenja okoli pošte po Prešernovi, Šelenburgovi, Aleksandrovi in Tyrševi cesti.

V takih okoliščinah je pričakala Ljubljana prevrat in se znašla tako rekoč čez noč sredi še težjih gradbenih in regulacijskih problemov, katere je bilo treba takoj in za dolgo dobo pravilno rešiti. Sedaj so prišla na vrsto predmestja in okoliške vasi, ki so že prirastle na mestni organizem ter se z njim združile, čeprav jih je ločila nevidna mestna meja. Nastale so cele nove naselbine, vasi in kolonije v divjih parcelacijah ali pa po načrtu, ki so si ga prikrojile okoliške občine po trenutnih potrebah parcelantov brez ozira na celoto. Toda val mestne povodnji se ni ustavil na mejah najbližjih in že strnjenih naselij. Preskočil je širok pas polja in pritegnil v vrtinec še oddaljene

Regulacijski načrt prof. Plečnika

vasi: Stožice, Ježico, Studenec, Barje, Brdo, Dravljje, Št. Vid itd. Hiše tako rekoč rasejo iz tal sredi polja, sredi žita.

Stari, z raznimi kompromisi ohromeli regulacijski načrt, ki že v svoji prvotni zasnovi ni zajel celote, je popolnoma odpovedal. Nebrzdani razvoj mesta je šel svojo pot in vsilil Ljubljani lice raztrganega, neurejenega mesta.

Med tem je izdelal prof. Plečnik svoj prvi regulacijski načrt Ljubljane in ga objavil v »Domu in svetu«. Sestavil ga je na podlagi regulacij posameznih delov mesta. Na načrtu, ki ga imamo pred seboj, manjka dovršen del vzhodne Ljubljane s starim in novim Vodmatom, Zeleno jamo, Mostami, Štepanjo vasjo, dolensko stranjo in barjem. Izvzete so tudi vse okoliške vasi. Meja reguliranega mesta je ostro začrtana in na severni polovici obdana od okrožne ceste, ki se ukrivi tudi okrog Rožnika in konča na Viču. V smeri proti Dravljam poseže regulacija tudi preko okrožne ceste in zajame ozek pas bližnjega ozemlja.

Že na prvi pogled opazimo precejšnjo razliko med tem načrtom in prejšnjimi. Odstranjeni so prelomi in nesoglasja med posameznimi sistemi uličnega omrežja. Risba učinkuje kakor pisan in večje sestavljen mozaik. Razni novi motivi prehodov in središč poživljajo talni načrt, povezujejo raznoliko cestno mrežo, jo dekorativno urejajo in sestavljajo v prijetnejšo sliko. Načrt je zelo zanimiv v detajlih, ki so s spretno roko vtakani v pajčevino cestnega omrežja.

Kljub nekaterim korekturam pa je ostala struktura notranjega mesta, kakor ga poznamo iz prejšnjih načrtov, skoro neizpremenjena. Načrt upošteva obstoječe stanje in ga potrjuje. Zato bi zaman iskali enotnega ogrodja, kakor smo ga zgoraj nakazali.

V Plečnikovem regulacijskem načrtu se nam razkrije velik del, skoro polovica mesta, onkraj kolodvorov in železnice. Predvsem nas zabolita brazgotini glavnega in gorenjskega kolodvora, kateri skuša mesto

obrasti in se jima prilagoditi. V talnem načrtu Ljubljane bosta ostali zaznamovani in ohranjeni, tudi če bi jih kdaj mesto izpodrinilo.

Ob Celovski cesti se razprostira na načrtu na novo urejeno cestno omrežje v obliki pahljače z malim središčem in trgom pred staro cerkvijo sv. Jerneja. Vendar je ves regulirani del Šiške popolnoma navezan na arterijo Celovške ceste z izlivom na Ajdovščini. Svoje pravo središče naj ohrani ta predel v središču notranje Ljubljane.

Z regulacijo Šiške je tesno povezano ozemlje med gorenjsko in kamniško železnico s pravokotno se križajočimi cestami, ki se v glavnem iztekajo in priključujejo na omrežje Šiške, deloma pa navezujejo na smeri bežigraskih cest.

Bežigrad ima sicer svoje središče, vendar pa so vse ceste jasno usmerjene proti notranjemu mestu. Zanimivo je, da so posebno v spodnjem delu ceste odklonjene od Dunajske ceste, ki ne prevzema vloge, katero bi ji sicer prisodili. Vanjo se izliva Vodovodna cesta bolj kot stara komunikacija z okoliškimi vasi.

Dočim so torej vsi regulirani deli zapadno Dunajske ceste navezani na osrčje Ljubljane, je pa svetokriški okraj med Dunajsko cesto in glavnim kolodvorom komponiran kot popolnoma samostojno mesto. Podrobni načrt nam ga pokaže takega v celoti in v posameznostih. Razprostira se v obliki četrtkroga z radialnimi in krožnimi cestami. Ob asimetrično položeni široki cesti, ki se izliva v Dunajsko cesto, so projektirana javna poslopja s svojim okrajnim magistratom, svojim gledališčem etc. Na zgornjem koncu zaključuje 40 m široko osrednjo cesto prostran trg pred bodočo farno cerkvijo svetokriškega okraja. Načrt je do vseh podrobnosti izdelan in želi ustvariti strogo urejeno vrtno mesto s svojim središčem ob osrednji cesti. Dočim predstavlja regulacija ostalega mesta le arhitektonsko ureditev obstoječega stanja in priključek novih predmestij v dan okvir, je regulacija svetokriškega okraja načrt umetno ustvarjenega novega mesta, ki naj zaživi svoje ločeno življenje.

Plečnikov osnutek samostojnega mestnega organizma severno od železniške pregrade je sam po sebi velezanimiv. Ž njim je bil pri nas prvič narejen poskus enotne ureditve celih novih delov naraščajočega mesta in urbanistični problem Ljubljane zajet globlje od golega urejanja omrežja ulic, trgov in cest.

V razvoju Ljubljane in na ozemlju samem pa ne najdemo za novo mesto neposredne in organske utemeljitve. Danes se razprostira tod še ravno polje in žito rase na njem. Nehote primerjamo novo projektirano mesto z enako oddaljenimi in enako velikimi bolj zazidanimi predmestji Ljubljane, kakor so Vič, Šiška, Moste in iščemo podobno ureditev v zaokrožene samostojne celote, ker so splošni in zgodovinski pogoji za ustvaritev lastnih organizmov približno enaki ali celo ugodnejši. Da ga je ustvaril prav tu, zato je bil projektantu povod glavni kolodvor. Vprašujemo pa se, ali bo ta neprijetna pregrada res večna? Vso svojo voljo bi morali osredotočiti na to, da jo odstranimo in omogočimo Ljubljani naravni razvoj.

Načrt svetokriškega okraja je v celoti odobren od pristojnih oblasti. Ljubljana dobiva tako dvoje središč: eno naravno v dolini med Gradom in Rožnikom,

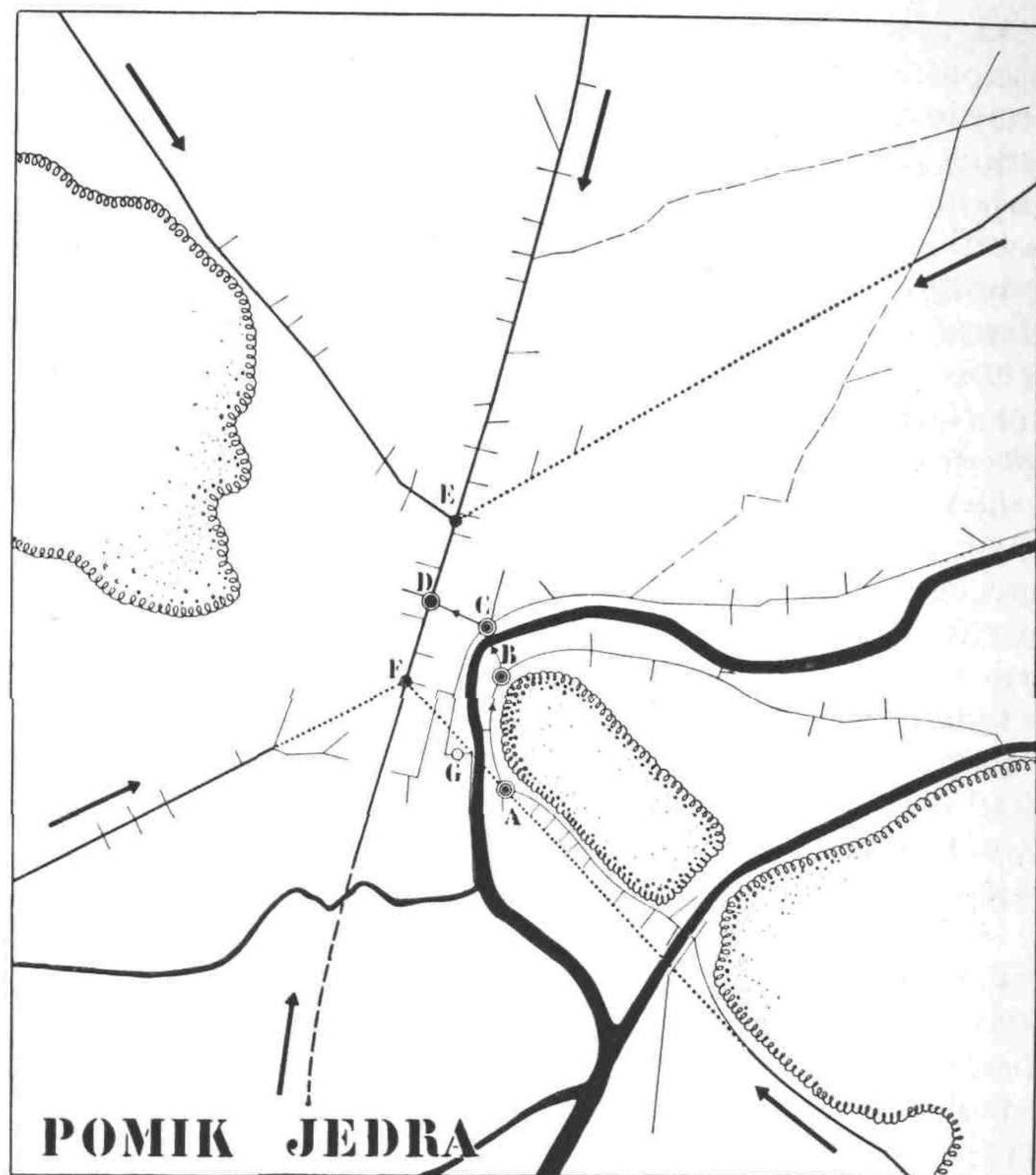
drugo umetno v svetokriškem okraju. Za vse ostale dele notranjega mesta in predmestij ter bližnje okolice še nimamo uzakonjenega regulacijskega načrta.

*

Spremljali smo naše mesto v njegovem razvoju ter sproti poiskali karakteristično sliko osnove in ogrodja mestnega organizma. Tako smo prispeli do naših dni, ko si vse težave in pomanjkljivosti Ljubljane lahko sami na mestu ogledamo. Poznamo jih iz lastnih izkušenj, iz obširne kronike nesreč, iz raznih časopisnih debat in iz zgornjega pregleda. Najboljša priča za nas je talni načrt, v katerem se zrcali verna podoba današnjega stanja. Prepričali smo se, da je ogrodje, na katerem je zgrajena moderna Ljubljana, pozabljeno in zabrisano, stisnjeno in zadržano. Poiskati ga moramo znova in izluščiti iz talnega načrta današnje Ljubljane ter opozoriti nanj sedaj, ko se pripravlja regulacijski načrt mesta, s katerim naj dobi Ljubljana svojo končno obliko.

Fabiani je že v pojasnilih k svojemu projektu jasno poudaril, da se morajo vse podrobnosti prilagoditi celoti. Videli smo, kako je poiskal ogrodje srednjeveškega mesta in nanj navezal svojo regulacijo. Sam pravi, da želi ohraniti Ljubljani tradicionalni značaj. Tako se je zadržal pri srednjeveškem konceptu in njemu prilagodil novo regulacijo. Prezrl pa je pri tem ali vsaj podcenjeval moč rimskega koncepta s simetralo Dunajske ceste.

Kakor smo že v početku opisali, delita Grad in Rožnik s svojimi podaljški območje Ljubljane v dva dela. Severno ljubljansko polje slovi po svojih zdravih tleh, južno ležeče barje pa je bilo do najnovejšega časa neobljudeno in razvpito kot nezdravo ozemlje. Videli smo, da je bil razvoj mesta v novejšem času usmerjen največ proti Savi in da je južni del z izjemo Trnovega ostal nezazidan. Ko pa je železnica ustavila naravni

Ljubljana išče ravnotežja v talnem načrtu

razvoj mesta in ga preusmerila proti vzhodu, se je pričelo tudi v večji meri naseljevanje Glinc, Viča in Rožne doline. Ljubljana je bila prav za prav od vseh strani zaprta. Mokro barje na jugu, nato greben Gradu, dalje tiri dolenske železnice, glavni kolodvor na severu, proti zahodu pa južna železnica z Rožnikom in zopet vlažna ozemlja z barjem.

Glavne prometne dotočne ceste delimo v dve skupini. Južno od zračne linije Grad - Rožnik leži Tržaška cesta z danes okrnjenim zaledjem Notranjske, Dolenjska cesta z vso Dolenjsko in bodoča Jadranska cesta. Tej trojici odgovarja na severni polovici skladna skupina Celovške ceste z Gorenjsko, Dunajska cesta z zaledjem Kamniškega okraja in Štajerske ter Šmartinska cesta v smeri proti Zasavju. Ravnotežje vlada med obema skupinama. Izraža se pa tudi v talnem načrtu v zelo preprosti in jasni koncepciji.

Dunajsko cesto poznamo, dostaviti moramo samo še traso bodoče Jadranske ceste v njenem južnem podaljšku. S tem smo pridobili simetralo od severa proti jugu. Zasedili smo že, kako si je Tržaška cesta poiskala bližnjico v Igriški ulici in se izlila v Dunajsko cesto pred uršulinsko cerkvijo. Ako zanemarimo nepomembne ovinke spodnjega teka Dolenjske ceste in posnamemo njeno glavno smer ter jo podaljšamo do križišča z Dunajsko cesto, pade v presečišče pred uršulinsko cerkvijo. V severni trojici vpadnih cest se Celovška cesta priključi Dunajski na Ajdovščini. Na desni strani nam še manjka odgovarjajoča komponenta. Od vzhoda vodita dve cesti proti mestu: Linhartova in Šmartinska. Prva se priključi za kolodvorom Dunajski, druga pa po Vidovdanski tesni Sv. Petra cesti. Potegnimo rezultanto obeh cest v smeri poznejše Šmartinske ceste in njene zgornje smeri ter jo začrtajmo do presečišča na Ajdovščini. Na Dunaj-

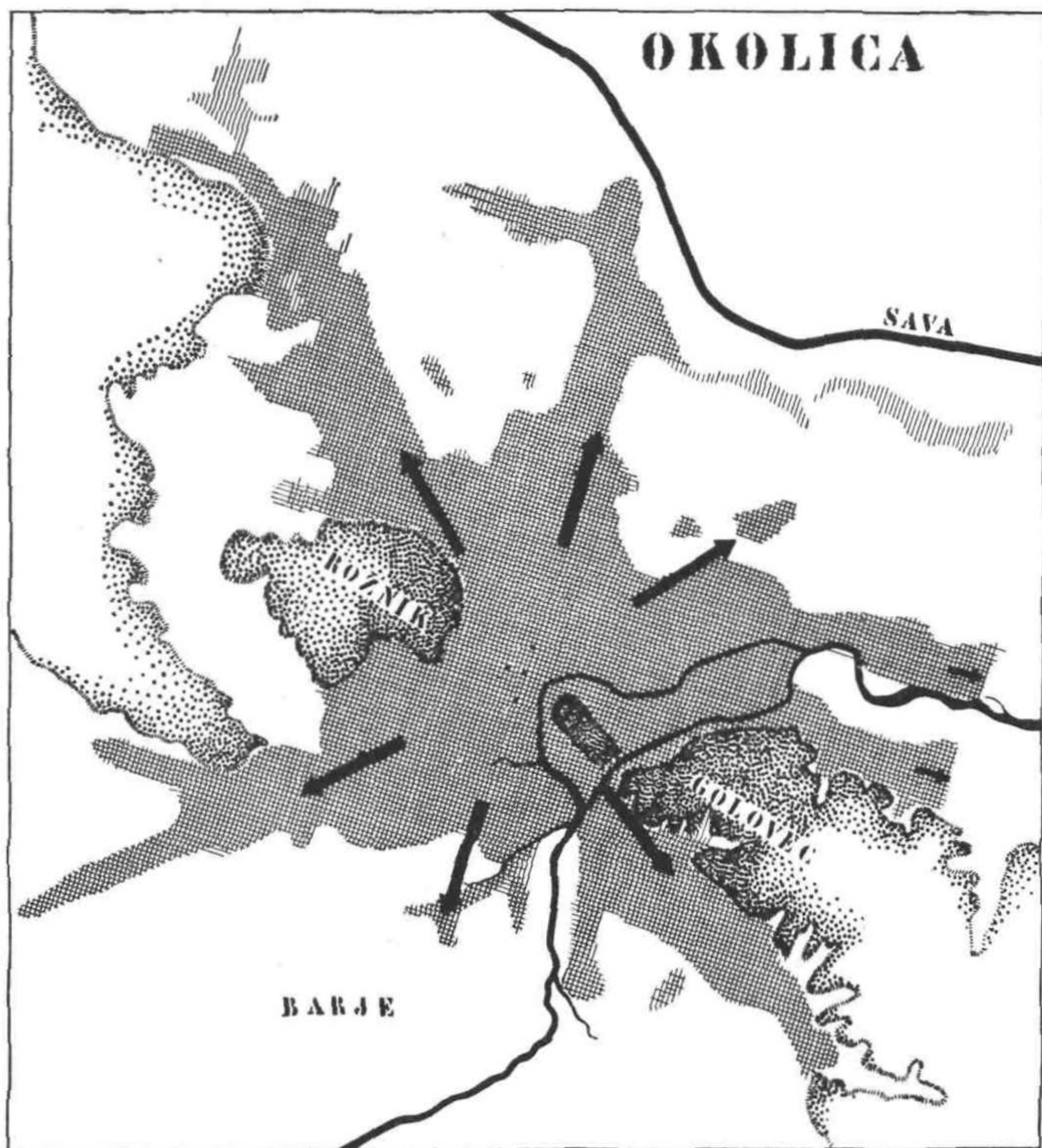
Regulacijski načrt severnega dela (prof. Plečnik)

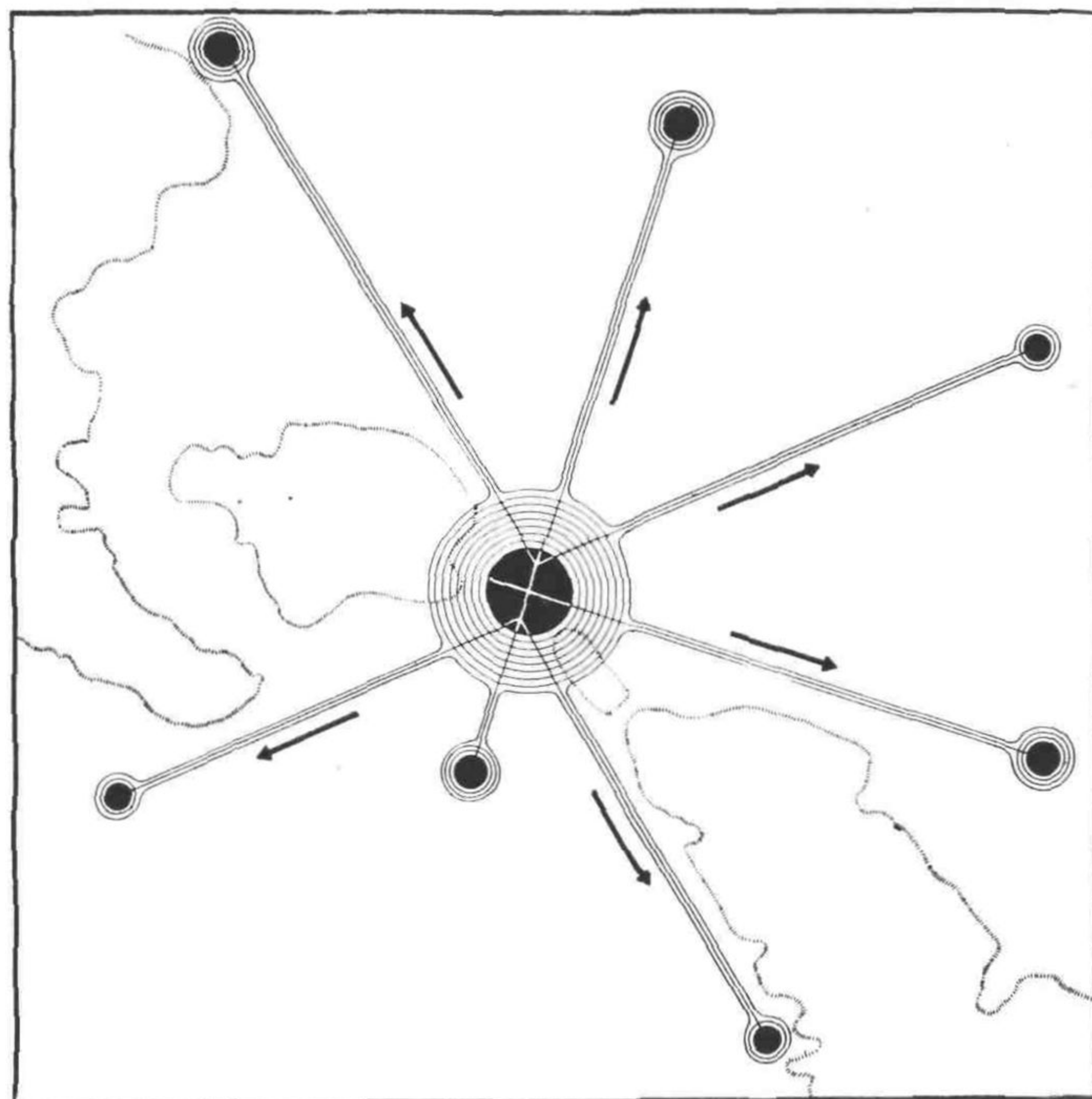
ski cesti smo zaznamovali dvoje važnih križišč. Ako še razdaljo, ki ju veže, razpolovimo in postavimo nanjo pravokotnico Aleksandrove ceste in Prešernove ulice, se nam pokaže teoretična shema Ljubljane in njeno ogrodje. V dovršeni in popolnoma uravnovešeni obliki se zrcali osnova moderne Ljubljane. Kakor vidimo, ima Ljubljana popolnoma urejeno konstruktivno ogrodje, ki ima svoje podatke v rimskem konceptu. Iz opisane sheme nujno sledi, da je središče moderne Ljubljane na križišču pred pošto, torej v sredi doline med Gradom in Rožnikom. Današnja oblika in prostornost križišča pred pošto je zelo neprikladna za ta namen in okoliške zgradbe nikakor ne opravičujejo živega prometa na tej točki. Tu vplivajo drugi vzroki, ki smo jih našli v naši shemi in njenem središču. Sedaj nam bo razumljivo, zakaj vlada pred pošto tak direndaj, zakaj se domenijo ljudje za sestanek ravno pred pošto in tako dalje. Tukaj je jedro, središče in osrčje mesta, ki ni nastalo slučajno radi kake lokalne posebnosti, temveč iz nujnosti, ki se tako izrazito kaže v shemi našega mesta.

Odkod pa se je preselilo središče? Spomnimo se, da se je Ljubljana začela s Starim trgom in s središčem na Trgu sv. Jakoba. Od tod pa se središče ni preselilo na Novi trg, temveč na Mestni trg, kjer je ostalo dolga stoletja. Z nastajanjem novih predmestij se je središče pomaknilo na Marijin trg, ki radi svoje prostornosti še danes prevzema del vloge, ki pripada novemu jedru pred pošto.

S tem pa je tudi za nedogledno dobo dovršeno potovanje jedra. Ustalilo se bo na novem mestu, ako se bo razvoj Ljubljane vršil neovirano po pogojih, ki jih nudi bližnja in daljna okolica. Mogoče bi kdo pričakoval, da se more počasi seliti dalje po Tyrševi cesti navzgor proti Bežigradu. Tod je pot z železnico zaprta. Preskočiti bi moral široko umetno oviro in se

Razširitev Ljubljane v povojni dobi

Vpliv Ljubljane na okolico

pomakniti daleč naprej, da bi vsaj za silo bili dani skromni pogoji zanj. Toda že smo predaleč od naravnega razvoja med Gradom in Rožnikom in od pravega mesta s svojo zgodovino. Ne zdi se mi pa verjetno, da bi mogla Ljubljana imeti dvoje središč, ker je mesto premajhno po razsežnosti, po številu prebivalstva in ker za to niso dani naravni predpogoji. Po svoji obsežnosti in moči je naše mesto komaj predmestje kakega velikega mesta.

Predmestja in bližnje okoliške vasi so nanizane na glavne dotočne ceste. Sem in tja so nekoliko odmaknjene od glavne smeri, čemur pa je iskati vzroke v njihovem podeželskem karakterju kmetijskih naselij. Zadnje čase pa se že močno uveljavlja privlačnost arterij. Naselja se navezujejo s stranskimi komunikacijami, ob katerih rasejo zgradbe, na promet glavnih cest. Dober zgled za to je os Ljubljana št. Vid s Celovško cesto. Ob Dunajski cesti se vrši razvoj mesta nemoteno ob obeh straneh ceste in ne posega daleč v ozadje okoliškega polja. Šmartinska cesta zaostaja v razvoju, ker še niso ustvarjeni pogoji za naseljevanje. Pač pa je smer Ljubljana—Studenc potegnila nase močan tok in se posamezna naselja že združujejo v neprekinjeno predmestje. Na južni strani prevladuje Tržaška cesta, ob kateri se je mesto razširilo že daleč izven gosto zazidanih kompleksov. Dolenjska cesta je dolgo časa zaostajala v razvoju. Predaleč je bila središču mesta in preveč odrezana od glavnega križišča. Toda val je v zadnjih letih tudi njo zajel in hiša se vrsti za hišo tja do Rudnika. Ostane še barje — zagonetna ravnina, ki je ostala prikrita vse do zadnjega časa. Poplave, vlažna tla in stavbena prepoved so zadržale in onemogočile naseljevanje. Vendar nam ne sme ostati prikrito, da se v zadnjih letih v tem delu kažejo očitni znaki, da tudi temu mestnemu delu ne bo prizanešeno in da ga bo posebno po Jadranski cesti zajel močan val naseljevanja, čim bodo ustvarjeni nekoliko ugodnejši pogoji in bodo odstranjene na-

ravne in umetne ovire. V primeri z ostalimi predmestji leži barje zelo blizu središča in pričakovati je, da si bo mesto poiskalo ravnotežje obeh polovic severnega in južnega dela. Ako bi se pa iz bog ve kakšnih vzrokov mesto ne moglo enakomerno razvijati, moramo pričakovati, da se bodo pokazale v njegovem organizmu motnje, radi katerih bo treba z velikimi žrtvami izvršiti hude operacije v talnem načrtu Ljubljane.

Utripanja mesta pa ne občutijo samo bližnja predmestja, temveč tudi oddaljene vasi. Centrifugalna sila draginje, špekulacija z zemljišči in odmiranje kmetkega življa z asimiliranjem mestnemu načinu življenja so pritegnili v vrtinec mestnih valov tudi vasi, ki jih loči od mesta še ravno polje. Rasejo in širijo se ter skušajo premostiti razdaljo, ki jih loči od mesta. S svojo vasjo nimajo te naselbine nikakih organskih vezi. Ne živijo življenja, kakor njihova matična vas. Nasprotno — to so tipalke ekspanzivnega mesta, ki spreminjajo okolico in jo pripravljajo za inkorporacijo mestnemu telesu. Značilna primera za to presnavljanje sta št. Vid in Ježica.

Odpira se nam nov pogled na talni načrt Ljubljane. To ni več Ljubljana, ki bi bila omejena z obzidjem ali ostro zarezanimi krožnimi cestami, za katerimi preneha mestni živelj in se začne polje in kmečko življenje. Odslej imamo pred seboj mesto s široko razprtimi in iztegnjenimi tipalkami, ki posegajo v osrčja oddaljenih vasi in jih čim dalje bolj tesno navezujejo nase. Mestne meje vidimo lahko samo še v načrtu, v naravi so že precej zabrisane. V nekaj letih jih ne bo več. Regulacija Ljubljane prehaja tako v regulacijo podeželja.

*

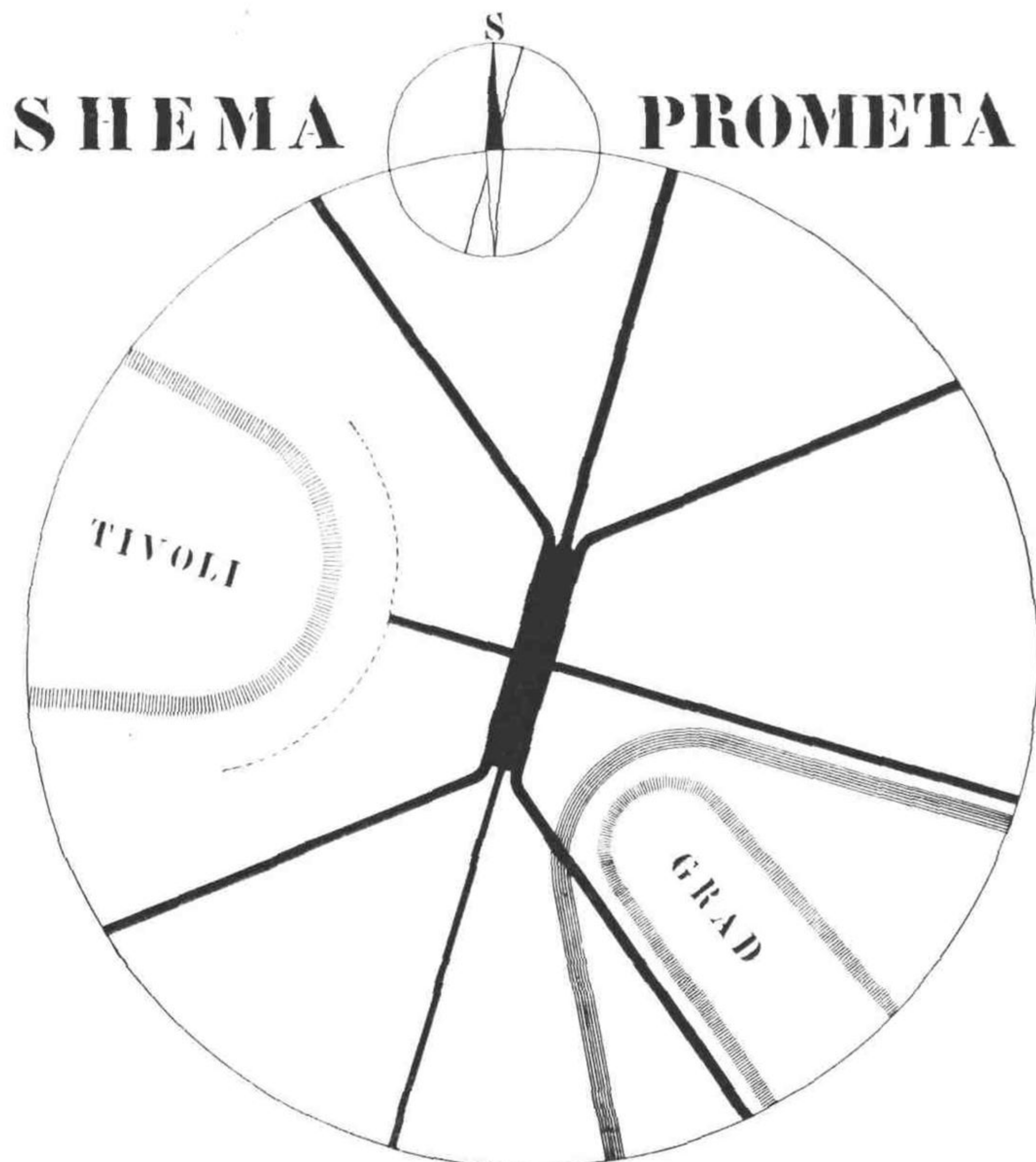
Od prvih začetkov do najnovejše dobe smo sledili razvoju našega mesta z namenom, da spoznamo sil-

nice, ki so oblikovale talni načrt Ljubljane. Ugotovili smo velike zakonitosti, ki vladajo v konstruktivnem mestnem ogrodju. Videli smo, kako naravno in pravilno se je mesto širilo ter varovalo pri tem glavno zasnovno vse do zadnje polovice prejšnjega stoletja. Opazili pa smo tudi, da se je tedaj začela nevarna doba v razvoju Ljubljane, ko je bil pozabljen zdravi koncept, ko so mesto obdali z obzidjem železniškega omrežja. Iskalo si je prostora, dokler ni preplavilo ovire in se razlilo daleč v okolico. Radi tesne povezanosti z razvojem talnega načrta Ljubljane smo si ogledali znane regulacijske načrte, da poiščemo v njih glavne osnove.

Teoretična shema Ljubljane, ki se je tako razgrnila pred nami, jasno priča o veliki zakonitosti, ki vlada v organizmu talnega načrta Ljubljane. Ako bi se razvoj mesta odigral brez tako daljnosežnih motenj, kakor je železnica, in brez stranpoti, na katero je zašlo reguliranje mesta, bi se naša teoretična shema morala pokazati v talnem načrtu v vsej izrazitosti, četudi ne v vsej strogosti linije in točnosti simetrije, ki nam jo kaže spodnja slika.

Dejansko pa je mesto zapustilo v drugi polovici 19. stoletja zdrav koncept in pozabilo na svoje ogrodje ter se začelo razlirati v smereh, kjer ni bilo umetnih ovir. Razlezlo se je, iskalo nova težišča in v najnovejšem času preskočilo umetno obzidje, da se razlije onstran meja ob glavnih vpadnih cestah ter poveže bližnje vasi z mestom.

Danes se kuje usoda Ljubljane v njenem talnem načrtu. Pripravlja se regulacijski načrt, ki naj ji da končno lice za nepregledno vrsto let. Uzakonile se bodo njene ceste. Pri tem pa ne smemo prezreti celote in ogrodja, katerega si je mesto samo in nepri-siljeno zgradilo, da zraste ob njem v zdrav in uravnotežen organizem.

Glavne prometne žile v shematični obliki

PRESKRBA LJUBLJANE Z MESOM

Š A V L I O S K A R

UVOD

Pomen mesa v človeški prehrani

V naših predelih je meso za človeka nenadomestljivo živilo. Čim mrzlejša je klima, tem večja je potreba po mesu. Eskimo v južni Grenlandiji porabi dnevno nad 2 kg mesa, pri čemer je treba seveda upoštevati, da mu narava ne daje dovolj rastlinske hrane na razpolago.¹ V srednji Evropi pride na človeka povprečno 1 kg mesa tedensko, všteto tudi otroke, žene in starce.¹

Pomen mesne hrane za človeka leži v prednostih mesa kot prehranjevalnega sredstva v običajni mešani, t. j. iz rastlinskih in živalskih sestavin sestojeci se hrani. Prednost mesa, ki tvori v naši prehrani $\frac{1}{6}$ vseh redilnih snovi, je po *Rubnerju* n. pr. njegova kuhinjska vrednost;¹ saj se porablja meso v tako mnogoterih oblikah in na tako različne načine, kakor le redko katero drugo hranivo. Dalje se odlikuje meso po visoki izrabi svojih redilnih snovi; meso skoraj popolnoma prebavimo. Vidimo torej, da mesna hrana prebavnih organov ne preobtežuje. Zato je meso za ljudi, ki preobteženje črevesja le težko prenašajo, neobhodno potrebno hranivo. Poleg tega je meso glede na svojo prehranjevalno vrednost cenejše kot marsikatero drugo hranivo.²

*Juchenach*² pravi vegetarijancem, da človek po svoji naravi ni navezan na rastlinsko, temveč na mešano hrano. *Kestner*² poudarja, da je od začetka naše epohe, epohe strojev, uporaba mesa v vseh deželah močno narasla; to da ne velja samo za duševne, ampak tudi za manualne delavce. Poraba mesa je tem večja, kolikor težje, kolikor bolj komplicirano je delo. Pride nimo k temu še dognanja medicinske vede, ki uči, da meso mnogo bolj nasiti kot kruh, krompir in sočivje.²

Ta dejstva morajo biti vsakomur zadosten dokaz, kako važno mesto zavzema meso kot človeško prehranjevalno sredstvo.

Meso živali, ki prihajajo za človeka v poštev

Mesno hrano si vzame človek skoraj iz vseh vrst živalskega sveta. Na splošno dajejo živali, ki se hranijo z rastlinsko hrano in z nižjimi živalskimi vrstami, za civiliziranega človeka okusno meso, medtem ko je meso živali, ki se hranijo z višje razvitimi živalskimi vrstami, meso roparskih živali torej, manj okusno.

Najvažnejšo mesno hrano nam nudijo sesalci, za tem ptiči in ribe. Ostalim vrstam živalskega sveta pripadajoča animalična hrana pride le v manjši meri v poštev.

Klavno živino, ki prihaja za nas Evropejce zlasti v poštev, delimo v govedo, svinje in drobnico; v manjši meri prištevamo sem tudi konje, osle, mule in mezge. Prašiče koljemo v glavnem kot kastrirane moške in

mlajše ženske živali. K drobnici prištevamo ovce in koze, a tudi teleta. Dalje se tukaj ne bomo spuščali, ker bi s tem prekoračili naš obseg.

Stanje živinoreje v Jugoslaviji

Na razvoj živinoreje vplivajo v glavnem trije pogoji:

1. Podnebni pogoji, ki odločajo o prehrani in s tem v zvezi o izboru živine.

2. Relief, ki odloča, koliko površine gre za njive, koliko za pašnike in travnike.

3. Gospodarski sistem, ki ponekod iz računskih razlogov bolj goji živinorejo kot poljedelstvo.

Klimatske razmere se v Jugoslaviji močno razlikujejo in relief skriva v sebi vse sisteme, od visokoalpinskega do nižinskostepskega; ločeni zgodovinski razvoj posameznih pokrajin in s tem v zvezi različna materialna in kulturna stopnja prebivalstva sliko še bolj modificira.

Govedoreja je bolj ali manj razvita po vseh predelih države, razen v mediteranskem področju. Najboljše prirodne pogoje ima govedoreja predvsem v predelih z dobrimi in sočnimi pašniki in travniki, zlasti v severnejših delih države. Čim bolj racionalno se ta panoga živinoreje goji, tem bolj se prenaša težišče od pašnikov na travnike. Najbolj intenzivno in racionalno je razvita govedoreja v Sloveniji in v severnih predelih države, sploh v predelih, ki so bili vedno ali pa dolgo časa v okviru bivše dvojne monarhije. To nam ponazoruje tudi spodnja statistika.

Na travnike in pašnike odpade od celokupnega areala posameznih banovin:³

Banovina	Travniki		Pašniki	
	absolutno	relativno	absolutno	relativno
Dravska . . .	257.077 ha	16·2 %	193.949 ha	12·2 %
Savska . . .	430.201 „	10·6 %	536.070 „	13·3 %
Dunavska . . .	133.370 „	4·3 %	247.749 „	9·9 %
Primorska . . .	113.371 „	5·8 %	768.060 „	49·0 %
Vrbaska . . .	161.450 „	8·5 %	141.690 „	7·5 %
Drinska . . .	223.437 „	8·0 %	293.633 „	10·5 %
Moravska . . .	166.524 „	6·5 %	360.868 „	14·2 %
Zetska . . .	236.488 „	7·7 %	839.025 „	27·0 %
Vardarska . . .	111.402 „	3·0 %	924.218 „	25·1 %

Prašičereja ima izredne prirodne pogoje v panonskem, oziroma subpanonskem področju hrastovih gozdov, kjer se prašiči pasejo. Pri nas v Sloveniji prirodni pogoji za prašičerejo sicer niso ugodni, a je ta vseeno visoko razvita radi racionalnega gospodarstva; prašiči se goje s sadeži, pridelanimi na njivah in z odpadki iz gospodinjstva.⁴

¹ Dr. R. Ostertag: »Lehrbuch der Schlachtvieh- u. Tierbeschau«, Stuttgart, 1932, str. 3.

² Ostertag, str. 3.

³ »Poljoprivredna godišnja statistika za g. 1935«, Beograd, 1936.

⁴ A. Melik: »Slovenija«, str. 142.

Ovce- in kozereja¹ je razvita zlasti v mediteranskem področju, v katerem druge panoge živinoreje slabo ali pa sploh ne uspevajo. Ugoden je tudi alpin-ski svet, vendar je radi inozemske konkurence število drobnice v Sloveniji močno nazadovalo.¹

Na splošno je pri živinoreji v Jugoslaviji položaj torej sledeč: glede na razlike v klimi in reliefu, glede na različni politični, gospodarski in kulturni razvoj posameznih dežel, se način gospodarstva in torej tudi živinoreje v posameznih delih države močno razlikuje. Stopnja intenzitete pada od severa in severozapada proti jugu in jugovzhodu, sporedno s kulturno stopnjo prebivalstva. Sporedno z intenziteto pada tudi kvaliteta in zato je živinoreja v celem kvalitativno na nizki stopnji, bolj ekstenzivna kot intenzivna. Dočim moremo govoriti na severu in severozapadu o moderni živinoreji, je živinoreja na jugu ponekod še na polnomadski stopnji.

Zelo instruktivno je, primerjati stanje živinoreje pri nas z onim v drugih važnejših evropskih državah. Spodnja statistika naj to stanje ponazori.

potreb po klavni živini ne morejo kriti samo iz okolice, marveč morajo uvažati iz dežel z močno, ekstenzivno ali intenzivno razvito živinorejo. Klavno živino v takem primeru uvažajo redko po direktni poti, temveč skoraj vedno iz določenih točk, iz določenih zbirališč za trgovino s klavno živino, iz klavnic. Klavnice igrajo danes v kulturnih deželah, v preskrbi večjih mest in obsežnejših, močno obljudenih kompleksov s klavno živino, odlično vlogo.

V mestih in industrijskih središčih s številnim prebivalstvom tvorijo torej javne klavnice potrebno osnovo za pregled mesa, ker se mora vse za človeški konsum določeno meso tukaj klati in strokovno pregledati. Po pravici pravi Amerikanec Stiles:² »Dobro urejen sistem klavnic je za zdravje naroda ravno tako potreben, kakor dobro urejen sistem šol za njegovo vzgojo.« V Nemčiji, kjer so dosegli v tem oziru visoko stopnjo popolnosti, je vseh klavnic po številu 730. Velikost teh klavnic je različna; najmanjša meri 18 m², največja 172.500 m².

IV.

Stanje živinoreje v važnejših evropskih državah (Wiert-Stang.)

Država	Število prebivalcev	Konji	Govedo	Prašiči	Razmerje prebivalcev			Velikost v km ²
					Na 1 konja	Na 1 govedo	Na 1 prašiča	
Poljska	31,941.466	3,940.000	9,100.000	4,800.000	8·1	3·5	6·5	388.435
Nemčija	63,000.000	3,495.000	17,100.000	16,200.000	18·1	3·7	3·9	470.690
Francija	40,743.851	2,901.000	14,024.000	5,801.000	14·1	2·9	7	550.966
Romunija	18,025.237	2,034.000	4,552.000	3,075.000	8·9	4	5·9	294.967
Anglija	42,919.710	1,171.000	6,161.000	2,643.000	36·7	7	16·2	231.170
Jugoslavija	13,000.000	1,157.000	3,700.000	2,700.000	11·2	3·5	4·8	248.665
Italija	43,000.000	943.000	7,000.000	2,750.000	45·6	6·1	15·7	310.080
Madžarska	8,688.319	846.000	1,784.000	2,301.000	10·3	4·9	3·8	93.073
Češkoslovaška	14,729.540	708.000	4,539.000	3,083.000	20·8	3·2	4·8	140.483
Švedska	6,141.571	660.000	2,897.000	1,368.000	9·3	2·1	4·5	448.430
Litavska	2,220.140	589.000	—	—	3·8	—	—	82.882
Španija	23,817.179	563.000	—	—	42·3	—	—	504.679

Iz gornje statistike razvidimo, da stoji živinoreja v Jugoslaviji relativno vsaj številčno na visokem nivoju; stanje živinoreje v naši državi in v naši ožji domovini pa vpliva seveda v največji meri na konsum mesa v državi, vpliva torej v enaki meri tudi na konsum mesa v Ljubljani.

PRESKRBA LJUBLJANE Z MESOM

Trgovina in promet s klavno živino

Klavno živino, ki jo rabijo za deželo in za manjša mesta, kupujejo mesarji v svoji neposredni in bližnji okolici, kolikor se more tukaj sploh govoriti o kaki živinoreji. Večja mesta in industrijska središča svojih

Mestna klavnica ljubljanska³

V Ljubljani smo imeli do leta 1881. skupno klavnico le za govedo; prašiče in teleta so mesarji klali doma. L. 1881. je tedanja občinska uprava odprla novo, za takratne razmere najmodernejšo skupno javno klavnico na prostoru, kjer stoji klavnica še danes. Z otvoritvijo nove klavnice se je klanje doma prepovedalo in vse vrste živali so se morale klati v novi klavnici.

Z razvojem mesta in naraščanjem prebivalstva se je konsum mesa večal. Ker klavnica s svojimi primitivnimi starimi napravami ni več zmagovala prometa,

² Letna veterinarska poročila za leta 1926—1935.

³ »Kronika«, letnik I., 1934.

¹ Melik, str. 421.

jo je mestna občina v letih 1926. in 1927. prenovila in preuredila po najmodernejših načelih.

Vsa zgradba klavnice obstoji v glavnem iz dveh velikih dvoran; v prvi se kolje govedo in drobnica, v drugi prašiči. Važen oddelek zase tvori hladilnica, ki obsega 1600 m² in ki se deli v pet oddelkov: v ohlajevalnico, hladilnico, zmrzovalnico, nasoljevalnico in oddelek za hlajenje slanine. Važen oddelek je ledarna z dnevno kapaciteto 10.000 kg umetnega ledu. Poleg tega ima klavnica lastni industrijski tir in neobhodno potrebne hleve.

Z novo, moderno klavnico se je začela mesna industrija v našem mestu hitro razvijati, tako, da morejo naši mesarji kriti sedaj vse krajevne potrebe; začeli pa so celo izvažati in da tekmujejo že starim in priznanim mesnim industrijam. Posledica tega je, da je uvoz mesnih izdelkov v mesto padel in da še pada.

Vzlic velikim stroškom s prenovitvijo in preureditvijo je klavnica visoko aktivno podjetje.

Živinoreja v mestu Ljubljani¹

Ljubljana je mesto in njeno prebivalstvo se ne peča z živinorejo. Zemlja, ki naj bi služila poljedelstvu in živinoreji, se vedno bolj spreminja v stavbišča. Le na južni, močvirni barjanski strani mesta najdemo še skromno živinorejo, kjer se pa goje v prvi vrsti samo krave molznice. Tudi prašičereja je razvita le v toliko, kolikor služi izkoriščanju raznih kuhinjskih odpadkov mesta. V prvi vrsti se bavijo s prašičerejo razni veliki dobrodelni zavodi, v katerih je veliko kuhinjskih odpadkov na razpolago.

Ker se v mestu živinoreja ne more razvijati, se tudi ne goje nikake pasme. Pri govedu bi bilo omeniti, da je uvedena na barju simodolska pasma in da so pozkušali posamezni kmetovalci rediti in vzgajati montafonsko pasmo, ki pa se zaradi svoje občutljivosti ni obnesla. Mnogo so na tem krivi pomanjkljivi hlevi, ker ljudje pač nimajo dovolj izkustev in potrebnih denarnih sredstev za moderno in higiensko ureditev hlevov. Teleta se prodajajo, ker jih je v mestni bližini radi ugodnih možnosti oddaje mleka neracionalno izrepati. Radi tega se prodajajo tudi krave, kakor hitro so izmolzene. Prašiči, ki se goje, so samo nemške pasme.

V mestnem okolišu ne najdemo nobene živinorejske zadruge, pač pa razna društva, ki naj zbudijo zanimanje za rejo malih domačih živali.

V mestu imamo tudi predpisano ograjeno mrhovišče, ki zadošča potrebam mesta. Vendar bi bil potreben zavod, ki bi mrhovino termokemično uničeval, ker se je pokazalo, da je sedanje mrhovišče v veliki bližini mesta in na močvirnih tleh, v katerih zakopana mrhovina prepočasi strohni.

Nadzorstvo nad živili animalnega porekla

Kakor smo že prej omenili, se mora vršiti vse klanje v mestni klavnici. Klavniške pristojbine so preračunane za amortizacijo in obrestovanje kapitala, ki je bil izposojen za preureditev klavnice in ki se mora amortizirati v 20 letih, za lastno režijo. Da dobimo sliko o klavniških pristojbinah na klavne živali, naj navedemo klavniške pristojbine v letu 1934.

¹ Letna veterinarska poročila za leta 1926—1935.

V.

L. 1934.

Klavniške pristojbine za klavno živino v kilogramih žive teže

Vrsta živali	Govedo		Prašiči		Drobnica		Teleta	Konji	Žrebeta
	Nad 450	Pod 450	Nad 100	Pod 100	Velike	Male	1	1	1
Pristojbina v dinarjih	120	80	78	44	20	5	35	70	30

Klavnične odpadke zbira tovarna, ki izdeluje klej, kostno in krvno moko. Konfiskate odvažajo v posebnih železnih vozovih na konjačijo, kjer jih zakopljejo.

Na klavnici pregledujejo žive in zaklane živali veterinarji, ki so samo zato od mesta nastavljeni.

Promet s klavnimi živalmi na železniških postajah

V obsegu mesta imamo dve železniški postaji, ki razpolagata s stalnimi klančinami. Poleg tega pa ima mestna klavnica lastno, moderno urejeno klančino, na kateri se razkladajo v prvi vrsti živali, ki so namenjene za zakol v mestni klavnici. Klančina mestne klavnice je moderna in železobetonska; z majhnimi stroški se jo more čistiti in temeljito razkužiti. Posebni klavniški železniški dovlačilni tir omogoča izvoz in uvoz, nakladanje in izkladanje torej, v največji meri.

Živalski promet na tedenskih in letnih sejmih

V Ljubljani imamo skupno sejmišče poleg klavnice. Za vsako vrsto živali je na sejmišču poseben oddelek. V Ljubljani se vrše samo tedenski sejmi in sicer vsako prvo in tretjo sredo v mesecu. Sejmišče zadošča popolnoma potrebam vse okolice.

Sejmišče leži na ravnem prostoru in je razdeljeno na tri dele: za govedo, za konje in za prašiče. Tako ima vsaka vrsta poseben dovoz in prostor. Zakupnik sejma je mesto samo in se zatorej sejmski dohodki stekajo v mestno blagajno. Sejmišče se po vsakem sejmu čisti.

Veterinarska kontrola živine se vrši pri vsakem dohodu. Kontrolo vrše mestni veterinarji. Drugih sejmišč v pomeriju mesta ni.

Za prigon živali se plačuje sejmska pristojbina. Pri prodaji odnosno nakupu plača kupec za prenos lastnine na živinskem potnem listu takso po zakonu o taksah in pristojbinah.

V Ljubljani je vsaka preprodaja živali izven sejmišča prepovedana. Kupovati ali prodajati se sme samo na živinskih sejmiščih, kadar je sejem, ali na domu.

Poleg sejmišča stoji pred klavnično upravo javna tehtnica, ki je last mestne klavnice.

Prevoz živali in živalskih surovin z motornimi vozili

Iz vse dravske banovine se dovažajo z avtomobili v Ljubljano v prvi vrsti teleta, v veliki množini klavni prašiči in v majhni meri tudi goved.

UVOZ KLAVNE ŽIVINE V LJUBLJANO V L. 1935

Avtomobil je najhitrejši in v gotovih primerih (pri večji množini živali) tudi cenejše prevozno sredstvo. Zato se uporabljajo tudi tam, kjer bi se mogel transport vršiti tudi po železnici. Ves razvoj prometa s klavno živino kaže na to, da se bo železniški transport omejil samo na zelo oddaljene kraje. Iz vseh bližnjih krajev, celo iz savske banovine, se dovažajo blago z avtomobili.¹

Katere dežele in v koliki meri oskrbujejo Ljubljano s klavno živino

Osrednje vprašanje te razprave je, od kod se uvažajo klavna živina v ljubljansko mestno klavnico. Kateri momenti igrajo pri tem glavno vlogo? Glavno vlogo pri uvozu klavne živine igra njena kvaliteta in njena cena na mestu zakola. Kvaliteta klavne živine pri nas v dravski banovini je relativno na višku. Cena ne pride toliko v poštev, ker bolj oddaljeni kraji radi transportnih stroškov le težko konkurirajo domačemu kvalitetnemu blagu. V absolutnem merilu drži pravilo, da se giblje dovoz na določeno točko v obratnem sorazmerju z oddaljenostjo kraja, iz katerega se uvažajo in premosorazmerno s kvaliteto klavne živine.

Vse to, kar sem zgoraj izvajal, moremo spoznati iz geografske karte, ki sem jo izdelal na podlagi živinskih potnih listov, ki mi jih je dalo na razpolago za leto 1935. vodstvo mestne klavnice. (Le-to mi je zagotovilo, da se slika uvoza klavne živine vsaj v zadnjih letih ni mnogo, bistveno pa prav nič spremenila.) Sicer nam živinski potni listi ne nudijo popolnoma pravilne slike, kar velja zlasti za bolj oddaljene kraje v trgovini na debelo, ker prenašajo trgovci živinske potne liste često od ene živali nekega sreza na drugo žival iz drugega sreza. Ta nedostatek pravilno sliko

seveda zamegli, vendar pa je to edini način za določitev, od kod in v koliki meri se uvažajo klavna živina v Ljubljano. V glavnih potezah nam pa bodo ti podatki in geografska ponazoritev nudili pregledno sliko o uvozu goved, telet, prašičev in drobnice iz posameznih okrajev države.

Kakšna slika se nam nudi, če pogledamo na geografsko karto, ki nam ponazoruje uvoz klavne živine v Ljubljano v letu 1935?

Začnimo z govedo.

Govedoreja je glavna panoga živinoreje na Slovenskem; kvaliteta je na visoki stopnji.² Največ goved uvažamo iz ljubljanskega, litijskega in novomeškega okraja; samo na te tri okraje odpade skoraj polovica vsega uvoza. V večji razdalji sledijo okraji Krško, Kočevje, Logatec, Laško, Dolnja Lendava, Karlovec, Kamnik in Črnomelj. Drudi okraji pridejo le v manjši meri v poštev. Vidimo, da je uvoz goveje živine omejen v veliki večini na slovenske okraje.

Uvažajo se goved v glavnem iz okrajev, ki leže vzhodno in jugovzhodno od Ljubljane. Brez dvoma moramo glavni vzrok temu pojavu iskati v cenem transportu (dogon živine po cestah). Ljubljana je za te okraje najvažnejši trg, kar velja v posebni meri za Dolenjsko, ki ji primanjkuje večjih industrijskih, oziroma mestnih središč. Malo, skoraj nič ni udeležena pri uvozu gorenjska stran (okraja Radovljica in Kranj), pač radi bližine meje in zlasti radi relativno velikih industrijskih središč (Jesenice, Kranj, Tržič itd.), ki absorbirajo celoten izvoz goved. Isto moremo trditi za okraje blizu in v okolici velikih mestnih in industrijskih središč na vzhodu (Trboveljski revir, Maribor, Celje, Zagreb).

¹ Dr. J. Mal: »Slovenci v desetletju 1918—28«; razprava J. Jovana: »Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije«, Ljubljana, 1928, str. 506.

¹ Letna veterinarska poročila za leta 1926—1935.

Teleta se uvažajo v največji meri iz ljubljanskega, kamniškega in novomeškega okraja; na te tri okraje odpade dobra polovica celotnega uvoza telet v Ljubljano. V večji razdalji zopet sledijo okraji Ljutomer, Ptuj, Kočevje, Litija, Celje, Brežice, Gornji grad, Dolnja Lendava, Krško in Čakovec. Geografska karta nam pokaže, da obstojata dve med seboj ločeni zoni, odkoder se teleta uvažajo; ena, večja, se zbira s svojimi okraji okoli Ljubljane, v glavnem na teritoriju bivše ljubljanske oblasti, druga, manjša, leži v subpanonskem, oziroma panonskem pasu v severnem delu slovensko-hrvatske meje.

V ljubljanski zoni igra važno vlogo zopet ceneni transport, odloča pa deloma, vsaj v okviru te skupine, tudi drugi moment — mlekarstvo. Zlasti v ljubljanskem in kamniškem okraju je mlekarstvo lepo razvito, predvsem radi bližine mesta kot glavnega konsumenta. V takih primerih je mlekarstvo bolj rentabilna panoga gospodarstva kot čista živinoreja in se zatorej telet ne izplača vzrejati v odraslo govedo; zato jih poprodajo.

Drugi, sicer manjši, z geografskega vidika pa zanimiv in značilen predel tvori subpanonska, oziroma panonska zona (Ljutomer, Ptuj, Dolnja Lendava, Čakovec, Prelog, Varaždin itd.). To je predel vinogradov in polj, pa tudi predel pašnikov in travnikov z močno razvito govedorejo.¹ Govedo se uporablja predvsem za vozno živino; to in sistem »gmajn«, skupnih, slabo gojenih pašnikov, povzroča, da krave niso ali pa da so le slabo dojlne. Radi nizkih cen se govedoreja celo opušča in se prehaja vedno bolj h kmetijstvu. Vsi ti momenti vplivajo na velik izvoz telet. Na velik tuzemski izvoz vplivajo brez dvoma tudi nove državne meje na severu in severozapadu, ki so zavrle izvoz proti severu in ga usmerile na jug, in pomanjkanje večjih naselbin z urbanskim prebivalstvom.

Med obema zonama je skoraj prazen pas in to ne samo za izvoz telet v Ljubljano, temveč tudi za ostale vrste klavnih živali. Govedoreja in živinoreja sploh tukaj ni tako razvita kot v zgoraj opisanem predelu,¹ obilo je pa tukaj tudi industrijskih in mestnih središč (Trbovlje, Zagreb, Savinjska dolina, Maribor in gosto naseljeni kraji med temi središči).

Prašiči se uvažajo iz treh ločenih predelov, ki leže okoli ali blizu Ljubljane, iz okrajev v panonskem predelu v zapadnem vojvodinskem delu dunavske banovine.

Dobro četrtno (okoli 6500 glav) vseh prašičev uvažava Ljubljana samo iz novomeškega okraja; veliko število prašičev, a seveda dosti manj kot iz novomeškega, uvažava Ljubljana tudi iz ljubljanskega,

¹ »Glasnik ministarstva poljoprivrede«, Beograd, julij-september 1929; B. Milošević: »O stanju stočarstva u našoj Kraljevini od 1920 do 1928«.

litijskega in krškega okraja (1000—2000 glav); ostali okraji v tej zoni sodelujejo le v manjši meri.

Na prvi pogled preseneča novomeški okraj, a vedeti moramo, da je bila prašičereja tod že pred vojno močno razvita, saj so se prašiči izvažali v industrijske predele bivše Avstrije, zlasti na Dunaj in na Češko.² Po vojni je izvoz skoraj prenehal in kot edini bližnji trg je prišel in še prihaja v poštev Ljubljana. Prašiči v ljubljanski zoni so tkzv. mesnati prašiči, to pa zaradi svojstva krmil, ki jih slovenski kmet tod prideluje (krompir, repa, pesa, koleraba, korenje).

Drugo zono tvorijo predeli v severozapadnem delu savske banovine, okoli Križevcev in Koprivnice, dveh, v tem delu pri uvozu najbolj udeleženih okrajev. Od tod uvažajo zlasti mlade prašiče.

Mastne prašiče uvažamo iz tretje zone, iz zapadnega vojvodinskega predela dunavske banovine. Za gojenje mastnih prašičev je potrebna tečna hrana, zlasti koruza in ječmen, in tega v teh predelih ne primanjkuje. Največ uvažajo teh prašičev iz okrajev Sremska Mitrovica, Odžaci, Novi Sad in Kula (od 1000 do 2000 prašičev).

Drobnice uvažajo največ iz okrajev Kamnik, Gornji grad, Novo mesto in Litija, v manjši meri tudi iz okrajev Kočevje, Slovenj Gradec in Logatec.

V glavnem moremo razdeliti te okraje v dve zoni. Prva, alpinska zona, obsega okraje Kamnik, Gornji grad in tudi Slovenj Gradec. Svojčas so redili v alpskih predelih drobnico na veliko, danes pa le v manjši meri,³ vendar pa ti okraji še vedno daleč nadkriljujejo nealpinske okraje v bližini, kar razvidimo tudi iz uvoza. Kamnik sam dobavlja Ljubljani skoraj polovico (okoli 1400), z Gornjim gradom pa okoli $\frac{2}{3}$ vse drobnice.

Drugi predel uvoza leži zopet v dolenski, oziroma južni in jugovzhodni smeri. Na prvem mestu stoji novomeški okraj, potem pa litijski in kočevski. Tod se že pozna vpliv mediteranskega področja, področja, kjer ovce- in kozereja odločno prevladujeta nad ostalimi panogami živinoreje.

Še en predel je, odkoder se je uvažala drobnica v Ljubljano. To sta predvsem podunavski in požarevački okraj v severni Srbiji, v dunavski banovini. Od tod se je uvažala drobnica v mestno klavnico, a zaklana drobnica je bila transportirana naprej v inozemstvo; ta primer za nas torej ne pride v poštev.

Od govede odpade 79,5% na dravsko, 19,6% na savsko, 0,9% na ostale banovine. Od telet odpade 81% na dravsko, 18,6% na savsko banovino. Od prašičev odpade 54% na dravsko, 23% na dunavsko, 12% na savsko, 1% pa na ostale banovine. Od drobnice odpade 91% na dravsko, 9% pa na savsko banovino.

² Mal - Jovan, str. 507.

³ Mal - Jovan, str. 508.

Gibanje uvoza klavne živine v Ljubljano v mesecih leta 1935.:

Vrsta živali	Januar	Februar	Marec	April	Maj	Junij	Julij	Avgust	Sept.	Oktober	Nov.	Dec.	L. 1935. skupaj
Govedo	693	569	616	801	792	768	768	768	756	783	703	597	8.564
Prašiči	2.774	1.811	1.924	1.684	1.704	2.177	1.450	1.992	2.312	2.825	2.414	5.083	28.150
Teleta	1.314	1.230	1.442	1.571	2.065	2.225	1.556	1.810	1.715	1.627	1.401	1.328	19.284
Drobnica	144	110	561	934	523	274	104	87	118	89	109	64	3.117

Konsum mesa v mestu Ljubljani

Pri vprašanju, koliko konsumira Ljubljana mesa, zadenemo na velike težave v statistiki. Mestna klavnica vodi statistiko le o številu v mestni klavnici zaklane živine, o zaklani vpeljani živini in deloma o izvozu mesa iz mesta; druge podatke o izvozu mesa mi je dal na razpolago mestni tržni urad. Podatke o mesu, ki prihaja v Ljubljano, a ne preko mestne klavnice, temveč preko mitnice, mi je dal na razpolago mestni dohodarski urad.

Začnimo s številom v mestni klavnici zaklane in vpeljane živine. Pričujoči statistiki nam predočujeta število zakolov v mestni klavnici ljubljanski v letih 1928. do 1935. in število v mestno klavnico vpeljane zaklane živine v letih 1929. do 1935.

VI.

Število v mestni klavnici zaklane živine v letih 1918. do 1935.

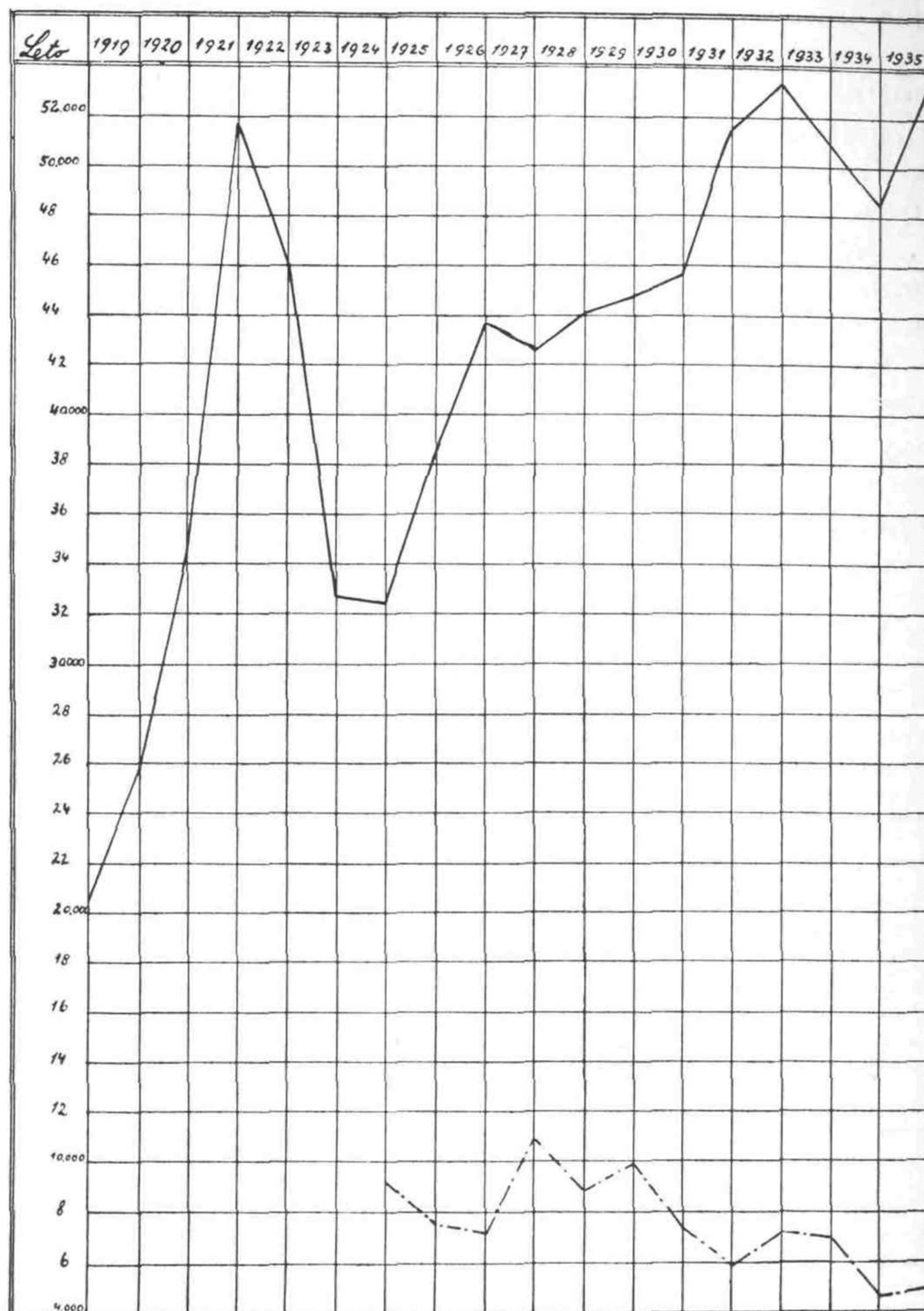
Leto	Voli	Krave	Biki	Teleta	Prašiči	Konji	Drobnica		Skupaj
							velika	mala	
1918	12.829	2.390	237	1.964	1.573	211	1.159	116	20.479
1919	4.923	812	280	6.417	10.965	276	1.367	667	25.707
1920	4.905	1.260	1.020	9.053	15.524	189	1.980	640	34.571
1921	11.250	2.353	377	14.228	19.477	269	2.828	852	51.634
1922	7.626	4.223	107	10.681	16.788	296	5.575	709	46.005
1923	6.641	2.685	108	6.724	11.804	302	3.830	439	32.533
1924	4.936	1.922	130	7.626	13.742	308	2.779	975	32.418
1925	5.066	1.857	86	11.475	17.039	285	1.846	795	38.449
1926	5.365	2.595	149	12.901	19.296	451	1.783	1.172	43.712
1927	5.203	2.882	111	10.453	20.999	515	1.745	623	42.571
1928	5.228	2.606	219	10.990	21.904	628	1.627	867	44.069
1929	4.898	4.491	272	9.174	22.462	712	1.782	923	44.714
1930	4.542	3.072	308	9.492	24.312	519	2.068	1.327	45.640
1931	4.860	2.563	303	12.257	28.141	327	1.237	1.805	51.493
1932	5.534	2.312	412	14.998	27.296	156	925	1.717	53.350
1933	5.816	2.737	386	14.194	25.116	114	892	1.635	50.890
1934	5.339	2.909	338	13.728	23.253	95	651	2.135	48.448
1935	5.456	2.767	341	15.922	26.787	113	478	1.485	53.349

VII.

V mestno klavnico vpeljana zaklana živina v letih 1924. do 1935.

Leto	Prašiči	Teleta	Govedo	Drobnica	
				velika	mala
1924	3.495	4.335	57	106	1.272
1925	2.903	2.903	38	57	1.623
1926	2.258	3.365	15	113	1.499
1927	2.597	5.154	18	110	1.933
1928	2.273	4.357	20	118	1.630
1929	3.181	4.903	42	71	1.638
1930	2.095	3.712	23	47	1.560
1931	1.236	2.976	16	20	1.521
1932	1.800	4.311	8	8	1.080
1933	1.381	4.431	3	23	1.080
1934	676	3.262	6		754
1935	363	3.322	12		1.154

Promet s klavno živino v mestni klavnici v letih 1918. do 1935.

— Število zakolov v mestni klavnici
- - - V klavnico vpeljana zaklana živina

Klavno živino, t. j. živo težo klavnih živali moramo sedaj reducirati na mrtvo ali čisto težo, ker edino ta pride pri konsumu mesta v poštev. Kakšnih norm se bomo tukaj poslužili? Pomagajmo si zaenkrat s primeri!

Hengst je pri lipskih klavnih v letu 1903. določil povprečno težo klavne živine na večjem številu živali.

VIII.

Lipske klavnice: Razmerje med živo in mrtvo težo klavnih živali v letu 1903.

Vrsta živali	Živa teža		Mrtva teža		Povprečna mrtva teža v % žive teže
	število živali	povprečna teža po kosu	število živali	povprečna teža po kosu	
Voli . . .	9.518	695·8 kg	80.115	374·6 kg	53·8
Biki . . .	4.119	647·9 „	20.553	366·0 „	56·5
Krave . .	5.067	560·0 „	62.689	277·8 „	49·6
Teleta . .	14.897	69·6 „	6.653	44·0 „	63·3
Prašiči .	6.823	107·3 „	146.205	89·9 „	83·8
Ovce . .	5.471	53·6 „	25.281	29·0 „	54·3

Nemški državni higienski zavod je postavil l. 1913. sledeče norme za povprečno mrtvo težo posameznih živali: voli 300 kg, biki 310 kg, krave 240 kg, mlado govedo 185 kg, teleta 90 kg, prašiči 85 kg, koze 16 kg.

V mestni klavnici so mi dali za leto 1934. sledeče norme o povprečni mrtvi teži posameznih živali na razpolago: voli 277 kg, biki 286 kg, konji 200 kg, krave 184 kg, teleta 50 kg, prašiči 90 kg, velika drobnica 12—16 kg, mala drobnica 4—6 kg.

Te številke lahko mirno raztegnemo tudi na ostala leta, ker se teža klavnih živali v teh letih ni mogla bistveno spremeniti.

Kako se je torej gibal konsum mesa v mestu Ljubljani v povojnih letih? Naj govorijo številke.

Omenim naj že sedaj, da bom obravnaval konsum mesa v letih 1925. do 1935., ker so mi le za ta leta na razpolago kolikor toliko pravilne številke.

IX.

V mestni klavnici zaklana živina v kg čiste teže:

Leto	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Zaklana živina v kg č. t.	3,984.580	4,534.944	4,574.742	4,689.752	4,948.654	4,647.864
Leto	1931	1932	1933	1934	1935	Skupaj
Zaklana živina v kg č. t.	5,165.614	5,359.668	5,334.274	4,956.792	5,389.096	53,585.980

X.

V Ljubljano uvožena zaklana živina in meso v kg čiste teže:

Leto	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Uvožena živina v kg č. t.	578.096	542.572	670.982	592.856	710.844	548.704
Leto	1931	1932	1933	1934	1935	Skupaj
Uvožena živina v kg č. t.	433.364	547.053	480.235	365.000	330.892	5,800.598

XI.

Iz Ljubljane izvožena zaklana živina in meso v kg čiste teže:

Leto	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Izvožena živina v kg č. t.	266.530	390.978	357.900	403.597	545.957	466.954
Leto	1931	1932	1933	1934	1935	Skupaj
Izvožena živina v kg č. t.	337.628	250.887	154.068	319.916	379.480	3,873.890

Torej:

XII.

Absolutni konsum mesa v mestu Ljubljani v letih 1925. do 1935.

Leto	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Meso v kg č. t.	4,296.146	4,686.538	4,887.824	4,879.001	5,113.541	4,729.614
Leto	1931	1932	1933	1934	1935	Skupaj
Meso v kg č. t.	5,261.350	5,655.839	5,660.441	5,001.876	5,339.508	55,513.688

Na posamezne vrste mesa odpade:

XIII.

Absolutni konsum mesa po posameznih vrstah v letih 1925. do 1935.

Leto	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	Skupaj
Goveje meso	1,804.890	2,040.720	2,034.423	2,025.300	2,308.767	1,934.653	1,986.610	2,105.710	2,323.320	2,142.270	2,127.356	22,784.019
Konjsko	57.000	90.200	103.600	125.600	142.400	10.380	65.400	31.200	22.800	22.600	29.000	700.180
Telečje	718.900	813.300	731.198	764.850	578.175	627.916	758.978	960.725	929.664	846.238	940.166	8,670.110
Prašičje	1,731.481	1,755.828	1,902.915	1,997.575	2,114.618	2,167.364	2,488.851	2,523.563	2,327.425	2,111.934	2,177.832	23,299.386
Meso drobnice	32.496	33.432	32.220	30.928	30.510	36.928	28.932	21.704	21.420	20.708	23.014	311.752
Razno*	—	46.946	119.771	65.242	60.929	50.677	30.877	12.937	32.802	139.273	50.148	266.517

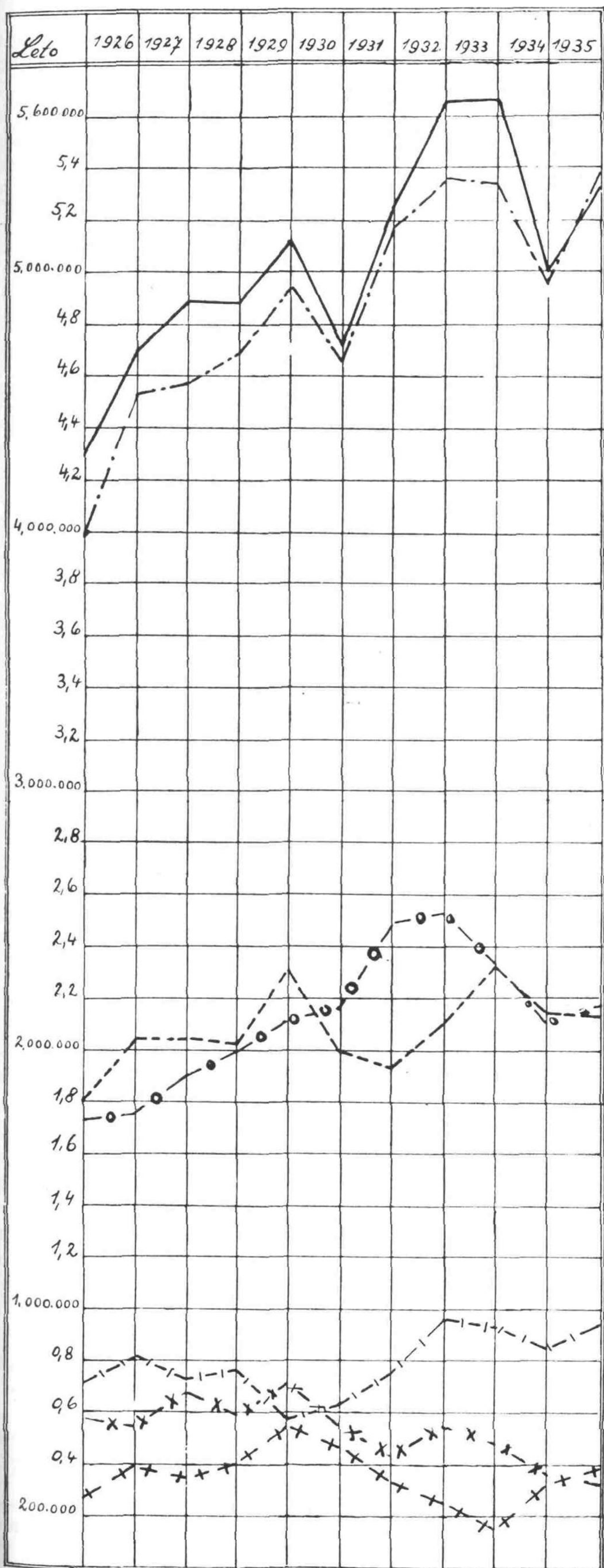
* Meso, ki se mu ne more določiti vrsta; + = uvoz presega izvoz, — = izvoz presega uvoz.

To so absolutne številke o konsumu mesa v mestu Ljubljani. Vendar absolutne številke nam ne morejo dati pravilne slike, dajo nam jo lahko samo relativne. Koliko mesa konsumira torej ljubljanski konsument letno?

Če se naslonimo na občo državno statistiko iz leta 1921., na izredni popis mesta v letu 1928. in na podatke policije v letu 1934., nam daje gibanje prebivalstva sledečo povprečno sliko:

Absolutni konsum mesa v mestu Ljubljani v letih 1925. do 1935. in promet s klavno živino in mesom v kilogramih čiste teže.

XIV.
Ljubljana: gibanje prebivalstva v letih 1921. do 1935.

Leto	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Število prebivalstva	53.294	53.840	54.386	54.932	55.478	56.024
Leto	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Število prebivalstva	56.570	57.116	58.001	58.885	59.770	61.046
Leto	1933	1934	1935	-	-	-
Število prebivalstva	62.323	63.600	64.880	-	-	-

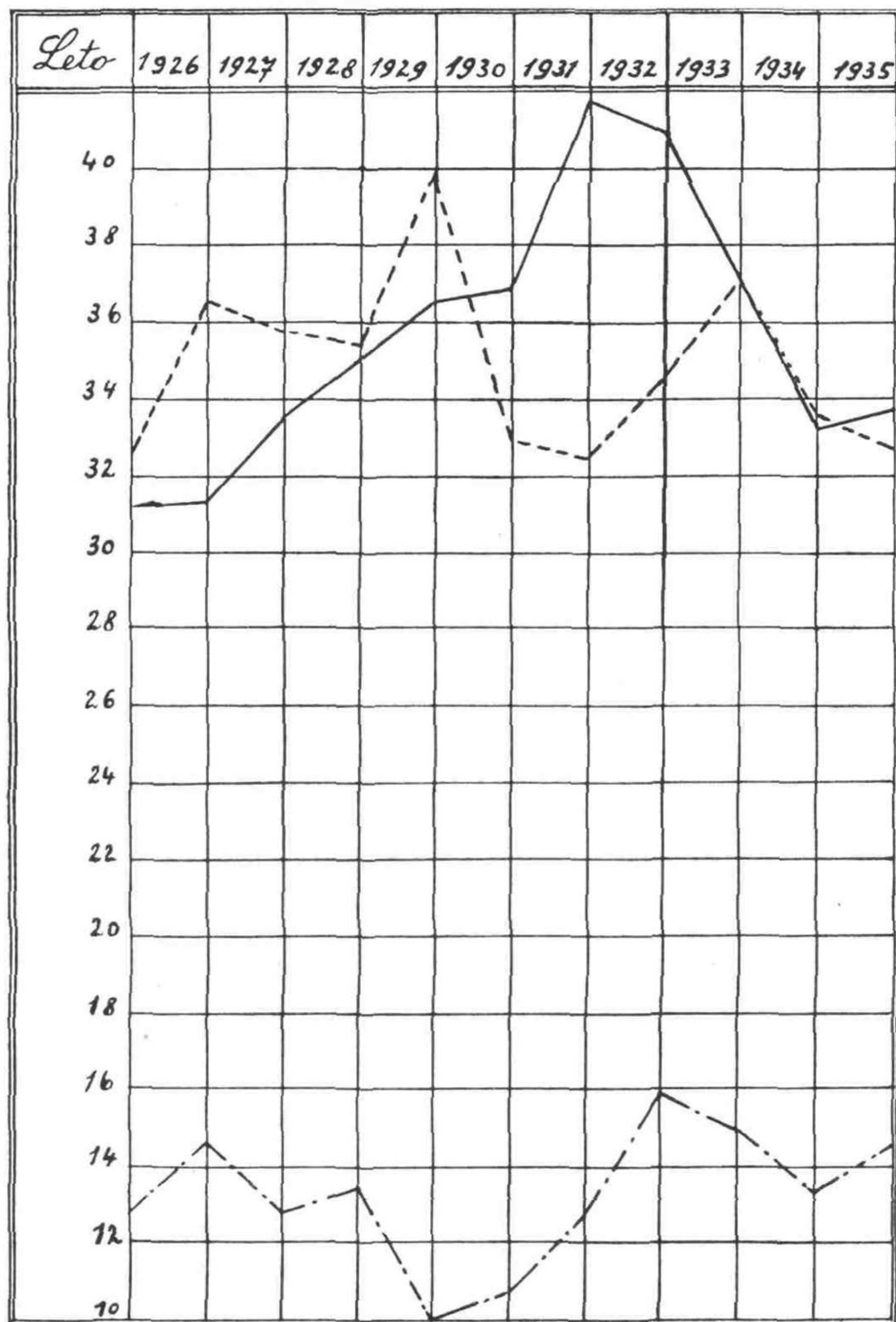
Vzporedimo sedaj absolutni konsum mesa in gibanje prebivalstva mesta Ljubljane v letih 1925. do 1935! Tako bomo dobili sliko o relativnem konsumu mesa v našem mestu, koliko mesa pride na vsakega konsumenta in kakšne vrste.

XV.
Relativni konsum mesa v mestu Ljubljani v letih 1925. do 1935.

Leto	LETNO POVPREČNO		1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	v %	
	absolutno														
Goveje meso v kg	32.5	36.4	32.5	36.4	35.7	35.4	39.8	32.9	32.5	34.5	37.3	33.6	32.7	34.8	41.0
Konjsko meso v kg	1.0	1.6	1.0	1.6	1.7	2.2	2.5	0.2	1.1	0.6	0.4	0.4	0.4	1.1	1.3
Telečje meso v kg	12.8	14.5	12.8	14.5	12.8	13.4	10.0	10.7	12.7	15.8	14.9	13.3	14.4	13.2	15.6
Prasičje meso v kg	31.2	31.3	31.2	31.3	33.5	35.0	36.5	36.8	41.7	40.9	37.3	33.2	33.7	35.5	41.9
Meso drobnice v kg	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.5	0.5	0.6	0.5	0.4	0.4	0.3	0.3	0.5	0.6
Razno v kg	-0.7	-0.7	-0.7	-0.7	+2.1	-1.2	-1.1	-0.9	-0.5	+0.4	+0.5	-2.2	+0.8	-0.3	-0.4
Skupaj v kg	77.4	83.7	86.4	83.7	86.4	85.3	88.2	80.3	88.0	92.6	90.8	78.6	82.3	84.8	100.0

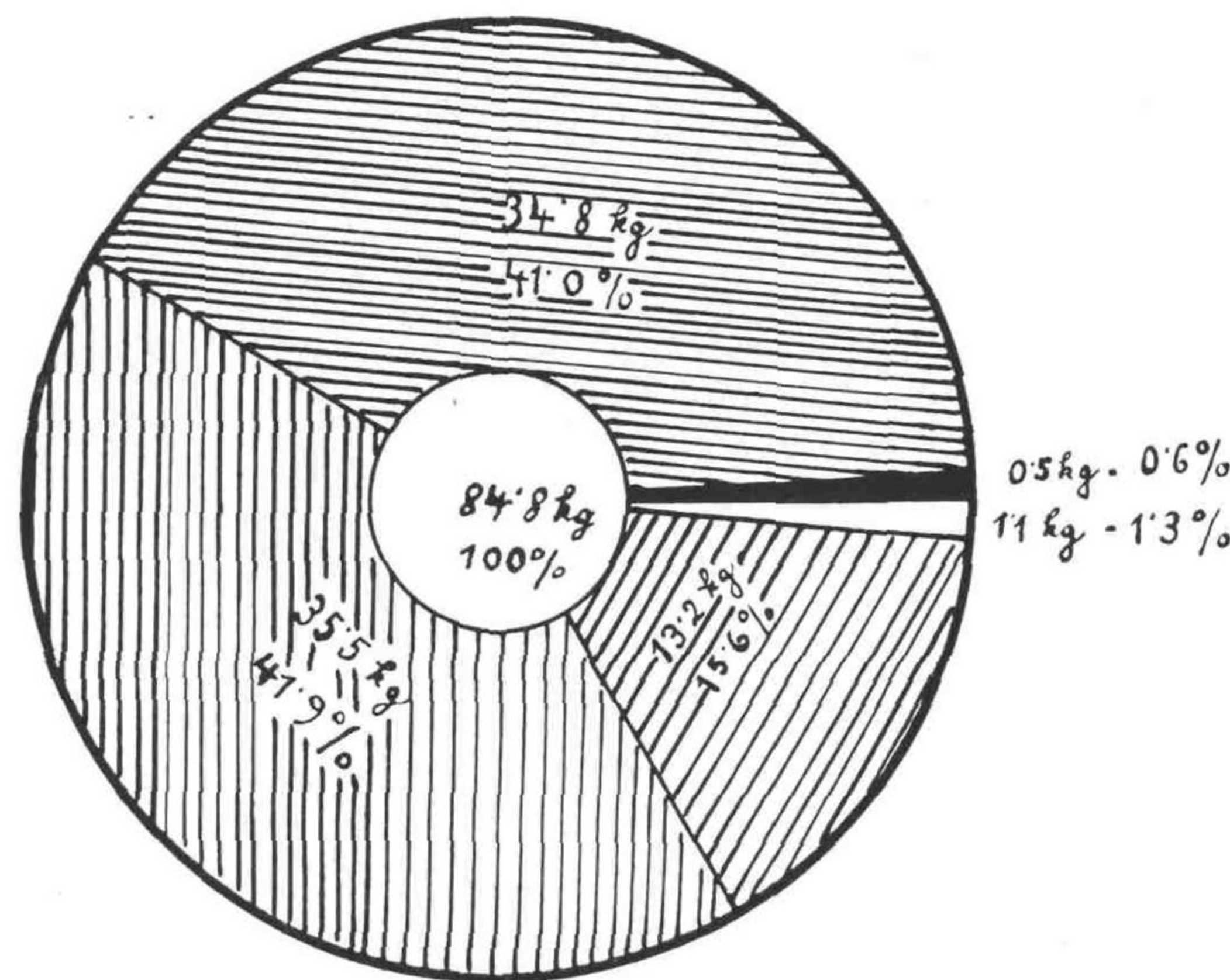

Koliko posameznih vrst mesa je odpadlo na posameznega konsumenta.

— Prašičje meso v kg čiste teže
 - - - Goveje " " " "
 - · - · Telečje " " " "

Na posameznega konsumenta odpade

==== Goveje meso ||||| Prašičje meso   // Telečje meso
 □ Konjsko meso   ■ Meso drobnice

Primerjamo sedaj konsum mesa v Ljubljani z onim v nekaterih drugih mestih, za katera so mi bile na razpolago bolj ali manj popolne statistike, ki sem jih preračunal na spodnjo obliko. Za jugoslovanska mesta take statistike žal ni.

Letni konsum mesa in njegovih glavnih vrst na enega prebivalca v nekaterih mestih.

Mesto	Za leta	Goveda		Teleta		Prašiči		Drobnica		Skupaj kg
		kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	
Dresden ¹	1925—1935	—	35	—	10	—	46	—	2	—
Frankfurt a. Main ²	1927—1934	24	38	6	10	28	43	—	—	64
Magdeburg ³	1902	21	33	3	5	35	56	2	3	63
Dunaj ⁴	1907—1913	35	44	8	10	27	35	1	1	73
Sofija ⁵	1925—1934	—	31	—	12	—	19	—	30	—

Analizirajmo te rezultate in jih skušajmo povezati med seboj v vzročno zvezo! Kakšno sliko nam bo nudila primerjava in kaj spoznamo iz nje?

Vidimo prvič, da konsum mesa v Ljubljani (84.8 kg) močno presega onega v nemških mestih Frankfurt a. Main (64 kg), Magdeburg (63 kg), da se pa konsum mesa na predvojnem Dunaju (79 kg) močno približuje ljubljanskemu.

Drugič vidimo iz naše primerjave, da se Ljubljana in ostala mesta razlikujejo med seboj tudi v porabi posameznih vrst mesa. Dočim si v Ljubljani vzdržujeta konsum govejega in prašičjega mesa ravnotežje (41.0% : 41.9%), se konsumira v nemških mestih na splošno mnogo več prašičjega mesa kot govejega (Frankfurt a. M. 43% : 38%, Dresden 46% : 35%, Magdeburg 56% : 33%). Pač pa kaže predvojni Dunaj nasprotno tendenco, saj odpade tukaj več konsumenta na goveje meso kot na prašičje (44% : 35%). V bolgarskem glavnem mestu Sofiji pa zopet prevladuje goveje meso nad prašičjim (31% : 69%).

Odgovor na zgornje ugotovitve nam daje deloma naša statistika o stanju živinoreje v važnejših evropskih državah (statistika IV.). Ta statistika nam pravi, da moramo pri iskanju vzroka za višino mesnega konsumenta polagati veliko važnost na stanje živinoreje v državi v pošteev prihajajoči dobi. Vendar je tudi država navadno prevelika enota za presojanje konsumenta mesa. To velja zlasti za Jugoslavijo, ki jo sestavljajo v vsakem oziru zelo raznolike pokrajine, ne toliko pa za Nemčijo in Bolgarijo, ki sta mnogo bolj homogeni državi; v manjši meri moremo to trditi za staro Avstro-Ogrsko.

Tako državo kot je Jugoslavija, moramo torej razdeliti v posamezne zone, ki pridejo pri konsumu mesa v pošteev. To smo že prej storili in videli, da je v severnih predelih države živinoreja in tudi govedoreja mnogo bolj razvita kot v ostali državi. To dejstvo

¹ »Dresden in Zahlen, 1934 und 1935«, Dresden, 1936.

² »Statistische Jahresübersichten der Stadt Frankfurt a. Main, 1928/29—1934/35«, Frankfurt a. Main, 1930—36.

³ Dr. V. Stang u. Dr. D. Wirth: »Tierheilkunde und Tierzucht«, Berlin - Wien, 1931.

⁴ »Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien, 1910—12«, Wien, 1912—15.

⁵ »Annuaire statistique du Royaume de Bulgarie«, Sofia, 1935.

potiska seveda razmerje med prebivalstvom in številom živine, tudi goveje, močno v korist »prečanov«. Prebivalstvo teh predelov in torej tudi teh mest stoji tudi drugače na višji gospodarski in kulturni stopnji, kot prebivalstvo v južnih predelih države, njegov življenjski standard je mnogo višji. Vse te momente moramo upoštevati tudi pri našem razmotrivanju o konsumu mesa v Ljubljani in s tega vidika gledano nam nudi primerjava z gornjimi mesti precej drugačno sliko, kakor bi nam jo nudila primerjava z ozirom na vso Jugoslavijo.

Če torej vse resumiramo, moremo še enkrat ugotoviti, kako veliko vlogo igra stanje živinoreje v določeni državi oziroma deželi pri konsumu mesa; drugi momenti sliko le modificirajo in je bistveno ne izpremenijo. V Nemčiji leži poudarek na prašičereji, manj na govedoreji; od tod tudi večji konsum prašičjega mesa. Predvojni Dunaj nasprotno pa je bil središče države z velikim in bogatim agrarnim sektorjem, z dobro razvito živinorejo; od tod tudi temu primeren konsum. Današnji, povojni Dunaj, bi nedvomno kazal drugačno sliko o konsumu prašičjega in govejega mesa, pa tudi o konsumu mesa sploh. V Sofiji odločno prevladuje konsum govejega mesa nad prašičjim, pač znak, da je prašičereja v Bolgariji na dokaj nižji stopnji kot govedoreja, kar bi se skladalo z južnimi predeli naše države.

Primerjava o konsumu telečjega mesa v Ljubljani in imenovanih mestih pa poleg tega dokazuje, da se ne smemo enostransko omejiti samo na živinorejo, temveč, da moramo upoštevati celotno gospodarsko strukturo dežele, oziroma države. Iz te primerjave vidimo namreč, da konsumira Ljubljana mnogo več teletine kot nemška mesta, pa tudi kot predvojni Dunaj in Sofija (Ljubljana 15,6%, Frankfurt a. Main 10%, Magdeburg 5%, Dunaj 10½%, Sofija 12%).

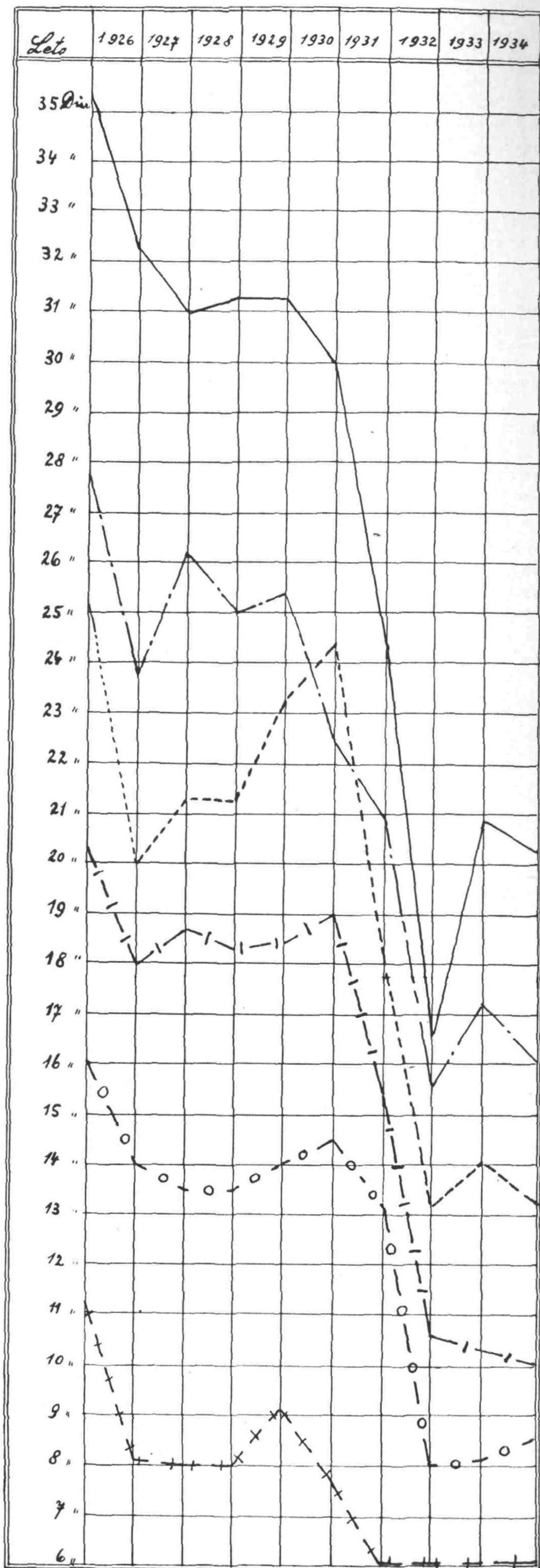
Dvoje momentov igra pri tem važno vlogo: 1. Stanje živinoreje v Nemčiji in v Jugoslaviji, oziroma v bližnji in daljni okolici Ljubljane. 2. Poklicna sestava prebivalstva v nemških mestih in v Ljubljani.

Ljubljana je upravno in kulturno središče Slovenije, oziroma dravske banovine, s slabo razvito industrijo; njeno prebivalstvo se izživlja torej predvsem v meščanskih poklicih. Prebivalstvo opisanih nemških mest pa je v veliki meri sestavljeno iz delavskih, proletarskih elementov, z relativno mnogo nižjim standardom kot ga ima ljubljanski meščan. Ta moment igra veliko vlogo pri prenašanju težišča konsuma na slabše vrste mesa, pa tudi pri celotnem konsumu mesa sploh.

Ta zadnji moment je nedvomno velike važnosti tudi pri predvojnem Dunaju z njegovo močno razvito industrijo in njegovimi številnimi delavskimi predmestji, zlasti, ker tukaj prvi moment v glavnem odpade. Nasprotno pa leži pri Sofiji kot pri Ljubljani poudarek v prvem momentu, dočim drugi moment odpade. Gledano v razmerju govejega mesa do telečjega, se konsum telečjega mesa med obema mestoma ne razlikuje.

Povprečne tržne cene nekaterih važnejših vrst mesa v letih 1925. do 1934.

— Prekajeno meso
 - - - - - Prašičje " I.
 - - - - - Telečje " I.
 — | — | — Goveje meso I.
 ○ — ○ — Koštrunovo "
 + + + + + Konjsko "

Tako vidimo, da tudi v našem primeru splošnega gospodarskega in kulturnega razvoja ne gre zanemarjati.

Pri drobnici, oziroma pri konsumu ovčjega in kozjega mesa opazimo zanimivo razliko med nemškimi mesti, Dunajem, pa tudi Ljubljano na eni in Sofijo na drugi strani. Kar 30% od celotnega konsuma mesa odpade v Sofiji na ovčje in kozje meso, zopet znak živinorejske strukture v Bolgariji in tudi sorodnih balkanskih predelih.

Navedli smo dovolj primerov, da moremo gornja izvajanja v glavnem aplicirati na vsa mesta in industrijska središča, na vsa konsumna središča sploh in to ne samo pri nas in zgoraj imenovanih mestih in državah, temveč tudi drugod po svetu.

Pobavimo se še nekoliko s konsumom mesa v Ljubljani, z gibanjem konsuma v posameznih letih namreč.

Od 1925 do 1929 se konsum mesa v glavnem dviga, dokler ne pride v letu 1930. do zastoja in padca. Leti 1931. in 1932. stojita v znamenju ponovnega močnega dviga. Naslednji dve leti, leti 1933. in 1934. pride zopet do padca konsuma, dočim zaznamuje leto 1935. majhen dvig.

Brez dvoma so vsa ta kolebanja v zvezi z gospodarsko krizo, ki je nastopila po 1929. letu. Dvigi in padci so najbrže v zvezi z različnimi stopnjami krize in z njenim različnim učinkom na kmetsko in mestno prebivalstvo, pa tudi z zmanjšanjem, oziroma povečanjem izvoza klavne živine v inozemstvo v teh letih.

K zaključku te razprave naj pridenem še statistiko o gibanju povprečnih letnih cen važnejših vrst mesa; to seveda le v toliko, v kolikor so mi bili na razpolago statistični podatki.

Literatura:

1. Dr. A. Postolka u. Dr. H. Messner: »Lebensmittel-polizei«, Wien - Leipzig, 1911.
2. Dr. V. Stang u. dr. D. Wierth: »Tierheilkunde und Tierzucht«, Berlin - Wien, 1931.
3. »Deutsche Schlachthofzeitung«, Kirchhain, 1934.
4. Dr. R. Ostertag: »Lehrbuch der Schlachtvieh- und Fleischbeschau«, Stuttgart, 1932.
5. Dr. R. Edelman: »Lehrbuch der Fleischhygiene, Jena, 1914.
6. A. Rotter: »Handbuch der österreichischen Veterinär-Vorschriften«, Wien, 1906.
7. Dr. R. Standfuß: »Bakteriologische Fleischbeschau«, Berlin, 1928.
8. Dr. O. Schwarz: »Bau, Einrichtung und Betrieb öffentlicher Schlacht- und Viehhöfe«, Berlin, 1898.
10. C. Hanfland: »Die amerikanische Fleischindustrie«, Leipzig, 1929.
11. »Kronika«, letnik I., 1934.
12. Dr. L. Kocjan: »Pomen veterinarstva za živinorejo Jugoslavije«, Ljubljana, 1933.
13. »Glasnik ministarstva poljoprivrede«, Beograd, 1932.
14. Dr. J. Mal: »Slovenci v desetletju 1918—1928«; razprava J. Jovana: »Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije«, Ljubljana, 1928.
15. Dr. H. Bobek: »Innsbruck, eine Gebirgsstadt, ihr Lebensraum und ihre Erscheinung«, Stuttgart, 1928.
16. Anton Melik: »Slovenija«, II, Ljubljana, 1936.
17. »Poljoprivredna godišnja statistika za godinu 1935«, Beograd, 1936.
18. B. Milošević: »O stanju stočarstva u našoj Kraljevini od 1920 do 1928«. »Glasnik ministarstva poljoprivrede X, oktobar - decembar 1932«, Beograd, 1932.
19. »Rezultati popisa domaće stoke u kraljevini SHS g. 1921«, Sarajevo, 1927.
20. »Dresden in Zahlen, 1934 und 1935«, Dresden, 1936.
21. »Statistische Jahresberichten der Stadt Frankfurt a. Main, 1928/29—1934/35«, Frankfurt, 1930—36.
22. »Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien, 1910—12«, Wien, 1912—15.
23. »Annuaire statistique du Royaume de Bulgarie«, Sofia, 1935.

XVI.

Povprečne letne tržne cene mesa in mesenih izdelkov v letih 1925. do 1935.

Leto		1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Meso	goveje I.	20·33	18·00	18·67	18·29	18·45	19·00	15·32	10·57	10·26	10·02
	„ II.	16·67	15·00	14·71	15·71	17·48	17·00	13·64	8·57	8·31	8·17
	telečje I.	25·22	20·00	21·31	21·25	23·23	24·42	18·00	13·19	14·05	13·25
	„ II.	21·89	16·73	21·79	19·00	20·24	20·67	15·22	10·22	10·66	11·17
	prašičje I.	21·83	23·71	26·15	25·00	25·38	22·42	20·85	15·50	17·09	16·01
	„ II.	21·94	20·25	21·37	21·19	21·25	22·30	17·09	10·92	12·54	12·00
	prekajeno I.	35·54	32·44	30·95	31·25	31·25	29·92	24·39	16·50	20·85	20·26
	„ II.	32·45	28·80	26·25	26·25	26·47	26·27	19·12	13·21	15·75	16·46
	koštrunovo	16·09	14·04	13·50	13·50	14·00	14·50	13·14	8·00	8·08	8·52
	konjsko	11·21	8·08	8·00	8·00	8·00	8·00	9·08	7·64	6·00	6·00
Pljuča	goveja	7·78	7·00	8·00	7·28	7·00	7·29	7·00	7·00	6·00	4·83
	telečja	22·98	19·67	19·03	20·00	19·65	20·84	17·54	—	10·84	11·00
	prašičja	12·57	10·21	10·00	10·00	10·00	20·00	9·00	9·00	8·25	7·83
Klobase	debrecinske	47·68	42·25	40·00	40·00	40·00	41·42	28·28	22·00	25·00	16·55
	hrenovke	38·08	35·00	32·14	32·00	31·00	31·71	29·58	22·00	18·77	18·04
	suhe kranjske	61·88	64·88	50·00	50·00	50·00	49·83	35·00	30·00	27·50	24·25
Mast domača		31·26	25·56	25·11	28·74	30·79	20·84	17·59	15·70	18·25	17·50

✠ NADŠKOF DR. ANTON BONAVENTURA JEGLIČ

IZ ZGODOVINE LJUBLJANSKIH BANK

D R A G O P O T O Č N I K

STATISTIČNI DONESKI

Pričujoča študija nima namena podati popolne zgodovine ljubljanskih bank in s tem skoro tudi zgodovine vseh slovenskih bank. Skušala samo pokazati glavne vire take zgodovine in misli, katere bi bilo treba upoštevati pri nji. Zgrajena je predvsem na statističnih virih, ki so mi bili dostopni. Seveda sem moral iskati gradiva tudi drugod, da sem dobil kolikor toliko zaokroženo sliko. Poudarjam pa, da je vedno težavneje posegati v našo gospodarsko preteklost, ker so nam vedno manj dostopni viri iz dobe nekdanje monarhije. Ti viri vsebujejo lepe statistične slike; žal samo, da so bile prikrojene po tedanjih mejah kronovin. Kljub temu pa so še danes v odlični meri porabni. Pri odločitvi za to delo me je vodila misel, da je potrebno, da se začnemo nekoliko bolj brigati za raziskovanje naše gospodarske preteklosti. To ni samo knjižno delo, ampak ima svoj pomen tudi v tem, da vidimo, kaj smo nekdanj imeli, kje smo napredovali, kje nazadovali in v koliko se je naše narodno blagostanje povečalo. Za ta dela se vedno bolj mudi, ker je vedno težje priti do predvojnih virov. Kakor je potreben opis obstoječega stanja v našem gospodarstvu, tako je potrebno poznati tudi razvojne smeri našega gospodarstva. Kajti le tako bomo vedeli, kako je prišlo do sedanjega stanja.

PRVA POLOVICA 19. STOLETJA

Dočim je kapitalistično gospodarstvo v sodobnem pomenu obenem z razvojem moderne produkcije tehnike začelo svoj pohod v Angliji že proti koncu 18. stoletja, je sledila temu razvoju evropska celina šele po prvi francoski revoluciji in Napoleonovih vojnah. Predvsem so v tem razvoju sodelovale zapadnoevropske države, kjer so odpadle fevdalne in druge vezi. V prvi polovici 19. stoletja so nastopile tudi železnice, ki so še bolj pripomogle k izpremembi stare gospodarske slike. Razvoj kapitalističnega gospodarstva je izzval tudi nova kreditna sredstva, ker se je pokazalo, da za financiranje napredka ne zadostujejo samo lastna sredstva podjetnikov, nabrana iz domače proizvodnje in trgovine, ampak da zahtevajo velika dela večje kapitale kot doslej. Naravno so prišle nove kreditne ustanove do izraza predvsem v anglosaškem svetu. Poročila o krizi leta 1836.—1837. v Angliji navajajo še veliko število bank, ki so propadle. V severnoameriških Zedinjenih državah je bilo n. pr. leta 1830. že 329 State Banks z glavnico 110.2 milij. dolarjev in 40.8 milij. dolarjev vlog.¹ Ko je bila leta 1819. ustanovljena prva hranilnica v Avstriji, je bilo tedaj v Angliji že 285 hranilnic, v Nemčiji 21, v Švici 18 itd. V celinski Evropi je bila ustanovljena prva banka v modernem smislu leta 1822. v Belgiji, ki je bila tedaj še združena s Holandijo. Bila je to Société generale pour favoriser l'industrie nationale, ki obstoji v nekoliko izpremenjeni obliki še danes (razdeljena je prav za prav v dva zavoda, od katerih se

eden bavi z bančnimi posli, drugi pa je holding-družba za upravljanje velikega portfelja delnic, bančnih, industrijskih in drugih družb.

Tudi v Avstriji je kazalo gospodarsko življenje v predmarčni dobi znake oživljenja. Do leta 1830. je bilo v Avstriji ustanovljenih 8 delniških družb (pripominjamo, da je bila najstarejša delniška družba v Avstriji ustanovljena leta 1796.: Graško strelišče, vendar moramo smatrati za prvo pravo delniško družbo Avstrijsko narodno banko, ustanovljeno leta 1816.). V naslednjem desetletju 1830—1840 je bilo ustanovljenih 14 delniških družb, od 1840—1850 pa še 11. Prva hranilnica je bila ustanovljena leta 1819. na Dunaju in je število hranilnic do leta 1848. v Avstriji naraslo na 17, tako da so že v letu 1844. dobile prvo zakonsko osnovo za svoje poslovanje, znameniti hranilniški regulativ. Leta 1836. je stekla v Avstriji prva železnica. V letu 1848. je bil v Avstriji uveden brzojav.

V tej dobi je bila Ljubljana važno mestno središče za veliko področje. Bila je za tedanje razmere živahno mesto in se je začela razvijati v kulturno središče. Da je bila Ljubljana tedaj po važnosti med prvimi mesti v monarhiji, priča dejstvo, da je bila druga avstrijska hranilnica ustanovljena v Avstriji prav v Ljubljani.

USTANOVITEV KRANJSKE HRANILNICE

»Prva avstrijska hranilnica« v Leopoldstadtu je bila odobrena leta 1819. ter je začela poslovati dne 4. oktobra 1819. Vodilo jo je hranilnično društvo. Po pobudi ustanoviteljev prve avstrijske hranilnice je izšla brošura »Die Sparkasse«, ki je najbrž tudi v Ljubljani vzbudila zanimanje, ker jo je notranji minister in najvišji kancler grof Saurau poslal vsem deželnim predsedstvom avstrijskih kronovin.²

Za ustanovitev »Kranjske hranilnice« se je posebno zavzemal deželni guverner grof v. Sweerts - Spork. Dne 20. oktobra 1820 so bili statuti novega zavoda provizorično odobreni in 4. novembra 1820 je začela poslovati hranilnica pod naslovom: »Provisorischer Sparkassenverein«. 17. maja 1822 so biličasni statuti končno odobreni in je začela poslovati »Kranjska hranilnica«. Poslovala je v mali najeti sobici v hiši Franca Galleta na Glavnem trgu. Leta 1838. pa je zgradila svojo hišo. Nje organizacija je bila enaka kot na Dunaju. 1835 je bila ustanovljena pri hranilnici tudi zastavljalnica.

Ustanovitev hranilnice v Ljubljani je bila torej druga v Avstriji in je v tem oziru prednjačila Ljubljana drugim avstrijskim mestom. Za Ljubljano so prišli še Inomost 1821, Bregenz 1821, Oberhollabrunn 1824, Češka hranilnica v Pragi 1825 in Štajerska hranilnica v Gradcu 1825. Danes največja hranilnica na evropski celini, v Milanu, je bila ustanovljena za ljubljanskim zavodom: leta 1824. V slovenskih de-

¹ Statistical Abstract of the United States 1936, Washington.

² Anton Graf: Entwicklungsgeschichte der österreichischen Sparkassen 1819—1908, Brno, 1909.

želah je bila odprta leta 1831. hranilnica v Gorici, 1842 pa v Trstu. Do konca leta 1847. je uspelo zbrati avstrijskim hranilnicam 643 milijonov goldinarjev vlog.

PO LETU 1848

Vse drugačen vzpon pa je dobilo avstrijsko gospodarstvo po letu 1848. To leto je prineslo Avstriji marsikatero pridobitve, ki so jih imeli v zahodnoevropskih državah že po Napoleonovih vojnah kot posledice francoske revolucije leta 1789.

Doba od 1848 do 1873 je bila v splošnem doba dobre konjunktore, katero so le redkokdaj prekinjale krize. Nanjo se opira velik gospodarski razvoj. Gradile so se železnice, ustanovljale so se nove industrije, nove delniške družbe in banke. V dobi od 1851 do 1865 je bilo ustanovljenih 80 delniških družb z glavnico 176,626.000 goldinarjev, od 1865 do 1873 pa 731 z glavnico 1,011.692 goldinarjev.¹ O številu delniških družb nas pouči naslednja tabela:

l. 1867. 154 deln. dr.,	l. 1871. 482 deln. dr.,
l. 1868. 182 „ „	l. 1872. 710 „ „
l. 1869. 295 „ „	l. 1873. 703 „ „
l. 1870. 361 „ „	

Doba prvih dvajsetih let po revoluciji leta 1848. je bila izrazita doba železnic. Tedaj je prišla prva železnica tudi v naše kraje. Leta 1841. so začeli graditi z Dunaja progo Dunaj—Trst, ki je postala za naše kraje najvažnejša prometna žila.² Leta 1846. je bila dne 2. junija odprta proga Gradec—Celje, ki je prva železnica na slovenskih tleh. Dne 17. avgusta 1849 je bila odprta železniška proga Celje—Ljubljana. Še precej dolgo pa je trajalo, da je stekla železnica do Trsta, katero so gradili z obeh smeri istočasno. Za osebni promet je bila proga Ljubljana—Trst odprta 28. julija 1857, za ves promet pa 15. oktobra istega leta. Od te glavne proge pa so bili nadalje zgrajeni in odprti odcepi: Pragersko—ogrška meja 24. aprila 1860, Zidani most—Brežice, oz. hrvatska meja 1. oktobra 1862 in končno proga Maribor—Franzensfeste, ki je tekla večinoma po našem ozemlju, 1. junija 1863.

S tem je bil severni del slovenskih dežel kolikor toliko na dobrem glede zvez, dočim južni del ni imel zvez. Šele 14. decembra 1870 je bila odprta proga Ljubljana—Trbiž, dočim je morala Dolenjska še desetletja čakati na zvezo (dobila jo je šele leta 1893.).

Skupno je bilo leta 1852. v Avstriji 1392 km železniških prog, brzojavnih pa 935 z 10 brzojavnimi postajami, nato pa je šel napredek z izredno hitrimi koraki. V prvem desetletju 1850—1860 je bilo zgrajenih železniških prog 1577 km, v naslednjem: 1860 do 1870 pa 3185 km. Nadalje je bilo leta 1871. zgrajenih železniških prog 1238 km, leta 1872. pa 1158 km.

Kakšne so bile tedaj gospodarske razmere na Kranjskem? Lepo sliko nam daje vrsta poročil ljubljanske Trgovske in obrtne zbornice, ki je bila ustanovljena z zakonom iz leta 1850. in je predložila svoje prvo poslovno poročilo že za l. 1851., v katerem pa še ni dala tako lepe slike našega gospodarstva kot v kasnejših poročilih.

¹ Somary: Die Aktiengesellschaften in Oesterreich, Dunaj, 1902.

² Trgovski tovariš št. 4 iz 1931.

Zemljiška posest je bila že tedaj v naših deželah razkosana kot le malokje. Med kulturami je bila tedaj že važna kultura lanu in konoplje kot važnih tekstilnih surovin. V tistih časih se je na Kranjskem komaj začela širiti kultura koruze. Že tedaj pa je bila Kranjska pasivna v žitu in je morala uvažati žito iz sosednje Hrvatske ter je na mletju tega žita tudi temeljila znatna mlinska industrija. Od l. 1837. dalje smo imeli na Kranjskem tudi kulturo murv, ki pa je kasneje propadla. Važen del našega gospodarstva je že tedaj predstavljal les, katerega smo izvažali v sosednja obmorska mesta in v Italijo, ki je bila tedaj še na severu v avstrijski posesti. Znatno je bilo kot v vseh alpskih deželah rudarstvo, ki se je opiralo predvsem na železno rudo, katero so kopala in predelovala številna mala podjetja skoro po vsej deželi (Dvor pri Žužemberku, Kropa, Železniki, Javornik, Žirovnica, Bistrica, Pozabljeno itd.). Izdelki teh podjetij so šli v Italijo notri do Napolja. Industrije v naših krajih ni bilo dosti. Obstojele so tovarna za rafiniranje sladkorja v Ljubljani, ustanovljena 1828, papirnica in oljarna v Vevčah, papirnica v Goričanah, papirnica v Žužemberku, bombažna predilnica in tkalnica v Ljubljani, ustanovljena 1837. Seveda so bila razen obeh ljubljanskih tvornic (sladkorne ter tekstilne) to majhna podjetja z nekaj delavci, ki so komaj prekoračila meje obrti. Obrt se je komaj dobro sprostila srednjeveških vezav, bila pa je razvita le v mestih. Isto velja za trgovino, ki je bila razvita le v mestih, na deželo pa je prihajala s svojim blagom le na sejme ali pa so njeno blago prodajali po deželi številni krošnjariji.

Ko je prišla železnica v naše kraje, je bilo mnogo optimistov, ki so si od tega mnogo obetali, med njimi je bila celo zbornica sama, ki je mislila, da bo Ljubljani vseeno uspelo obdržati dotlej veliki žitni promet. Toda veliki promet je šel mimo nas.

Poročilo Trgovskoobrtne zbornice za l. 1852., ki je izšlo leta 1853., navaja v smislu naročila ministrstva za trgovino, obrt in javne zgradbe število trgovskih obratov v Ljubljani. V naslednjem jih naštevamo obenem z nekaterimi industrijami:

A. *Industrija*: sladkorna rafinerija, bombažna predilnica in tkalnica, 7 izdelovalcev žganja, 10 pivovaren, 4 tiskarne in 2 litografiji, 1 umetna železolivarna, 1 zvono- in kovinska livarna, 5 usnjaren, 2 tvornici opeke in 2 tvornici za vžigalne naprave.

B. *Trgovina*: 2 spediciji, 35 špecerijskih, 31 mešano blago, 9 galanterija, 13 trgovin z deželnimi pridelki, 35 kramarjev in 15 prodajalcev platna, 3 knjigarne, trgovine z umetnostnimi predmeti in muzikalijami, 1 izposojevalnica knjig, 2 trgovini s papirjem, 3 z usnjem, 6 s steklenimi izdelki, 7 z lesom, 4 z italijanskim sadjem, 1 trgovec s slikami, 14 branjevcev, 1 trgovec z orodjem, 4 trgovine z lesenimi igračkami, 1 trgovec z rogovi, 14 trgovin z moko, 1 trgovina s soljo, 14 starinarjev, 1 prodajalna divjačine, 113 prodajalen živil.

O stanju cest pravi poročilo n. pr., da od leta 1846. dalje ni bilo nič potrošenega za okrajne ceste v okraju Radovljica, od vseh leta 1851. porušeni mostov je bil do maja 1853 zgrajen komaj eden.

Po opisu razmer pa navaja poročilo splošno željo ljubljanske trgovine: ustanovitev filialne eskomptne banke s sedežem v Ljubljani (gre za podružnico Av-

strijske nacionalne banke). V podkrepitev te zahteve navaja poročilo, da ima Kranjska znaten promet in ceni blagovni promet v Ljubljani na 6 do 7 milijonov goldinarjev. Ta promet je: špecerijsko, materialno, železno in tekstilno blago 1,600.000 gold., žitna trgovina 1,200.000, deželni pridelki in les 200.000, sladkorna rafinerija 3,000.000, predilnica in bombažno blago 500.000, izdelovanje papirja in olja 200.000, skupno 6,700.000 gold. K temu pa je prišteti še promet velikih spedicij, rudarskih združb in drugih malih tvornic, ki vsi delajo svoje posle z Ljubljano, tako da skupni promet še presega navedeno vsoto. Pri splošnem pomanjkanju denarja, o katerem se pravi, da pritiska na vse, še posebno apelira na ministrstvo, naj ustreže prošnji v interesu kranjske trgovine in industrije.

V poročilu za l. 1853. ponavlja zbornica svojo željo glede ustanovitve podružnice ter navaja, da se v sedanjih dobi, ko je ažio srebra zelo narasel, vedno bolj opaža pomanjkanje denarja in da je ta pritisk tem občutnejši, ker ne obstoji v Ljubljani noben bančni zavod, pri katerem bi akreditirani trgovec dobil gotovino proti zmernim obrestim in menicam. Zato napoveduje zbornica, da bo predložila v kratkem svojo prošnjo za ustanovitev podružnice direkciji avstrijske Nacionalne banke.

Poročilo Zbornice za leta 1854., 1855. in 1856. navaja nadalje, da je bilo v Ljubljani na koncu leta 1856. 13 tvornic s 648 delavci (bombažna predilnica in tkalnica 335, sladkorna rafinerija 648) in 1,581.500 goldinarjev obratne glavnice, nato 637 policijskih obrtov, ki se bavijo s predmeti potrošnje in so imeli 116 pomočnikov in delavcev, obratne glavnice 246.000 goldinarjev. Nadalje je bilo 323 obrtov, ki so se bavili z nepotrošnimi predmeti, imeli so 677 pomožnih moči in 121.000 gold. obratne glavnice; 359 trgovskih obrtov z 216 pomožnimi močmi in 122.000 gold. obratne glavnice, končno še 200 obrtov s posebnimi opravili, 177 pomožnimi silami in 86.000 gold. glavnic; skupno torej 1632 obrtov z 2329 delavci in 2,156.500 gold. obratne glavnice. K temu je prišteti še naknadno prijavljenih 155 obrtov s 197 delavci in 1,320.000 gold. obratne glavnice, tako da je bilo skupno v Ljubljani na koncu leta 1856. 1787 obrtov z 2526 delavci in 3,476.000 gold. obratne glavnice.

Kakšne so bile razmere pred ustanovitvijo podružnice, lepo ilustrira tudi članek, ki je izšel v 48. letniku dunajske revije »Der Wanderer« dne 25. februarja 1857. Stiska v trgovini za denar je velika. Za eskont prvovrstnih deviz mora trgovina plačati 8 do 10, pa tudi 12% obresti. Dunajski bankirji delajo vedno več težav, ker se zanje bolj izplača špekulacija z državnimi in drugimi papirji.

PODRUŽNICA AVSTRIJSKE NARODNE BANKE

Tako je prišlo leta 1856. do ustanovitve podružnice Avstrijske nacionalne banke v Ljubljani, ki je imela za eskont tedaj obrestno mero 5%. Podružnica je začela poslovati dne 1. julija 1856 ter je do konca tega leta eskontirala 356 menic pa 445.970 goldinarjev. Kredit za vsako tvrdko je bil maksimiran na 30.000 goldinarjev, kar je zadostovalo za tedanje potrebe. Za predstojnika direkcije podružnice je bil imenovan Kranz Carl, ravnatelj sladkorne rafinerije

v Ljubljani (v zvezi s tem je značilna omemba v dunajskem »Wandererju« na citiranem mestu, da plača sladkorna tovarna skoro več carin kot znašajo davki dežele). V vodstvu so bili dalje: Joseph Luckmann, Emmerich Mayer, Arthur Mühleisen in dr. Recher. Poleg direkcije je obstojal tudi cenzorski kolegij, katerega so tvorili: Heimann, Holzer, Hudovernig, Pachner, Supan, Terpinz, Zeschko in Bednarz. Prvi ravnatelj podružnice je bil Fontana v. Felsenbrunn, njegov namestnik pa Carl Khern. V letu 1856. pa je Kranz umrl (v starosti 52 let) in je postal predstojnik direkcije A. Krisper.

V svojem poročilu za leta 1854., 1855. in 1856., ki je datirano z majem 1857, se je Trgovsko-obrtna zbornica že zahvalila za ustanovitev podružnice.

Poleg ustanovitve podružnice, ki je postala eden najvažnejših faktorjev v našem gospodarskem življenju, pa so tedanje kreditne razmere povzročile tudi že ustanovitev zavoda na samopomočni podlagi v Ljubljani.

Tudi v Avstriji se je kmalu po letu 1848. začela po nemškem vzorcu organizacija malih ljudi. Saj je bila tedaj povezanost avstrijskega in nemškega gospodarstva kaj ozka. Leto dni po ustanovitvi prve Schultzejeve zadruge v Delitzschu je prišlo do ustanovitve slične organizacije v Celovcu. Sam Schultze pravi o tej organizaciji, da je nastala popolnoma samostojno. Po vzoru celovškega »Aushilfscassaverien« je bilo leta 1856. ustanovljeno slično društvo v Ljubljani. Društvo je navajalo kot namen odpomoč pomanjkanju obratne glavnice pri obrtnikih z medsebojno pomočjo članov z denarnimi posojili in dviganje varčnosti med obrtništvom. Društvo je bilo odobreno 7. oktobra 1856 ter je po pravilih moral plačati vsak član 2 goldinarja vpisnine, nato pa 30 krajcerjev mesečno, tako da se je moralo prvo leto nabrati pri vsakem vsaj 8 goldinarjev, v naslednjih letih pa vsaj 6 goldinarjev. Na podlagi teh vplačil je lahko kasneje dobil član sorazmerno posojilo. Društvo je začelo poslovati dne 1. januarja 1857 ter je štelo 14. marca 1857 že 151 članov, do konca leta 1857. pa se je število članov povečalo že na 197 članov, konec leta 1860. pa na 285 članov. Na koncu prvega leta je imelo društvo 6864 gold. vlog (1860 22.936), posojil 18.980 (107.978) in rezervnega sklada 640 (2522) goldinarjev. Novi zadružni zakon je omogočil, da se je društvo pretvorilo v zadrugo. Dne 26. maja je bil pri okrožnem sodišču v Ljubljani registriran Gewerblicher Aushilfscassenverein kot zadruga z omejeno zavezo in z dvojezično firmo.¹

Iz teh dveh ustanovitev je razvidno, da so v kreditnem gospodarstvu Avstrije tedaj vladale žalostne razmere. Žal poročila iz naših krajev ne navajajo tudi vzrokov, temveč se omejujejo le na ugotovitve. To je tudi razumljivo, ker se je tedaj le malokdo v naših krajih brigal za splošno državno finančno in gospodarsko politiko, ki je bila prepuščena predvsem birokraciji. Bile pa so te razmere v ozki zvezi z avstrijskim valutnim položajem, o katerem se mi zdi potrebno podati najznačilnejše podatke.¹

Že Napoleonove vojske so povzročile v Avstriji prehod od kovinske valute k papirnemu gospodarstvu. Zaradi vedno večjega ažija so bili bankovci,

¹ Helfferich: Das Geld, Monakovo, 1923.

katere je izdajala v začetku Dunajska mestna banka, vedno manj vredni in moralo je priti do državnega bankrota, ki je povzročil nezamenljivost bankovcev za zlato in srebro. Leta 1811. je prišlo do popolnega zloma valute v Avstriji, kar se je delno ponovilo zopet leta 1814. Zaradi tega je bila po vzoru drugih držav (zlasti Banque de France, ust. 1800) ustanovljena Avstrijska nacionalna banka, ki je imela izključno pravico izdajanja bankovcev in dolgo vrsto let tudi v nekaterih panogah bančnega poslovanja monopol. Urejenost v denarnih razmerah je trajala do leta 1848., kó je bila radi vojnih in revolucijskih zmešnjav zopet ukinjena zamenljivost bankovcev za srebro. Zanimivo je, da je Avstrijska nacionalna banka začela šele od leta 1848. objavljati svoja stanja, dočim je bila to prej tajnost, za katero niso vedeli niti vsi upravni svetniki. V kasnejših letih (1853, 1858 in 1866) sicer ni manjkalo poskusov vzpostaviti zamenljivost, toda vojne potrebe so prisilile leta 1859. in 1866. državo, da je tiskala bankovce in z valutno ureditvijo ni bilo nič. V takih razmerah je bilo razumljivo, da je dosegel n. pr. leta 1850. ažio srebra napram bankovcem do 50 %, leta 1859. celo do 53 %. Šele od leta 1870. dalje, pod vodstvom sposobnega glavnega ravnatelja banke Lucama, je uspelo vzpostaviti kolikor toliko stalno razmerje med srebrom in bankovci. Drugod po svetu se je tedaj že pripravljala prehod na zlato valuto, na kar je mislila tudi Avstrija, vendar radi težav z Ogrji ni prišlo prej do ureditve valute, kot leta 1892. (2. avgusta), ko je bila vpeljana nova enota, krona, za polovico tedanjega goldinarja. Ni pa tudi v kasnejših letih prišlo do popolne zlate valute v Avstriji.

V tej dobi gospodarskega vzpona, ki je trajal z malimi izjemami kljub vojnem, valutnim in drugim težkočam v Avstriji tja do leta 1873., je bilo naravno, da izpremenjena struktura gospodarstva ni mogla shajati s starimi denarnimi zavodi in posredovalci kredita, kot so bile hranilnice, emisijska banka in zasebni bankirji. Slednji so imeli še vedno izredno važno vlogo na denarnem in kapitalnem trgu, niso pa mogli zbrati tolikih kapitalov, kot so bili potrebni za velika dela, železnice, nove industrije itd. Leta 1853. je bila ustanovljena v Avstriji prva delniška banka, katere ime pa že samo pove, da še ni bila takoj v začetku moderna banka, ki se peča s financiranjem velikih industrijskih in državnih poslov. Bila je to Niederösterreichische Escomptegesellschaft, katere prvotna glavica je znašala 5 milijonov goldinarjev. Njen delokrog je bil omejen predvsem na eskontiranje trgovskih menic in na zbiranje vlog, vendar je morala banka radi konkurence kmalu preiti tudi na druge panoge poslovanja.

Tip kreditnih bank v sedanjem pomenu besede pa je ustvaril šele leta 1855. ustanovljeni Kreditni zavod za trgovino in obrt. Njegova ustanovitev je bila v zvezi z ustanovitvijo prve take ustanove v Franciji, ki je dala vzgled tudi v Avstriji in Nemčiji za ustanovitev sličnih bank. Bil je to leta 1852. v Parizu ustanovljeni Credit Mobilier, katerega celo ime je bilo Société generale de Credit Mobilier; ustanovila sta ga brata Perier, ki sta bila znana francoska kapitalista v dobi pred letom 1848.¹ Ta banka je imela

za tedanje čase ogromno glavnico 60 milijonov frankov. Njeni ustanovitelji so imeli program, razširiti poslovanje banke na vsa polja gospodarskega življenja, kajti banka se ni hotela omejiti samo na dajanje hipotek in posojil, eskontiranje menic itd. V hipotekarnem poslu je imela močno konkurenco v istega leta ustanovljenem Credit Foncier de France, ki obstoji še danes kot osrednja organizacija hipotekarnega kredita v Franciji. Credit Mobilier se je vrgel na financiranje železnic, industrije itd. v najrazličnejših oblikah: od navadnega kreditiranja pa do prevzema podjetij v lastno vodstvo. Regularnih poslov banka ni dosti gojila, ampak se je pečala s tem, kako bi glavnico in vloge — slednjih je zbrala okoli 145 milijonov frankov — najbolje plasirala v industrijske in železniške vrednote, pa seveda tudi v razna spekulativna podjetja, ki naj bi v najkrajšem času prinesla največji dobiček. V začetku je banka sijajno uspevala in delila velike dividende (l. 1855. čez 40%), ni pa mislila na okrepitev lastnih sredstev za vsako eventualnost — nabrala je v teku vsega svojega poslovanja komaj 4 milijone frankov rezerv. Pristopila je k povišanju glavnice šele leta 1866., ko je bilo že prepozno in je prišel naslednjega leta polom.

Kot sem že omenil, je bil dunajski Kreditni zavod ustanovljen po francoskem vzoru. Bankirji: Rotschild na Dunaju in L mel v Pragi so ustanovili ta zavod, ki je že v naslovu pokazal svoje cilje. To so dokazovala tudi znatna sredstva, saj je bila glavica določena na 100 milijonov goldinarjev, od katerih je bilo do leta 1864. vplačanih 60 milijonov goldinarjev. S tem si je utrl pot v avstrijsko gospodarstvo in posredno tudi k nam tip moderne kreditne banke, katerega so imenovali tudi mobilna banka v nasprotju z drugimi bankami.

Za tema dvema dunajskima bankama je prišel v Avstriji takoj Trst. Trst je bil važno trgovsko središče, v katerem je bilo tudi središče avstrijske paroplovbe, že znatna industrija in večje število zavarovalnic (najstarejša zavarovalnica v obliki delniške družbe je bila v Trstu osnovana že leta 1822.; leta 1873. je imel Trst 35 delniških družb z glavnico 387 milijonov goldinarjev, tedaj je bilo v Trstu že 13 delniških zavarovalnic, na veliko večjem Dunaju pa komaj 21 delniških družb). Leta 1859. je bila v Trstu ustanovljena Banca commerciale Triestina z vplačano glavnico 2,500.000 goldinarjev.

Naj navedem ustanovitvene letnice vseh važnejših avstrijskih predvojnih bank, iz katerih se vidi, kako so vse velike banke nastale v dobi pred letom 1872., nismo pa upoštevali manjših zavodov, ki so že likvidirali davno prej:

- 1853 Niederösterreichische Escomptegesellschaft, Dunaj;
- 1855 Avstrijski kreditni zavod za trgovino in obrt, Dunaj;
- 1859 Banca Commerciale Triestina, Trst;
- 1862 Moravska eskomptna banka, Brno;
- 1863 Angloavstrijska banka, Dunaj;
-  eška eskomptna banka, Praga;
- 1864 Splošna prometna banka, Dunaj (nastala iz zastavljalnice);
  - Bodencreditanstalt, Dunaj;
  - Štajerska eskomptna banka, Gradec;

¹ Riesser: Die deutschen Gro banken.

- 1867 Banca Popolare di Trento, Trident;
Kmetijska kreditna banka za Češko, Praga;
Gališka delniška hipotekarna banka, Lvov;
- 1868 Avstrijska hipotekarna banka, Dunaj;
Živnostenska banka, Praga;
- 1869 Wiener Bankverein, Dunaj;
Banka za Zgornjo Avstrijo in Solnograd, Linc;
Gališka banka za trgovino in industrijo, Krakov;
- 1870 Union - banka, Dunaj;
Praška kreditna banka, Praga;
- 1871 Splošna depozitna banka, Dunaj;
Avstrijska osrednja zemljiškokreditna banka,
Dunaj;
- 1872 Češka Unionbanka, Praga;
Mariborska eskomptna banka (pretvorjena 1921
v Jugoslovansko Unionbanko).

V listi srečujemo imena, ki so že zdavnaj izginila s površja, pa tudi imena, ki so igrala v nekdanjem avstrijskem gospodarstvu važno vlogo; tudi pri nas so marsikateri teh bank imele svoje interese in celo podružnice v slovenskih krajih, pa tudi v sami Ljubljani.

LAIBACHER GEWERBEBANK

V razgibani dobi 70. let je tudi Ljubljana prišla do prve svoje delniške banke. Leta 1867. so dobili nekateri ljubljanski trgovci z Leopoldom Bürgerjem na čelu dovoljenje za ustanovitev delniške banke, ki se je imenovala Laibacher Gewerbebank. Ustanovni občni zbor banke je bil 5. oktobra 1867, v trgovinski register je bila vpisana dne 28. januarja 1868, začela pa je poslovati že z novim letom. Člani prvega upravnega odbora so bili: Leopold Bürger, Franc Fink, Josip Luckmann, I. M. Mavinschek, Albert Samassa in Josip Hauffen. Namen družbe je bil »Geldgeschäft« ali kakor pravi prevod v poročilu ljubljanske Trgovsko-obrtne zbornice za l. 1870. »kupčija z denarjem«. Osnovna glavnica je bila določena na 100.000 goldinarjev. Vplačane glavnice je bilo v začetku 30.000 goldinarjev, leta 1870. pa je bila glavnica zvišana na 50.000 goldinarjev z vplačili delničarjev.

O delu banke so nam po dveh virih na razpolago računski zaključki za leta 1868., 1869., 1870. in 1871. Navajamo glavne bilančne postavke, ki kažejo, da je bilo poslovanje banke v zelo ozkih mejah.

	1868	1869	1870	1871
glavnica	30.000	30.000	50.000	50.000
vloge v tek.				
računih	16.400	18.630	77.802	184.002
menična posojila	54.507	64.233	145.441	256.603
bil. vsota	57.500	67.787	148.220	262.448
čisti dobiček	1.410	2.241	3.386	6.620
dividenda	1'37 %	1'80 %	2'40 %	10'80 %

Skupno je uspelo banki v 4 letih svojega obstoja zbrati 14.818 goldinarjev rezervnega sklada. Na koncu leta 1871. je imelo pri banki 164 tvrdk kredita za 148.180 goldinarjev. Ves denarni promet je znašal leta 1868. 763.440 gold., leta 1871. pa 771.982 gold.

Štajerska eskomptna banka v Gradcu, ustanovljena leta 1864., je imela v začetku glavnice 689.000 goldi-

narjev, katero je tja do 1873 zvišala na 4 milijone goldinarjev, nato pa 1874 znižala na 2'5, 1875 na 2 milijona goldinarjev. Sodelovala je pri pretvoritvi znane industrijske tvrdke Leykam - Josefstal (ki je bila tudi lastnica Vevč) v delniško družbo. V 70. letih je začela odpirati podružnice ter je 1. februarja 1870 odprla podružnico v Celovcu, dne 1. januarja 1872 pa podružnico v Ljubljani, nato v teku istega leta v Mariboru, Beljaku, Gorici in na Dunaju. Kriza leta 1873. je povzročila, da je banka leta 1873. zaprla podružnice v Mariboru, Beljaku in Gorici, avgusta leta 1874. podružnico v Celovcu in v letu 1876. je bila končana likvidacija podružnice v Ljubljani. Banka je zgradila leta 1883. velika skladišča v Mariboru ter je še kasneje tudi posegla v naše gospodarsko življenje.

Tako je prišla štajerska eskomptna banka s svojo podružnico tudi v Ljubljano. Dne 1. januarja 1872 je začela poslovati podružnica te banke na Glavnem trgu št. 263 v nekdanji škodlarjevi menjalnici. V Laibacherici je napovedala, da bo plačevala za žirovne vloge 5 %, kasneje s 1. februarjem je izpremenila napovedano obrestno mero v toliko, da je plačevala 4 % za a vista vloge, 5 % za vloge, vezane na 10 dni, in 5'5 % za vloge, vezane na 30 dni. Po prvih dveh mesecih poslovanja je podružnica že objavila nekaj številok o svojem poslovanju, iz katerih je bilo razvidno, da so v prvih dveh mesecih znašala vplačila na žirovne račune 285.174, izplačila s teh računov 106.058 gold., tako da je imela podružnica v začetku marca na žirovnih računih že 179.116 goldinarjev vlog, blagajniških zapiskov je bilo konec februarja že 102.849 goldinarjev, tako da so znašala bančni podružnici zaupana tuja sredstva 281.965 goldinarjev. Blagajniški promet je dosegel samo v prvem mesecu 643.000 goldinarjev, v drugem pa 591.000 goldinarjev. Ta velika ekspanzivnost je naravno delala skrbi ljubljanski obrtni banki. Zaradi tega je bil tudi sklican za 5. marec občni zbor delničarjev te banke. Občnemu zboru je predsedoval predsednik banke Dreo. Predsednik banke je poudarjal, da je z otvoritvijo podružnice nastala nevarnost velike konkurence na ljubljanskem kreditnem trgu, ker zbira nova podružnica velika sredstva in bo delala konkurenco na vseh poljih bančnega poslovanja. Poleg tega je dejal, da nima direktorij banke dovolj časa za delo pri banki. Predlagal je fuzijo s podružnico štajerske eskomptne banke, tako da bi se posli ljubljanske banke vodili že s 1. januarjem 1872 za njo. Pri glasovanju je bilo 219 delnic za fuzijo, 45 pa proti. Ko je bila še sklenjena dividenda za l. 1871. v znesku 5'40 gold. na delnico in dodeljenih 4603 goldinarje rezervnemu skladu, je bila likvidacija gotova stvar. Moral pa je seveda likvidirati tudi »Creditverein«, ki je v ta namen sklical občni zbor, ki je bil dne 26. marca pod predsedstvom načelnika cenzurnega odbora Jožefa Pauerja.

Posli z likvidacijo so napredovali počasi, tako da je bila vpisana likvidacija 11. maja 1872, likvidatorji so bili: Aleksander Dreo, Josip Luckmann, Josip Hauffen, Josip Kordin, Peter Lassnig, Matej Treun, Ferdinand Mahr, Franc Rudesch in Albert Trinker. Likvidacija je bila končana 14. julija 1874, kar je bilo zabeleženo v trgovinskem registru.

(Dalje prihodnjič.)

KLIMA LJUBLJANSKE OKOLICE

D R. O S K A R R E Y A

V glavnem se klima ljubljanske okolice ne razlikuje mnogo od mesta samega. Zračni pritisk, poglaviti vetrovi, oblačnost in padavine so v splošnem enake. Le temperatura zraka, ki se lokalno zelo spreminja že na majhnih razdaljah, in pa razmere megle utegnejo biti v ljubljanski okolici različne od mesta samega. Po pregledovanju meteoroloških postaj neposredne ljubljanske okolice se da v temperaturi zraka ugotoviti sledeče razlike med okolico in mestom.

Oglejmo si najprvo severno stran Ljubljane. Na tej strani nam stoje na razpolago dve zanesljivi postaji, namreč pokopališče pri Sv. Križu, odnosno bližnja šola pri Sv. Petru, in postaja Preska pri Medvodah. Postaja Šmartno pod Šmarno goro ni zanesljiva. Postaja na Šmarni gori pa ne pride zaradi svoje višine za razmere na Ljubljanskem polju v poštev.

Tabela 1. nam kaže absolutne minime in maksime zračne temperature v letu 1927. Samo v letih 1926. do junija 1928. je namreč delovala postaja pri Sv. Križu (Sv. Petru). Podatki za Ljubljano so vzeti iz vrta ljubljanske porodnišnice, kjer je po vojni nastanjena postaja. Primerjajoč podatke med porodnišnico in pokopališčem opazimo, da prevladujejo na pokopališču v glavnem nižje temperature. Največja diferenca med obema krajema je bila v decembru 1927, ko je znašala temperatura zraka v porodnišnici $-20,1^{\circ}$, na pokopališču pa $-22,8^{\circ}$, torej diferenca $2,7^{\circ}$.

Nižjo temperaturo proti pokopališču povzročata dva vzroka. Prvič je znano, da imajo pri istih okoliščinah mesta višjo temperaturo kot okolica radi kamenitih tal, kurjenja, industrije in prometa. Tabela 2. nam kaže temperaturne razlike med Gosposko ulico v Ljubljani in porodnišnico. Opazimo, da so jutranje minimalne temperature na vrtu porodnišnice stalno pod minimi v Gosposki ulici. Največja razlika je bila v februarju, ko je bilo v Gosposki ulici na oknu univerze $-10,2^{\circ}$, v porodnišnici pa $-13,8^{\circ}$, torej razlika $3,6^{\circ}$. Pričakovali bi, da bi morala biti tudi najvišja temperatura (maksimum) iz istega vroka v mestu višja kot v predmestju. V tabeli 2. pa opazimo, da je maksimum v Gosposki ulici stalno pod maksimum porodnišnice. Razlike sicer niso velike, kajti največja je znašala $1,8^{\circ}$ (v aprilu). Ta obratna razlika najvišjih temperatur pa nima svojega stvarnega vzroka. To nasprotje pride samo od različne postavitve termometrov. Termometri v Gosposki ulici so postavljeni na oknu, ki je obrnjeno proti severovzhodu. Ko se bliža čas najvišje temperature, nekako ob 2. uri popoldne, je to okno že v senci. Termometri v porodnišnici pa so postavljeni v vremenski hišici, ki stoji prosto sredi vrta. Hišica je ves dan izpostavljena sončnim žarkom in jo nekoliko segrejejo, kar tako rekoč »umetno« dvigne temperaturo zraka v hišici nad temperaturo zraka izven nje. Če bi se opazovalo temperaturo na obeh mestih na enak način, tedaj bi tudi maksimum v mestu bil nad predmestnim. Zato je najbolje, da pri primerjavi temperaturnih razmer dveh mest vzamemo predvsem jutranje

temperature, ko sonce ne vpliva še s svojimi žarki na bližino termometrov.

Drugi vzrok, da se temperatura proti pokopališču znižuje, je ta, ker se svet v smeri proti severovzhodu znižuje. To bomo kasneje bolje uvideli, ko bomo obravnavali temperaturo ljubljanskega aerodroma.

Ako primerjamo temperaturo med pokopališčem in šolo v Preski, kakor nam kaže tab. 3., tedaj vidimo, da je temperatura v Preski deloma nad, deloma pod pokopališčno. Ker se svet proti Gorenjski ravnini dviga — pokopališče leži 299 m nad morjem, Preska 320 m — se mora temperatura nižati. Vemo, da temperatura zraka pade na vsakih 100 m višine za pol stopinje. Ker pa je Ljubljanska kotlina zaprta ter obdana krog in krog z gorovjem in gričevjem, nastane tako zvana *temperaturna inverzija*. To je, da se težek in hladen zrak zvali v najnižje točke kotline, proti pobočjem. Kotline pa se razprostire lažji toplejši zrak. To se izvrši zlasti v jasnih nočeh za časa intenzivnega nočnega ohlajevanja zemeljskega tla. Zato se v smeri proti Gorenjski temperatura zraka čisto viša, predvsem v zimskem času. V decembru leta 1927. je na pokopališču znašala najnižja temperatura v tem mesecu $-22,8^{\circ}$, v Preski pa samo $-20,3^{\circ}$.

Isti vzrok nam objasni tudi temperaturno razliko med porodnišnico in aerodromom, kakor nam kaže tabela 4. Vzel sem najnovejše podatke iz leta 1936. Aerodrom ima stalno nižjo temperaturo kot porodnišnica. Največja diferenca je bila v oktobru, ko je temperatura zraka znašala v porodnišnici $-2,0^{\circ}$, na aerodromu pa $-4,9^{\circ}$, torej temperaturna diferenca $2,9^{\circ}$. V prejšnjih letih je dosegla ta diferenca še večjo vrednost. V januarju leta 1935. je znašala na primer $4,4^{\circ}$ (porodnišnica $-15,6^{\circ}$, aerodrom $-20,0^{\circ}$). Čim nižje so temperature zraka, tem večja je razlika med mestom in okolico. Istočasno tudi vidimo, da je kontrast radi temperaturne inverzije med aerodromom in porodnišnico večji kot med porodnišnico in pokopališčem.

Obrnimo se sedaj na južno stran mesta proti barju. Trenutno ne deluje tu nobena postaja, ki bi opazovala tudi temperaturo zraka. Pač pa je delovala nekaj časa postaja v centru barja v Lipah ob Ljubljani, in sicer v letih 1899. do junija 1900. Žal, tedaj v Lipah niso opazovali tudi maksimalne in minimalne temperature, temveč samo temperaturo ob določenih terminih, to je ob 7. uri, ob 14. uri in ob 21. uri. Pomagamo pa si lahko s tem, da vzamemo namesto minima temperaturo ob 7. uri, namesto maksima pa temperaturo ob 14. uri. Isto seveda stvorimo tudi za Ljubljano. To primerjavo nam kaže tab. 5. Zdaj opazimo, da imajo Lipe stalno nižjo temperaturo kot Ljubljana. V tem času so opazovali temperaturo v Ljubljani v Vegovi ulici pri realki na oknu stanovanja pokojnega profesorja Voduška. Opazovali so torej v centru Ljubljane in so zato temperature Ljubljane gotovo previsoke zaradi že zgoraj obravnavanega mestnega vpliva. Toda »mestna«

temperatura se ne razlikuje od podeželske pod istimi okoliščinami več kot za 1° do 2°. V marcu 1899 pa vidimo, da je najnižja temperatura ob 7. uri znašala v Lipah — 18,0°, v Ljubljani pa — 12,8°, torej znaša diferenca med Barjem in mestom 5,2°. Če bi imeli minimalne temperature na razpolago, bi ta diferenca bila še večja. Vzrok nižjim temperaturam na barju je zopet temperaturna inverzija, saj leže Lipe v nadmorski višini 288,7 m, Vegova ulica v Ljubljani pa v višini 306,2 m. Poleg tega pa so bili termometri na oknu Voduškovega stanovanja 7,8 m nad tlom, v Lipah samo 3,4 m.

V splošnem lahko tedaj rečemo, da se temperatura zraka proti Gorenjski zaradi temperaturne inverzije viša, proti barju in zlasti proti izlivu Ljubljanice v Savo na vzhodni strani iz istega vzroka pa niža.

Drug spremenljiv lokalni faktor je megla. Tabela 6. nam kaže število meglenih dni v Ljubljani in na barju. Takoj opazimo prevladujoče število meglenih dni na barju. V mesecu avgustu 1899 jo je tamkajšnji opazovalec posestnik Peruzzi zabeležil skoraj vsak dan. Vendar pa moramo pri tem upoštevati dejstvo,

da so v tako visokem številu meglenih dni zapopadene tudi meglice, ki se stvarjajo nad Ljubljano. Lipe leže namreč tik ob njej. Kljub temu pa lahko rečemo, da je Barje veliko bolj megleno kot teritorij ljubljanskega mesta. Isto velja za ljubljanski aerodrom, kakor nam kaže tabela 7. Tudi tu je število meglenih dni mnogo večje kot v Ljubljani.

Vzrok večji meglenosti na jugu in vzhodu Ljubljane moramo iskati v nižji temperaturi teh krajev, ki smo jo pravkar obravnavali. Ohlajeni zrak se zvali v najnižje predele ljubljanske kotline, kjer se še nadalje ohlaja. Pod določenimi okoliščinami se ohladi do rosišča, pri čemer zrak izloči vlogo v obliki megle. Meglo na barju pa pospešuje tudi močvirnato tlo, iz katerega izpariva vlaga v zrak in se ob danih prilikah zopet izločuje v obliki megle. Na vzhodni strani ljubljanske kotline pa pospešujejo meglo reke Ljubljana in zlasti Sava, ki se vedno bolj druga drugi približujeta. Sava je pri sestanku z Ljubljano tudi zelo široka in ima več stranskih rokavov, kar tudi povečuje meglo. Proti Gorenjski pa megle ponehjujejo, ker ima zrak zaradi inverzije višjo temperaturo, ki je često zelo oddaljena od rosišča.

	Januar		Februar		Marec		April		Maj		Junij		Julij		Avgust		September		Oktober		November		December	
	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum	Minimum	Maksimum
1927 Tabela 1																								
Porodnišnica . .	-7.4	6.8	-10.9	11.5	-2.4	19.3	-1.2	23.7	0.1	26.0	8.2	33.2	10.3	31.0	6.6	33.1	6.0	27.6	0.6	20.4	-10.6	20.4	-20.1	4.8
Pokopališče . .	-7.6	5.6	-11.2	10.8	-2.9	17.7	-2.3	24.5	-0.2	27.6	8.4	30.2	10.2	29.2	6.0	31.4	6.4	25.6	0.4	18.6	-11.6	17.6	-22.8	4.8
1936 Tabela 2																								
Gosposka ulica .	-2.2	12.2	-10.2	13.0	-0.4	18.2	2.4	20.2	5.8	25.0	8.6	29.4	10.6	32.0	9.4	29.0	4.4	29.0	-0.8	15.4	-3.6	15.0	-8.0	7.6
Porodnišnica . .	-3.2	10.0	-13.8	14.4	-2.1	19.0	1.4	22.0	4.4	25.0	7.8	30.5	9.5	32.2	7.8	29.8	3.8	29.6	-2.0	16.3	-5.6	15.5	-9.0	8.2
1927 Tabela 3																								
Pokopališče . .	-7.6	5.6	-11.2	10.8	-2.9	17.7	-2.3	24.5	-0.2	27.6	8.4	30.2	10.2	29.2	6.0	31.4	6.4	25.6	0.4	18.6	-11.6	17.6	-22.8	4.8
Preska	-8.7	5.0	-12.7	10.4	-3.7	17.4	-1.7	23.4	-0.7	26.0	6.5	31.0	9.9	30.6	6.3	31.2	4.5	26.2	0.8	19.2	-12.1	18.4	-20.3	5.2
1936 Tabela 4																								
Porodnišnica . .	-3.2	10.0	-13.8	14.4	-2.1	19.0	1.4	22.0	4.4	25.0	7.8	30.5	9.5	32.2	7.8	29.8	3.8	29.6	-2.0	16.3	-5.6	15.5	-9.0	8.2
Aerodrom . . .	-3.8	12.2	-16.5	14.2	-4.7	18.8	0.2	21.4	3.5	24.8	6.6	29.9	8.5	32.8	5.6	29.0	3.0	29.6	-4.9	16.8	-7.2	15.4	-9.8	8.6
1899 Število meglenih dni Tabela 5																								
Vegova ulica	-7.7	10.8	-10.6	12.6	-12.8	17.8	1.1	20.2	1.5	25.0	9.4	29.0	10.1	30.0	9.4	30.0	7.0	28.4	-1.0	21.6	-4.5	17.4	-20.0	9.7
Lipe	—	—	-12.0	12.6	-18.0	16.5	0.2	20.0	0.0	26.0	8.0	28.0	9.2	30.2	6.4	29.2	5.1	28.1	-3.5	21.3	-7.0	16.0	-23.3	8.2
1899 Tabela 6																								
Vegova ulica .	8	4	3	4	0	1	7	6	11	14	12	6												
Lipe	—	17	18	7	9	21	29	30	19	24	23	21												
1935 Tabela 7																								
Gosposka ulica .	12	8	2	3	5	5	5	10	14	5	14	17												
Aerodrom . . .	16	17	10	15	11	9	20	14	21	18	21	25												

ČASNIKARJEM BATINE — OVADUHO STO ZLATNIKOV

V L. F A B J A N Č I Č

Ljubljanski mestni arhiv hrani (sveženj B 264^{II}) tiskan nemški letak iz leta 1751., ki nazorno razsvetljuje, kako so tiste čase ravnali s predniki današnjih časnikarjev.

Letak, ki je bil tiskan v Ljubljani, nosi datum 23. oktobra 1751 in napis »Oklic« (Ruff). Besedilo se glasi v doslovnem slovenskem prevodu:

»Njihovo cesarsko - kraljevo Veličanstvo so z nejevoljo slišali, da se veliko pisanih (geschriebene) tako zvanih časnikov (Zeitungen) sklada v prevzvišeno Njihovih dednih deželah, brez sramu razdaja povsod in razpošilja celo izven države. V teh so časopisne novice večinoma neutemeljene, lažnive in po vsem videzu nalašč izmišljene, za kar bo vsakdo sam po pameti razumel, da se tem neresnicam ne sme niti najmanj verjeti.

Da se odslej omeji in ustavi to zlobno in kaznivo početje in da se s takimi neresnicami ne povzroči slab vtis, sum in nezadovoljnost v deželi in zunaj, So najvišje imenovano Nj. Ces. Kr. Veličanstvo blagovolili tudi glede tostranskih dednih dežel (kakor vojvodstva Kranjskega, grofije Goriške in Gradiške, potem Reke) najmilostljiveje ukazati svoji tukajšnji deželnoknežji gosposki, da s to javno razglasitvijo vse take novinarje (Zeitungs-Schreiber) resno posvari, naj se navedbe

(Anführung) vseh neresničnih in količkaj sumljivih novic tako gotovo vzdrže, kakor (gotovo) bo v protivnem primeru tisti, ki bo v tem za krivega spoznan in se mu bo krivda dokazala, najostreje kaznovan, pod okolnostmi tudi z batinanjem (udarci s palico, Fustigation) in z izgonom (Relegation).

Da bi se dognali (izvedeli, Erfahrung) taki zlobni prestopniki tega najvišjega ukaza, se s tem nudi denunciantom ali ovaditeljem (denen Denuncianten oder Angebern) poleg zamolčanja njihovega imena tudi nagrada (Erkenntlichkeit) 100 zlatnikov (Ducaten im Gold).

Tako se bodo vedeli vsi taki novinarji čuvati pred popolnoma neizogibno strogostjo in kaznijo (ki jih čaka). Ljubljana, 23. oktobra 1751.

Povej to drug drugemu (Sage es einer dem andern).«

Tako se konča to zanimivo svarilo novinarjem za Marije Terezije.

Ta oklic je poslalo cesarsko zastopstvo in zbornica na Kranjskem (Representation und Cammer in Krain) — podpisan je Karl Anton v. Brankonich — 30. dec. 1751 mestnemu magistratu, ta pa ga je dal razglasiti (z bobnarji) 12. januarja 1752.

VRHOVNI SOCIALNI SVET MESTA LJUBLJANE

V O J K O J A G O D I Č

V razvoju socialno komunalne politike mestne občine ljubljanske bi lahko zaznamovali več značilnih razdobij.

Toda dočim je bolj ali manj raziskan razvoj in osnove, ki so dajale svojskost in narodno obeležje gospodarskemu, kulturnemu in političnemu razvoju mesta Ljubljane, so še prav malo raziskane osnove socialnega razvoja, ali boljše socialnopolitičnega dela mesta Ljubljane. Jasno je, da je imela vsaka doba posebne socialnopolitične naloge, da sta se družabni razvoj in struktura menjavala in da je vse to ustvarjalo socialnopolitične probleme, ki jih je bilo treba na nek način reševati. Ker pa je tudi reševanje odvisno od družabnega razvoja in strukture ter od pojmovanja socialnopolitičnih problemov, predstavlja tudi reševanje teh problemov posebno sliko, ki je logičen del razvoja socialnopolitičnega ustroja mesta Ljubljane.

Mi vemo, da so bile gospodarske, kulturne in politične ter z njimi tudi socialne prilike v srednjeveški Ljubljani drugačne od onih v 19. stoletju in pred vojno, ki so bile zopet drugačne od današnjih povojnih. Iz splošnega orisa in poznanja razvoja nam je to jasno in razumljivo, čeprav bi težko in morda nejasno postavljali strožje in ostreje začrtane

meje. Toda do neke mere je nujno tudi to, čeprav osnove za to še niso dovolj podrobno raziskane. Za važne imam predvsem četvero najotipljivejših razdobij v razvoju socialnokomunalne politike mesta Ljubljane.

Socialnopolitična vprašanja, v kolikor so bila izrazito komunalnega značaja, so se do konca 19. stoletja reševala zelo primitivno. Sicer je 19. stoletje bogato na raznih zakonih in uredbah, ki predvidevajo tudi posebne panoge in način reševanja raznih splošnih vprašanj socialnopolitičnega dela, kot na primer starostne oskrbe. Kakor hitro je prodrla zavest, da je dolžnost družbe skrbeti za vse obnemogle njene člane ter da ni dovolj, če se brigajo zanje samo posamezniki, so skušali to spoznanje takoj uzakoniti, oziroma urediti z raznimi uredbami in statuti. Nič čudnega ni, če so te uredbe in statuti ostali neizpolnjeni, saj je treba včasih dolgih časovnih razdobij, da postane beseda meso in kri. 19. stoletje je močno razgibano z raznimi socialnimi gibanji in ideologijami, ki so ravno v pogledu dolžnosti celokupne družbe, kakor tudi dolžnosti posameznika do slabih in nemočnih zrevolucionirale dosedanje pojmovanje odgovornosti in soodgovornosti. Ta doba zorenja, na kateri bazira prav za prav vse današnje gledanje na

svet in življenje, ki je še zelo močno materialistično, je ustvarila vendarle toliko pozitivnega, da so bila konec 19. stoletja pripravljena tla za še večjo razgibanost v najrazličnejših akcijah socialnopolitičnega dela.

Okrog leta 1900. se opaža, da se je socialnopolitično delo pričelo deliti na posamezna področja. S tem, da se je diferenciralo na področja, je dobilo vzporedno razvoju stanovske zavesti povsem poklicni značaj. Javna uprava je temu razvoju sledila le z veliko težavo, prav za prav samo toliko, kolikor je morala pod pritiskom splošne ljudske volje. Zato so tudi v tej dobi prepuščene vse večje akcije in iniciative neoficielnim združenjem s stanovsko strokovnim ali tudi z izrazito socialnopolitičnim programom. V tej dobi je nastalo največ društev s socialnopolitičnim programom, ki so si izbrali za nalogo skrb za stare in onemogle, za reveže, sirote, duševno in telesno pohabljenе stare in mlade itd. Tak pojav sicer že lahko zasledimo kolikor toliko tudi v dobi dozorevanja teh problemov, toda za dobo diferenciacije je značilno, da se socialnopolitično delo uveljavlja skoro na vseh toriških ljudskega udejstvovanja.

V tej dobi pojmujejo diferenciacijo še globlje. Enako ni mogoče skrbeti za vse. Tudi v tem pogledu je treba različnih ukrepov, različnih metod in oblik. Kakor je bilo v primitivni dobi merodajno samo to, da je treba pomagati brez ozira na individualni značaj podpirancev, tako se v tej dobi že opaža, da je treba jemati v obzir tudi individualne značilnosti, da je treba vsestransko ugotoviti in preiskati vzroke, pa tudi posledice, naj se že kažejo na skupinah ali posameznikih. To je igralo veliko vlogo ravno v razvoju komunalno socialnih problemov: Brez ugotovitve diagnoze je tudi zdravljenje nemogoče. Zato opažamo, da v tej dobi segajo socialnopolitični ukrepi že globlje v gospodarska in politična področja in tudi od njih terjajo svoje. Zato je razumljivo, da niso mogli biti kos socialnopolitičnemu delu samo oni, ki so imeli odprte roke in odprto srce, marveč je postalo za to delo potrebno sodelovanje strokovnjakov vseh področij. Stvar pa se je diferencirala in dozorela že v toliko, da tudi javna oblast ni mogla ostati več pasivna, ali morda aktivna samo toliko, da je gibanja in zahteve tolerirala, marveč je morala tudi sama prevzeti dobršen del dela in odgovornosti za zadovoljitev takih potreb.

Ta doba bi se dala po svoji notranji organizaciji in dozorelemu pojmovanju skupnega sodelovanja javnosti in privatnih faktorjev pri reševanju perečih socialnopolitičnih problemov označiti kot ena najbolj dozorelih, najbolj notranje dograjenih in tudi najbolj določnih po svojem gledanju na delo in metode, ki jih zahteva socialnopolitično delo. Deležna bi gotovo bila bogatih uspehov, da je ni vzdušje, pripravljajoče svetovni polom, povsem vrglo s tira.

Stanje, kakršno je bilo po svetovni vojni, je kazalo drugačno sliko od predvojnega. Povsod novo gledanje, nova merila in metode. Socialnopolitična vprašanja so dobila povsem novo obliko: Iz razdejanja in neurejenosti so rasla vedno nova in spočetka še zdaleč niso kazala take sile, kot jo kažejo danes. Čeprav so obstojali problemi in vprašanja, ki so zahtevala takojšnjo rešitev, čeprav so se javljala na najrazličnejše vidne in otipljive načine, vseeno ni moglo

ne javno ne privatno prizadevanje najti uspešnega leka. Pred vojno so tvorile osnovo moralne sile, ki pa so se po vojni skoroda razblinile v nič; zato je bila vsa organizacija socialnopolitičnega dela pomaknjena za več desetletij nazaj.

Spet je bilo treba časa, spet delavcev, spet umskega in moralnega napredka, da se ustvarijo osnove, ki naj dajo soliden temelj za začetek smotrne socialne politike. Toda naloge in problemi so imeli sedaj hitrejši razvoj. Kar je še ostalo organizatoričnega duha in smisla za socialnopolitično delo, se je osredotočilo v javnih institucijah, ki so prevzele skoro vso organizacijo in iniciativo. Te sicer ni bilo veliko in tudi delo se ni moglo razviti, ker je bilo vedno več opravka z organizacijo in polaganjem temeljev splošnoupravnega značaja. Da je radi tega polagoma izhiral tudi privatna volja in moč, je razumljivo, saj je po prebuditvi iz sna in ob resničnem življenju postala prva skrb vsakega občana, da sebi in svojim preskrbi čim boljše življenje. Tiste, ki tega niso mogli, je razvoj z vso težo svoje sredine pritisnil k tlom in so morali omagati, izključeni iz normalnega toka razvoja. V tej dobi opažamo splošno desorientacijo v vsakem pogledu, opažamo pa tudi, kako jasno se odražajo zahteve posameznikov, ki pa so ostale bolj ali manj neopažene ali prezrte.

Šest let je trajalo tako stanje. Ljubljana je v tem času izdelala lepe načrte za bodoči razvoj, ki so pa že nekaj let pozneje pričeli postajati utopistični. Nas ne zanima ta plat razvoja, ki ima bistvo predvsem v gospodarskih, političnih in nacionalnih vprašanjih, zanima nas le, kakšen odnos so imele različne institucije do socialnopolitičnega dela in kako se ves ta razvoj odraža v socialnopolitičnih problemih in delu.

S tem, da se je povečal pomen Ljubljane kot upravno središče, predvsem pa, ker so v novi državi nastale nove potrebe in se je pričelo vse življenje uravnavati v novo smer, so se pojavljale tudi socialnopolitična vprašanja in problemi, ki so se bistveno razlikovali od predvojnih. Naj omenim kot primer samo mladinsko in delavsko vprašanje. Res, da je bila akcija za mladinsko skrbstvo močna že pred vojno, toda po vojni so se prav z razvojem šolstva in skrbjo za telesno vzgojo naroda pokazale šele v pravi luči vse napake in potrebe. Dočim so pred vojno skrbeli predvsem in ne ravno slabo za obubožane starce, je po vojni v zvezi z delavskim tudi to vprašanje dobilo drugačno lice. Starostnih oskrbovancev je bilo vedno več. Vzrok za to je bilo obubožanje pred pravo starostno dobo, t. j. pred šestdesetim letom. V ozadju pa vidimo pomanjkanje primerne zaposlitve, pomanjkanje zavarovanja za starost; pa tudi življenjska odpornost se je zmanjšala radi pomanjkanja sredstev za njeno ohranitev. Zaradi zanimivosti in v ilustracijo naj omenim tale primer: Čim bolj se povprečna starostna doba podaljšuje, tem več ljudi potrebuje javne oskrbe. Podaljšanje življenjske starosti je znamenje napredka na zdravstvenem področju, ki se je razvijal hitreje kot socialno politični ali gospodarski. Kako daleč segajo ta nasprotja drugo v drugo, je malo raziskano; zato je težko podati pravo sliko; res je pa, da se opaža pomanjkljiva organizacija predvsem na socialnopolitičnem in gospodarskem področju, katerih zvezanost se ravno v zadnjih desetletjih vedno bolj opaža. Kar je gospodarsko mogoče,

je mogoče tudi socialno. In gospodarsko bi moralo biti mogoče, kar je iz socialnih ozirov potrebno.

Ljubljanska občina je imela od vseh početkov prav za prav mnogo smisla za komunalne socialnopolitične probleme in vprašanja. Vsote za socialnopolitično skrbstvo so bile v razmerju do celote proračunov, to je celokupnih potreb mnogo višje, kot pa so danes. Toda opažalo se je, da je bila organizacija socialnopolitičnega dela nepopolna; zato je bilo težko ali morda sploh nemogoče pravilno obvladati razpoložljive kredite za socialno skrbstvo.

Ko pa je to spoznanje dozorelo, je bilo treba začeti z izvedbo organizacije. Ljubljanski občinski svet je sprejel na svoji seji 16. oktobra 1923. leta Pravilnik socialnopolitične uprave mestne občine, v katerem je določil, kdo in kako naj vrši socialnopolitično delo. S tem pravilnikom je nastopila doba organiziranja socialnopolitičnega dela v Ljubljani.

Pravilnik je v mnogem zanimiv. Predvsem je treba omeniti, da je sprejel v obzir v resnici skoro vse socialnopolitične momente takratnega časa in določno načrtal smer dela. Toda razvoj in čas sta prinesla toliko sprememb, da so meje pravilnika, ki je bil zelo širokogruden, postajale preozke. Po drugi strani pa je delo iz leta v leto raslo in se naravnost gromadilo, zaradi česar se je tudi marsikaj prezrlo. Naj omenim samo, da se v socialnopolitičnem odseku niso ustanovili posebni sveti za starostno, mladinsko, delavsko, stanovanjsko in pravno skrbstvo, čeprav jih je pravilnik predvidel, in da se tudi niso izdelali posebni pravilniki, ki bi bili za strokovno in sistematično delo na socialnoskrbstvenih področjih nujno potrebni. V tem vidim jedro vprašanja, zakaj se socialnopolitično delo ni moglo razviti. Socialnopolitični oddelek je postal urad, ki je delal samo uradno in po svoje ter ni imel nobenega drugačnega stika s socialnopolitičnimi problemi kot samo s prosilci. Strokovno se ni pisalo nič, privatna iniciativa ni prišla do sodelovanja razen kakih podpor. Toda podpore so bile pičle in se je polagoma ohladila tudi volja za ta način sodelovanja; končno pa je uradni šimel spremenil organizirano socialnopolitično delo kar kratko v socialnopolitični podporni urad. V tem podpornem uradu so zamrle vse socialnopolitične akcije, zamrla je javna in privatna iniciativa, nastopila pa je kriza tudi za socialnopolitični urad.

In ravno v tem, da se je pojavila kriza tudi v tistem uradu, ki bi se moral najuspešneje boriti proti nji, je znak, da ali socialnopolitične akcije ni pravilno pojmoval ali pa, da je bila organizacija pomanjkljiva, ako ne celo zgrešena. Pri raziskovanju tega pojava zasledimo oboje. Treba pa je pripomniti, da organizacija ni bila toliko pomanjkljiva, da bi bilo nujno moralo slediti nepravilno pojmovanje socialnopolitičnega dela.

Tako se je prelevila prva polovica te dobe organiziranega socialnopolitičnega dela v drugo polovico, v čas zastoja in čisto povsem mehničnega funkcioniranja podpornega urada. Ob koncu druge polovice opazimo pa zanimivo dejstvo: Privatna iniciativa je v dvanajstih letih toliko dozorela, tako razširila svoje delo in tako globoko posegla v posamezna področja socialnopolitičnega dela, da organizacija javne iniciative ni mogla več dalje brez njenega sodelovanja. Dozorelo je spoznanje, da so socialnopolitični pro-

blemi, posebej pa še komunalnosocialni problemi zadeva celote in da jih je treba tudi skupno, to je s sodelovanjem vseh razpoložljivih moči reševati, da morejo priti do izraza in upoštevanja vse izkušnje in rezultati. Javna kritika pa naj odstrani slabo in pusti samo dobro. Odstraniti pa se morajo v bodoče vse eventualne kolizije med delom in stremljenji javne in privatne iniciative. Tudi tu vidimo, kako so vse te stvari zorele od avtokratičnega vodstva k pravi demokraciji. S tem pa se začenja najnovejša doba koordinacije in kooperacije.

Začetek te dobe predstavlja ustanovno zborovanje Vrhovnega socialnega sveta, ki se je vršilo 7. aprila 1937 ob 17. uri v mestni sejni dvorani. Že na tem zborovanju se je pokazala naravnost žeja po koordinaciji javne in privatne iniciative, to je po sodelovanju mestnega socialnopolitičnega urada z vsemi privatnimi, državnimi in banovinskimi socialnopolitičnimi ustanovami. Najizraziteje potrjuje to dejstvo, da se je tega zborovanja udeležilo po svojih zastopnikih 64 sledečih društev, organizacij in korporacij:

Banovinski dečki dom kraljice Marije, Delavska zbornica, Delavsko prosvetno in podporno društvo »Tabor«, društvo Dobrodelnost in Vajeniški dom, Dom visokošolk, Društvo za otroško varstvo in mladinsko skrbstvo, Društvo stanovanjskih najemnikov, Društvo rokodelskih mojstrov, Društvo Sv. Marte, Društvo za mladinske domove, Društvo Sv. Vincencija Pavelskega — osrednji svet, Društvo za varstvo deklet, Društvo jugoslovanskih diplomiranih sester, Društvo za varstvo vajencev, Društvo sv. Elizabete, Državna šolska poliklinika, Elizabetna frančiškanska konferenca, Elizabetna konferenca sv. Marte Zg. Šiška, Elizabetna konferenca Moste, Gospejno društvo sv. Vincencija Pavelskega, Higieniski zavod, Javna borza dela, Jugoslovenska unija za zaščito otrok, Karitativna zveza, Karitativni krožek bogoslovcev, Kneginja Olga, Klub primork, Komisija za zaščito dece pri Jugoslovanski ženski zvezi, kr. banska uprava, Krščanska ženska zveza, Grajska kuhinja, Mestni socialnopolitični odbor, OUZD, Pododbor RK, Podporno društvo gluhoneme mladine, Poselska zveza, Prosvetni oddelek kr. banske uprave, Protituberkulozni dispanzer, Prvo društvo hišnih posestnikov, Salezijanski zavod na Rakovniku, društvo Skrb za mladino v Ljubljani, Socialni oddelek policijske uprave, Soča, Splošno žensko društvo, Stolna Elizabetna konferenca, Stolna Elizabetna konferenca — odsek za otroke, Stolna Vincencijeva konferenca, Sveta vojska, Škofijsko društvo za varstvo sirot, T. K. D. Atena, Vincencijeva konferenca Vič, Zg. Šiška, Sv. Krištof, Trnovo, Grad, Moste, Srce Jezusovo, Zavod za zdravstveno zaščito mater in dece iz dečjega doma kraljice Marije, Zveza akademsko naobraženih žen, Zveza gospodinjskih pomočnic, Zvezna organizacija saveza grafičkih radnika kr. Jugoslavije, Zveza združenih deklet, ženska zveza za dravsko banovino, žensko društvo.

Nova korporacija se imenuje »Vrhovni socialni svet mesta Ljubljane« s podnaslovom »Za enotno in smotrno uveljavljanje socialnega skrbstva v Ljubljani«.

Naslov sam pove dovolj jasno, da se je ustanovila korporacija, ki hoče imeti pregled o vsem socialnem skrbstvu mesta Ljubljane. In ker sodelujejo v tej

korporaciji skoro vse reprezentativne slovenske socialnopolitične organizacije, je razumljivo, da pomeni V. S. S. sintezo socialnopolitičnega dela. Iz spredaj nakazanih razvojnih smernic je razvidno, da je bila formacija take korporacije razvojna nujnost, toda ostala bi prav gotovo globlje vsebine, če bi ji ne dajali posebnega obličja čas in pa problemi, ki so se pojavili prav v času njene ustanovitve.

»Stotine duhov se trudi, da bi omilili današnjo bezdo. Zakaj se ne bi v tem težkem boju združili in skupno iskali najboljše rešitve težkih socialnih vprašanj?« Tako je izrazil predsednik občine ob otvoritvi zasedanja V. S. S. misel, ki naj bi pokazala na problem koordinacije javne in privatne iniciative. Predsednikova izjava je upravičena, saj vemo, da je socialna beda, ki se kaže v sto in sto problemih, dobila tako izrazito lice, da ga ni mogoče več utajiti, in tako določene obrise, da jih ni mogoče več prezreti; zato je razumljivo, zakaj v apelu na vse pozitivne konstruktivne sile ni izvzet nihče, ki ima voljo in ki hoče in more vsaj nekoliko pomagati pri rešitvi socialnopolitičnih vprašanj Ljubljane.

»Zato rase v teh prilikah trud oblasti, da se zatre zlo propadanja celih slojev prebivalstva, zato vstaja cela armada prostovoljnih socialnih delavcev, organiziranih v društvih in korporacijah in se trudi rešiti pogina telo in dušo svojega bližnjega, ki ga je zadel neusmiljeni stroj eksistenčnega uničenja.«

V vseh dobah opazamo, da je težko reševati vse probleme samo nekaterim, da je nemogoče, da bi človeštvo iz slepih ulic našlo pot brez sodelovanja vseh razpoložljivih sil in moči. Neki naravni nagon sili družbo, da ob takih socialnih pojavih skupno išče rešitve. Samo dozoreli socialni zavesti in naravnemu gonu po samoobrambi si je mogoče razlagati, da so se zbrali zastopniki ljubljanskih socialnih organizacij, da povežejo svoje sile v končni uspeh.

Toda, kakor so kazali socialni problemi v teku razvoja in vedno spreminjali svoje lice, tako so se morale spreminjati tudi metode in načini reševanja, pa tudi odnos do problemov samih. Obstojal pa je vedno in povsod pogoj, da je za uspešno delo treba poznati teren, ker brez tega ni mogoče postaviti socialnih temeljev. Tudi ob ustanovitvi V. S. S. se nam odgrina niz vprašanj in zopet moramo poseči daleč nazaj, v našem primeru do tja, odkoder je mogoče pričeti graditi načrt.

Da bomo mogli pravilno razumeti mnenja, ki so bila podana na zborovanju, naj v kratkem podam poročilo o organizaciji V. S. S. »V. S. S. je predvsem iniciativen in posvetovalen organ.« Naloge so označene v pravilniku čl. 5 in se glase: »Naloga V. S. S. je ugotavljanje, sistematično urejevanje in določitev načina reševanja ljubljanskih socialnih razmer vzajemno z vsemi državami, javnimi in privatnimi ustanovami, društvi in korporacijami, ki so direktno ali indirektno zainteresirane za katero koli panogo socialnega skrbstva v smislu koordinacije in korporacije javnega in privatnega kurativnega in preventivnega dela.«

Nadalje § 7: »V V. S. S. so zastopane po svojih zastopnikih vse javne in privatne ustanove, društva in korporacije, ki hočejo sodelovati pri reševanju socialnih vprašanj mesta Ljubljane.«

Da osvetlim eno prvih vprašanj, čeprav ne najvažnejše, važno pa zato, ker navadno prednjači pri slovenskih skupnih nastopih in še prav posebno takrat, kadar gre za velike reči in celo kadar je to popolnoma nepotrebno, to je vprašanje političnih in svetovnih naziranj. K zborovanju in sodelovanju z V. S. S. so bile povabljene vse organizacije brez ozira na politično prepričanje in svetovni nazor. In tako se je kajpak takoj pojavilo vprašanje, ali bodo mogle vse te organizacije z državnimi in javnimi institucijami složno sodelovati in ali je V. S. S. v tem oziru zavzel kako stališče. To vprašanje je bilo razjasnjeno takoj z uvodnim govorom predsednika mesta Ljubljane, ko je dejal:

»V V. S. S. ni mesta za vsiljevanje kakih idej od kogar koli in komur koli, v njem ni mesta za kako preglasovanje, za užaljenosti in podobno. V V. S. S. bo kraj in prilika, da se bodo vsi ljubljanski socialni faktorji posvetovali, kako bodo najlažje in najuspešneje mogli pomagati človeku trpinu in katero socialno zlo je treba najbolj pobijati. — V. S. S. bo izmenjava misli, bo izmenjava dragocenih izkušenj, vsak bo mogel povedati svoje naziranje, vsak bo rad poslušal nasvete in končno naj bo ta zbornica priča, ko bodo socialna vprašanja, ki jih bo V. S. S. razmotrival, našla tu rešitev, ki bo plod prizadevanja in dobre volje vseh. Zato morejo najsložneje delovati v V. S. S. vse organizacije, pa naj pripadajo kateri koli idejni in družabni skupnosti.«

Takoj po ustanovitvi se je pokazalo, da je absolutno potrebno, da ima Ljubljana nekak svet, ki bo reševal vprašanja revnih slojev«, da je »reševanje socialnih vprašanj odvisno ravno od V. S. S.«, »da je ustanovitev V. S. S. razveseljivo dejstvo in ga je toplo pozdraviti, da bo V. S. S. edino zmožen izpeljati naloge v korist človeške družbe«, »da so že prejšnje občinske uprave poizkušale ustanoviti tak forum« itd. V zvezi s temi izjavami, ki so vse izpričale samo, da se je V. S. S. svet moral ustanoviti in da bo samo z njegovo pomočjo, to je, s sodelovanjem vseh organizacij možno doseči enotno in smotrno uveljavljanje socialnega skrbstva v Ljubljani.

Iz podanih misli lahko zaključimo, da ustanovitev V. S. S. ni bila zgolj slučajna, marveč nujna stopnja do popolne notranje in zunanje organizacije socialnopolitičnega dela mesta Ljubljane. Gotovo je, da bo tudi V. S. S. zadel pri svojem delu ob različne težave, da bo v marsičem treba spremeniti način demokratičnega reševanja socialnopolitičnih problemov, ker takega načina, ki bi ustrezal našim dejanskim potrebam, še nimamo; treba bo še mnogo teoretičnega in praktičnega pripravljanja, treba bo tudi žrtev, velja pa, da je z ustanovitvijo V. S. S. sveta storjen v reševanju socialnopolitičnih problemov mesta Ljubljane velik korak naprej, da je V. S. S. združil vse pozitivne sile, ki socialnopolitično delujejo, da je izpolnil najbolj občutno vrzel, da je postavil socialnopolitične probleme na prvo mesto komunalne politike in položil je prve temelje za demokratično rešitev socialnih problemov. Ustvaril je namreč možnost sodelovanja vseh socialnopolitičnih strokovnjakov in teoretikov, vsem skupinam pa omogočil, da po svojih zastopnikih izražajo težnje in zahteve ter s tem odprl pot do pravega socialnopolitičnega dela.

SKUPŠČINA ZVEZE MEST KRALJEVINE JUGOSLAVIJE V BANJALUKI

Kakor vsako leto od ustanovitve Zveze mest kraljevine Jugoslavije, tako so se tudi letos zbrali predsedniki jugoslovanskih mest k redni letni skupščini, ki se praviloma vsako leto vrši v drugem mestu naše države. Letos je bilo izbrano za kraj skupščine mesto Banjaluka, sedež vrbaske banovine in središče bosanske krajine.

Seje predsedstva in poslovnega odbora, ki ga tvorijo predsedniki mest Ljubljane, Zagreba in Beograda, se je udeležil tudi predsednik ljubljanske občine g. dr. Adlešič Juro. Skupščino je vodil zagrebški župan dr. Teodor Pečić. Bilo je to *jubilejna skupščina*, ker se je proslavila desetletnica obstoja te zveze. Poudarjena je bila potreba po čim tesnejšem sodelovanju in čim boljše izvedeni organizaciji vseh mest, ki mora biti na taki stopnji, da bo resnično kos svoji nalogi in da bodo nadzorna oblastva čim bolj upoštevala njene želje in predloge. Seja je pretresala važna komunalna vprašanja, ki zadevajo vsa jugoslovanska mesta ter je mnogotera pobuda za predloge in resolucije, ki so bile sprejete na tej skupščini, prišla od ljubljanske mestne občine. Poleg drugih predlogov je bil sprejet zlasti predlog o izdajanju lastnega glasila Zveze mest, ki naj začne izhajati z mesecem julijem, dalje predlog o dodatnih spremembah in dopolnitvah zakona o mestnih občinah, pravilnik o poslovanju ekspoziture Zveze mest Beograda itd. Osvojene pa so bile tudi številne resolucije, tičoč se perečih vprašanj naših mest.

Te resolucije so bile sledeče:

I. Zveza mest obnavlja tudi to pot svojo prejšnjo zahtevo, da se izda po zaslišanju Zveze mest enoten zakon o samoupravnih financah, s katerim bi se v zadostnem obsegu zagotovili izredni dohodki za opravljanje samoupravnih nalog ter poslov prenešenega delokroga, prepuščajoč mestom popolno svobodo pri določanju občinskih potreb, kakor tudi pri iskanju in uvajanju davščin, ki bi ustrezale lokalnim razmeram in potrebam mest. S tem zakonom naj se definitivno postavijo osnovni liberalni principi finansiranja mest, pa tudi meje državnega nadzorstva nad denarnim gospodarstvom občin, da bo zagotovljena prava in resnična občinska samouprava. Pri tem je treba pravično razmejiti interesne sfere države, banovin in občin, da ne bi morala nositi mesta za vzdrževanje banovin bremena, ki daleč presegajo koristi, ki jih banovine nudijo mestnim občinam.

II. Upravičena je težnja mest, da bo tudi pred izdajo zakona o samoupravnih financah omogočeno čim bolj svobodno sestavljanje proračunov in financ, kakor tudi regeneracija in konsolidacija mestnih financ, ki so v mnogih mestih doživele v času gospodarske krize težke in usodne motnje. Zato predlaga Zveza mest te-le nujno potrebne ukrepe:

1. da preneha pooblastilo dosedanjih finančnih zakonov, s katerim more ministrski svet z uredbami, ki imajo moč zakona, ne oziraje se na dosedanje zakonske in samoupravne predpise, določati osnove samoupravnih izdatkov, kar nasprotuje osnovnim principom prave samouprave;

2. da se pri izdajanju navodil po čl. 2. § 124. zakona o mestnih občinah omogoči uravnovešanje proračuna in kritje nujnih potreb;

3. da se po zakonodajni poti končno in nedvoumno reši vprašanje zakupnine (najemnega denarja), ki je bilo doslej v nekaterih mestih povod težkim in dolgotrajnim sporom med zainteresiranimi osebami in mestnimi občinami;

4. da se nujno vzame v pretres prevažno vprašanje konsolidacije in sanacije mestnih dolgov, v namenu, da bi se mesta rešila težkega bremena dragih letečih dolgov in da bi bila zmožna velikih investicij, ki jih zahteva današnji čas na njihovem ekonomskem, zdravstvenem, prosvetnem in socialnem področju;

5. da se mestne nepremičnine in mestna podjetja, katerih dohodki so tudi sicer namenjeni splošnim interesom mesta in države, oproste plačevanja državnih neposrednih davkov;

6. da se uredi vprašanje pobiranja banovinskih davščin na področju mest ter da se dá mestom za to delo nadomestek, bodisi v pavšalnem znesku, bodisi v procentih, odnosno da se mestu pridele banovinski nameščenci, ki bodo zaposleni pri vplačevanju banovinskih davščin;

7. da se mestom zagotove z zakonom dotacije za upravljanje prenešenega delokroga, ki zahteva v nekaterih mestih ogromne proračunske kredite, ali

8. da se iz istega razloga razpravlja in reši vprašanje participacije mestnih občin na določnih vrstah državnih neposrednih davkov, kakor na zgradarini, pridobnini, skupnem davku na poslovni promet itd.;

9. da se uredi vprašanje stroškov za vzdrževanje predstojništev mestnih policij na isti način, kakor je to urejeno v mestih s policijskimi upravami;

10. da se posveti posebna pozornost vprašanjem, da se mesta oproste bremena za vzdrževanje okrajnih načelstev ter državnih in samoupravnih bolnišnic, prav tako pa tudi za vzdrževanje poslopij, za državne srednje in strokovne šole;

11. da se splošno revidirajo zakoni, ki mestom nalagajo razna bremena v poslih državne uprave in da ostanejo samo tista bremena, ki so upravičena, kakor tudi, da se zakoni s takšno obremenitvijo mest v bodoče morejo izdajati samo po pristanku finančnega ministrstva kot nadzorne oblasti nad denarnim gospodarstvom mest; a da se pri tem

12. s splošnim navodilom odredi, da gredo po možnosti vse denarne globe, zlasti pa one po §§ 74. in 78. zakona o notranji upravi v mestih v korist mestne blagajne;

13. da se meščanske šole uvrste med srednje šole in da preide vzdrževanje teh šol na državo odnosno banovino, ker v take šole ne hodijo samo otroci iz mesta, ampak tudi iz okolice;

14. da se tudi mesta oproste plačevanja stanarin učiteljem ljudskih šol in da to dolžnost prevzame država;

15. da se spremeni zakon o bolnišnicah in da se mesta oproste plačevanja prispevkov za vzdrževanje državnih in banovinskih bolnišnic, kakor tudi plače-

vanja bolniških stroškov za osebe, ki niso pristojne v mesto;

16. da se mestom resnično in pravočasno plačujejo najemnine za uporabo najetih mestnih zemljišč in poslopij za razne državne namene;

17. da se z zakonom za vso državo uredi enako vprašanje povračila za mestne nepremičnine, izrabljane za državne namene;

18. da se z zakonom uredi dejanje podatkov s strani poštних uradov mestnim občinam zastran pobiranja mestne trošarine na poštne pošiljke;

19. da se ukine razpis generalne direkcije državnih železnic G. D. št. 83.920/36, s katerim je prepovedano dajanje podatkov o blagu, ki se prevaža po železnici, zastran plačanja občinske in banovinske trošarine;

20. da se reši vprašanje mestnih poslopij za vojaško uporabo, ker je bilo to predvideno v zakonu o nastanjanju vojske in mornarice pred izvršeno izpremembo §-a 63. zakona o proračunskih dvanajstinah za leto 1935./36., ker je to Zveza mest že prej zahtevala;

21. da se na pravičnejši bazi in za mesta ugodneje reši vprašanje obdavčenja podružnic podjetij, obvezanih javno polagati račune, v smislu prejšnje zahteve Zveze mest;

22. da se najde zakonska možnost, da bi se industrijskim podjetjem, izdelujočim obleko in obutev na veliko, preprečilo odpiranje prodajalnic na deželi, kar se vrši samo v namenu, da se odtegnejo plačevanju mestnih trošarin, odnosno uvoznin.

III. Ker mesta niso mogla napraviti in izdati pravilnikov po § 124. zakona o mestnih občinah, niti v podaljšanem roku, prosi Zveza mest, da se rok za izdajanje teh pravilnikov podaljša za nadaljnjih 6 mesecev.

IV. Ker zahtevajo mestna podjetja, ki se vodijo na trgovski način, samostojen proračun, nezavisen od mestnega proračuna, zahteva Zveza mest, da se ukine odredba §-a 88. zakona o proračunskih dvanajstinah za mesec avgust — marec 1935./36. leta, po katerih tvorijo proračuni skupno in nedeljivo celoto z mestnim administrativnim proračunom.

V. Zveza mest prosi, da se čim prej izvede revizija zakona o mestnih občinah, in to po predlogih Zveze mest, predloženih s skupščine, ki se je vršila 8. XII. 1935 na Sušaku, kakor tudi po predlogih, sprejetih na tej skupščini.

VI. Ker do danes še ni v smislu §-a 149. zakona o mestnih občinah v celoti izvršen prenos poslov iz §-a 89. istega zakona na mesta in ker so poleg tega razni spori o pristojnosti med mesti in državnimi oblastmi prve stopnje, prosi Zveza mest, da se čim prej izvrši omenjeni prenos poslov na mesta in da se s čim bolj detajlnimi odredbami odredi razmejitev med državnimi oblastmi prve stopnje in mestnimi občinami, a da se mestom, ki bi to zahtevala, pristojnost v poslih občne uprave razširi v smislu čl. 3. §-a 89. omenjenega zakona, zlasti za posle po zakonu o obratih.

VII. Ker so z odredbo t. v. §-a 8. uredbe o nadzorstvu nad zavarovalnimi družbami, po kateri se morejo matematične rezerve zavarovalnih družb vlagati samo v one mestne vrednostne papirje, ki se kotirajo na borzi, na veliko oškodovani interesi dotičnih mest, zahteva Zveza mest izpremembo omenjene odredbe na korist mestnih občin in njihovih podjetij.

VIII. Ker so začele zadnji čas nekatere banovine zahtevati registracijo mestnih klavnic in prostorov za zagreb mrhovine (mrhovišče), prosi Zveza mest ministrstvo trgovine in industrije za izdajo navodil, da se registracija mestnih klavnic in prostorov za zagreb mrhovine more zahtevati le tedaj, ako se vodijo kot gospodarska (pridobitna) podjetja v smislu §-a 1. zakona o obratih, ne pa tudi tedaj, ako so to sanitarne ustanove brez gospodarskih namenov.

IX. Zveza mest tudi zdaj obnavlja svojo prejšnjo zahtevo, da se pravnim referentom mest, ki vrše posle iz §-a 154. zakona o mestnih občinah, prizna z zakonom vsa doba mestne službe kot staž za polaganje sodno-advokatskega izpita.

X. Zveza mest toplo pozdravlja akcijo Zveze mest kraljevine Rumunije in Zveze češkoslovaških mest in občin za zbližanje mest Male antante na ekonomskem in kulturnem polju z osnovanjem Zveze mest Male antante.

Skupščina Zveze mest vrši tedaj važno nalogo v našem komunalnem življenju in je upati, da bo s svojo iniciativnostjo dosegla marsikak uspeh, ki bo v korist in znatno razbremenitev gospodarstva vseh mest. Prihodnja skupščina bo po sklepu letošnje skupščine prihodnje leto v Splitu. Poslovna uprava pa ima nalog, da do takrat izdelava vs potrebne študije, načrte in predloge za reorganizacijo in poživljenje Zvezinega delovanja.

† NADŠKOF DR. ANTON BONAVENTURA JEGLIČ

Dne 2. junija t. l. je umrl v cistercijanskem samostanu v Stični nadškof dr. A. B. Jeglič, bivši knez in škof ljubljanski. Rojen je bil 29. maja 1850 v Begunjah na Gorenjskem. Gimnazijo je dovršil z maturo l. 1869. v Ljubljani; v mašnika je bil posvečen 27. jul. 1873 v Ljubljani. Bogoslovski doktorat je dosegel l. 1877. na Dunaju kot gojenec Avgustineja. Par let je bil profesor v ljubljanskem bogoslovnem sementišču, od 1882 do 1898 pa kanonik v Sarajevu.

12. sept. 1897 je bil posvečen v škofa siuntskega. Naslednje leto pa imenovan za škofa ljubljanskega. Vmeščen je bil v ljubljanski stolnici dne 22. maja 1898. L. 1929. je dobil na lastno prošnjo za škofa pomočnika dr. Gregorija Rožmana. 1. julija 1930 pa se je poslovil od svoje škofije in bil radi svojih zaslug imenovan za nadškofa garelenskega.

Pokojni nadškof Jeglič je bil iniciativen cerkveni knez, plodovit nabožni pisatelj in je igral ves čas

svojega škofovanja v javnem življenju Slovencev vodilno vlogo. Med največje zasluge mu moremo šteti ustanovitev zavoda sv. Stanislava v št. Vidu pri Ljubljani l. 1905., ki je bil prva čisto slovenska gimnazija. V zvezi s tem zavodom smo Slovenci dobili popolno, za razvoj našega šolstva pozneje osnovno važno vrsto gimnazijskih učnih knjig. Založil je Grško-slovenski slovar A. Doklerja in začel s tiskanjem Wiesthalerjevega Latinsko-slovenskega šolskega slovarja, ki pa ga radi pomanjkanja sredstev ni bilo mogoče dovršiti. Večkrat je odločilno posegel tudi v politično borbo, posebno tudi med vojno v prilog struji dr. J. E. Kreka proti šušteršičevemu avstrofilskega oportunističnemu. Najvažnejše pa je njegovo delo za majniško deklaracijo l. 1917., kateri je prav njegova odločna beseda pripomogla do popolnega uspeha in s tem utiral pot bližajoči se državni samostojnosti Jugoslovanov. Med mirovnimi pogajanjmi se je celo osebno napotil v Pariz in London, da s svojo avtoriteto podpre ogrožene slovenske narodne interese.

Pokojni nadškof A. B. Jeglič spada med največje Slovence novejših dobe in je danes še težko oceniti vso pomembnost njegove iniciativne osebnosti. Ker je prav do zadnjih dni pred svojo naglo smrtjo posegal v javno življenje, je tudi njegova smrt ožarjena naravnost od proroške veličine in čar njegove sugestivne osebnosti s telesno smrtjo še davno ni izčrpan.

Kakor z zgodovino slovenskega naroda, tako je Jegličovo delovanje ozko zvezano z zgodovino Ljubljane v prvih desetletjih XX. stol. Bil je ves čas ena njenih najbolj vidnih in najbolj vplivnih osebnosti. Župan dr. J. Adlešič, ki je počastil njegov spomin z govorom ob pogrebu, je njegove zasluge za naše mesto v svojem spominskem govoru v mestni zbornici dne 7. junija t. l. označil takole:

Pod vtisom turobnih žalnih svečanosti in nenadomestljive izgube, ki je doletela naše mesto, slovenski narod in vso državo s smrtjo blagopokojnega vladike, nadškofa dr. Antona Bonaventure Jegliča, izpolnjujem dolžnost, da se tudi na tem mestu spominjam našega nadpastirja, ki je dolgih 32 let škofoval v Ljubljani. Premalo bi rekel, če pravim samo škofoval. Koncept njegovega življenja in njegovega delovanja je bil veliko večji, kot je veličastna življenjska tvorba navadnega genija.

O njegovem delovanju v splošnem in pomenu za slovenski narod sem govoril že na drugem mestu; poudarjali pa so to vse te dni tudi drugi z raznih strani. Zato poudarjam tukaj v glavnem samo njegov odnos do mesta Ljubljane.

Ljubljana je bila glavno torišče vsega delovanja rajnega nadškofa dr. Jegliča; v Ljubljani je predel niti, ki jih je razgrinjal potem po vsej slovenski zemlji ter povezal z njimi vse v novo celoto. Po njem je postala Ljubljana pravi kulturni center in os Slovenije.

Snoval je v Ljubljani razna verska in kulturna društva, ki so potem širila svoj delokrog po deželi. V Ljubljani je ustanavljal liste, ki so širili versko zavest in omiko po vsej slovenski zemlji.

Rajni nadškof dr. Jeglič je kot duhovni vodja naroda najbolj čutil potrebe časa in svojega naroda. Ker narod ni mogel izvojevati slovenske gimnazije, je ustanovil rajni vladika prvo slovensko gimnazijo. Ker mu mesto Ljubljana žal ni nudila gostoljubja za ustanovo in je ni maralo sprejeti v svojo sredo, jo je postavil na prag Ljubljane, v št. Vid.

Ker ni bilo učnih knjig, niti profesorjev za to slovensko gimnazijo, je izdal z lastnimi sredstvi potrebne prve slovenske učne knjige, izšolal lastne profesorje, da se je mogla njegova gimnazija postaviti v prvo vrsto zadevnih zavodov. S tem je položil tudi temelje za vso slovensko srednješolsko izobrazbo v povojni dobi.

Za vladikovanja rajnega nadškofa smo dobili tudi slovensko univerzo v Ljubljani in so bili položeni temelji slovenske akademije.

Rajni vladika je Ljubljano vroče ljubil in ji pomagal tudi na vseh drugih straneh k razvoju in napredku. On je omogočil, da se je moglo mesto razširiti in razvijati okoli št. Petrske cerkve.

Rajni vladika je podaril mestu na prošnjo takratnega župana Hribarja obširno zemljišče — sedanji trg Tabor z namenom in pogojem, da postane park pristopen vsem Ljubljancem.

V času županovanja dr. Tavčarja je bil mestni svet rajnemu nadškofu hvaležen za njegovo delo in trud v korist mesta Ljubljane. Takratni župan dr. Tavčar Ivan je poslal personalno-pravnemu odseku mestnega sveta spomladi 1918 dopis, v katerem predlaga, da se podeli škofu dr. Jegliču ob priliki 20 letnice njegovega vladikovanja častno meščanstvo. Svoj predlog utemeljuje z zaslugami, ki jih je pridobil dr. Jeglič za razvoj mesta Ljubljane, za slovenski narod, zlasti za njegovo širitev slovenskih učnih knjig in končno tudi za njegov veliki vpliv, s katerim je podprl zahtevo, da bi se Jugoslovani združili in dosegli samostojnost. Postal je s tem vladika Jeglič, kot pravi dopis, »velik dobrotnik, obenem pa je s tem svojim korakom povzročil, da se v slovenske krajine po široki cesti vračajo edinost, složnost in medsebojna ljubezen.«

Mestni svet ljubljanski je v svoji seji dne 11. junija 1918 ta predlog sprejel z *vsemi slovenskimi glasovi*. Vzdržalo pa se je glasovanja le pet Nemcev in en socialni demokrat.

Meščansko pismo pa je bilo izročeno rajnemu vladiki pet let pozneje, ko je praznoval 25 letnico svojega škofovanja in svoje zlatomašništvo. V tem pismu mu izraža mesto svojo zahvalo z besedami »v znak globoke hvaležnosti in priznanja, ki gresta njegovemu delu za narodno osvoboditev ob najtežavnejšem času in njegovemu stremljenju po kulturnem dvignjenju naroda.«

Rajni vladika je Ljubljano tako ljubil, da je želel v Ljubljani tudi počivati. Včeraj mu je bila ta želja izpolnjena, ko je bilo njegovo truplo položeno k večnemu počitku pri Sv. Križu. Ljubljana in slovenski narod pa bosta ohranila svojega vladiko in narodnega kneza v večnem spominu.

Slava vladiki dr. Antonu Bonaventuri Jegliču!

ING. MATKO PRELOVŠEK

Z 31. majem letošnjega leta se je poslovil od svojega mesta kot ravnatelj mestnega gradbenega urada v Ljubljani ing. Matko Prelovšek, ki je bil na lastno prošnjo upokojen.

Rojen je bil dne 19. junija 1876 v Mengšu. L. 1895. je maturiral na realki v Ljubljani. V letih 1895.—1903. pa je študiral gradbeno stroko na tehniki na Dunaju. Takoj po dovrstitvi študij je stopil v službo na gradbenem uradu v Ljubljani, kjer je postal l. 1914. po upokojitvi Duféjevi ravnatelj.

Čeprav je bila Ljubljana že po potresu l. 1895. postavljena pred važne gradbene probleme, je ostal njen gradbeni urad vse do svetovne vojne le razmeroma majhna, predvsem birokratična ustanova, ki je po podedovanih metodah, oprta na gradbeni zakon in regulacijski načrt, nadzirala gradbeno delavnost. S kako bolj zapleteno problematiko se tedanji gradbeni urad ni pečal, zakon in praksa v večjih avstrijskih mestih sta mu bila zadostna opora pri odločitvah. Kljub temu pa so že pred vojno začela trkati na vrata urada nova vprašanja, tako kanalizacija mesta in regulacija Ljubljanice. Pri organizaciji teh novih nalog se je udeleževal predvsem Prelovšek. Postal je član tehničnega odbora za regulacijo Ljubljanice, l. 1912. je organiziral kanalizacijski oddelek mestnega gradbenega urada.

Ko so med vojno l. 1917. odpovedala prometna sredstva, je organiziral mestno pristavo, ki še danes obstoji.

Vsestransko pa je razvil Prelovšek svojo iniciativo šele po svetovni vojni, ko je nastala potreba, da se neštetim novim nalogam primerno izpopolni tudi gradbeni urad. Iz mirnega upravnega aparata se je gradbeni urad razvil v kompliciran organizem, ki naj ne bi samo upravljal in nadzoroval, ampak ki naj bi deloval tudi iniciativno po smotrno zasnovanih, za daljšo bodočnost preračunanih programih. Nove naloge pa so izvirale iz raznih vzrokov. Eden prvih je bil, da so bile po vojni ceste popolnoma razrvane. Drugi vzrok je bila potreba po novih stanovanjih. Tretji pa, čigar pomen je naglo naraščal, so bile zahteve sodobnega urbanizma, ki je združil v zaokrožen sestav sodobne higienske, prometne in stanovanjske potrebe. Pred temi nalogami je regulacijski načrt iz potresne dobe seveda moral odpovedati. Tudi se ni moglo več govoriti o tem, da bi se veljavni regulacijski načrt samo primerno popravil. Prelovšek je hitro spoznal, da je problem treba zgrabiti pri jedru, pa tudi, da tehnične moči, ki so na razpolago gradbenemu uradu, tega ne bodo zmogle. Zato je njegova nepozabna zasluga za novo Ljubljano, da je pridobil za reševanje regulacijskega vprašanja prof. arh. Jož.

Mestni gradbeni ravnatelj
ing. Matko Prelovšek

Plečnika. S kolikoršnjo ljubeznijo je odslej ta izdeloval načrte za bodočo Ljubljano, s prav toliko ljubeznijo je Prelovšek skrbel za njihovo izvršitev.

Ob prizadevanju za polepšano in svoji sodobni vlogi primerno Ljubljano pa se je vršila vrsta podjetij bolj praktičnega značaja. Prva je bila obnovitev cest. Najeto je bilo posojilo 20,000.000 kron za tlakovanje z malimi kockami. Tlakovali so na ta račun Stari trg, Mestni trg, Marijin trg, ulico Pred škofijo, Kopitarjevo ulico, Wolfovo ulico, Sv. Petra cesto in Poljansko cesto.

Sledil je kaldrinski program v okviru kredita 32,000.000 dinarjev, iz katerega je bila doslej postavljena carinarnica in tlakovane mnoge ceste, ki vodijo k nji in na kolodvor.

Po programu zasnovana akcija nove stanovanjske hiše se je pričela pod mag. komisarjem dr. Mencingerjem. Postavljene so bile hiše za Bežigradom, Delavska zbornica, mestna stanovanjska hiša na Poljanski cesti, hiše pri arzenalu, na Prulah, mala stanovanja na Koleziji in Vodovodni cesti, hiša na Meksiki in dr.

Po vojni pričeto delo regulacije Ljubljanice se je končno tudi pričelo nadaljevati. Povečano je bilo tramvajsko omrežje. Vso pozornost pa je Prelovšek posvečal kolodvorskem vprašanju, čigar rešitev ima osnovno važen pomen za urbanistični razvoj nove Ljubljane.

Mestni gradbeni urad stoji danes radi predpisov novega gradbenega zakona pred novimi važnimi nalogami, predvsem pa mora izdelati nov, predpisom tega zakona ustrezajoč regulacijski načrt. Tako pada delovanje gradbenega ravnatelja Prelovška v čas prehoda med neustrezajočim starim in snujočim se novim načrtom bodočnosti. Ker ni samo teoretično pripravljaval bodočega razvoja, ampak se je oprt na prof. Plečnika perečih problemov ljubljanske urbanistike tudi dejansko loteval in jih reševal, bo pomenila v zgodovini gradbenega razvoja Ljubljane Prelovškova doba precej zaokroženo razdobje z enotnim lastnim izrazom.

IZ KOMUNALNEGA ŽIVLJENJA SLOVENSКИH MEST

OLEPŠEVALNI ODSEK TUJSKO- PROMETNEGA SVETA ZA LJUBLJANO

Dne 16. aprila 1937 se je vršila prva seja Olepševalnega odseka, ki je bil po sklepu mestnega sveta ustanovljen v okrilju Tujsko-prometnega sveta za Ljubljano. Za predsednika je bil izbran mestni svetnik gosp. polkovnik Viktor Andrejka. Novi odsek bo vodil evidenco o olepševalnih potrebah Ljubljane v najširšem smislu in bo stavil interesiranim odborom in uradom primerne iniciativne predloge. Vodja mestne vrtnarije, g. Lap, je podal obširen referat o olepševalnih potrebah našega mesta.

Poudarjal je, da je bila Ljubljana prejšnje čase razmeroma majhno mesto, polno vrtov in travnikov in prebivalstvo ni čutilo potrebe po svežem okoliškem zraku in zelenju, ker ga je bilo v mestu samem dovolj. Že po par korakih si prišel iz sredine mesta v pristo naravo. Zato tudi vrtnarstvo ni igralo pri mestni občini posebne vloge. Zasajali so le drevorede in urejevali nasad pri vodometu v Tivoliju. Z zasajanjem skupin pri vodometu v Tivoliju, tedensko dvakratnim pometanjem potov v parkih, čiščenjem drevja je bilo delo mestne vrtnarije opravljeno. Pred petindvajsetimi leti je dal tedanji župan, gosp. Ivan Hribar, zasaditi in urediti desno stran Tivolija. Po vojni je Ljubljana rasla. Ljudje, stanujoči v malih stanovanjskih hišicah, v kletih in podstrešjih so čutili nujno potrebo po zelenju, igriščih za otroke itd. Tudi gradbeni urad se je začel zanimati za nove nasade. Mladi arhitekti so želeli, da bi se razpisal natečaj za preureditev tivolskih travnikov v nasade, a jih je pokojni ravnatelj Hejnic prehitel, napravil načrte, jih dal potrditi in uredil v letu 1925. levo stran Tivolija pod ribnikom.

Če pogledamo današnjo Ljubljano z Grada, opazimo, kako daleč se širi in kako se umika zelenje zidovom. Radi tega postaja vse bolj nujno, da smotrno uredimo zelenico v mestu samem. Po regulacijskem načrtu naj ostanejo Šišenski hrib z Rožnikom in Golovec nezazidani in jih je treba z zelenjem spojiti in povezati.

Začetek teh prizadevanj je bil načrt, da bi prestavili botanični inštitut na Koslerjevo zemljišče, v Cekinov grad. S tem bi se združila Tivolski park in bodoči botanični vrt s Tivolskim gozdom in gozdovi na Šišenskem hribu tja do Večne poti. Mesto je treba zvezati s Savo z lepo ureditvijo drevoreda od Ježice do Figovca. Park pred sodnijo je nujno potreben preureditve. Zvezda se bo morala z ozirom na projektirani spomenik † kralja Aleksandra tudi preurediti. Gruberjev prekop, Ljubljana, oz. njeno obrežje sta

mestu Ljubljani v sramoto, če jih ne uredimo tudi vrtnarsko. Ambrožev trg je zanemarjen. Največ dela pa bo dal Grad. Poleg tega bo treba urediti v Ljubljani in na periferiji več otroških igrišč. Urede naj se pokopališča vojnih žrtev pri sv. Križu, nasadi pri bodoči mrtvašnici, Vrtu vseh svetnikov in pokopališče zaslužnih Slovencev pri Sv. Krištofu. Z nagradami naj se pospešuje okrasitev oken in balkonov s cvetlicami in vzdrževanje predvrtov.

Referent je podal nato pregled najnujnejših del:

1. *Rimski zid*: Lansko leto smo uredili polovico nasadov za rimskim zidom. Delo naj bi se letos dokončalo.

2. *Cesta ob južni železnici iz Rožne doline skozi Lattermanov drevored*:

Z razširjenjem jugozapadnega dela mesta na Viču, v Rožni dolini, na Brdu in Podrožnikom je nastala velika prometna ovira z zatvornico na Erjavčevi cesti. Z odpovedjo SK Ateni se je osvobodil prostor v Tivoliju in s tem omogočilo urediti 12 m široko cesto od Ceste v Rožno dolino za ribnikom do Lattermanovega drevoreda. V zvezi s to cesto bi se uredil tudi južni del tivolskega parka.

3. *Nasad pri pravoslavni cerkvi*.

4. *Cesta od gostilne na Rožniku mimo Drenika okrog Šišenskega vrha v Tivoliju in na Bellevue*:

Lani pričeto delo se bo nadaljevalo.

5. *Obrežje Ljubljanice*. V jeseni bi se zasadile od mostu pri bivši prisilni delavnici do št. Petrskega mostu breze. Obrežje do tromostovja bo treba prej še urediti.

6. *Cerkev v Sp. Šiški*: Uredili se bodo nasadi okrog renovirane cerkve.

7. *Otroško igrišče pri Novi cerkvi v Mostah*.

8. *Vrt vseh svetnikov pred pokopališčem pri sv. Križu*.

9. *Mladika*. Vrt je treba preurediti v smislu gospodinjstva in vrtnarstva, ki se poučujeta.

10. *Nasad na Ledini*.

11. *Vrtnarska ureditev Gradu*.

12. *Gozd za Tivolijem* naj se v smislu zamisli † prof. Jesenka preuredi v naravni park.

13. *Otroška igrišča*.

14. *Park in drevoredi na Viču*.

Program Olepševalnega odseka naj bi se razvijal v treh smereh:

A. Na podlagi regulacijskih načrtov predlagati ureditev nasadov in drevoredov.

B. Paziti, da se zemljišča, ki so predvidena za bodoče drevorede in nasade, ne zazidajo.

C. Vzbuhati smisel za olepšanje hiš, vrtov, ulic in trgov.

»Kroniko« izdaja mestna občina ljubljanska, predstavnik dr. France Stelè, zalaga in tiska Učiteljska tiskarna, predstavnik Francè Štrukelj, za uredništvo, upravo in inseratni del odgovoren Pavel Debevec. — Ponatis člankov in slik dovoljen samo s pristankom uredništva. Rokopisi se ne vračajo. »Kronika« izhaja 4 krat na leto in stane za vse leto din 80.—, za pol leta din 40.—, za četrt leta din 25.—. Za inozemstvo din 100.—. — Posamezna štev. stane din 30.—. Naroča se: Učiteljska tiskarna, Ljubljana.

PLIN
KURIVO
SODOBNOSTI

Mestna plinarna ljubljanska

Meščan, ki živi z duhom časa, uporablja za kuho in peko, likanje, pranje ogrevanje vode, centralne in druge kurjave enako kakor tudi obrtnik za lotanje, varjenje, sušenje itd. - le plin!

Resljeva cesta št. 28   Telefon št. 29-77

BIBLIOTEKA UNIVERZE
v Ljubljani

Učiteljska tiskarna

registr. zadruga
z omej. zavezo

Franciškovska 6

V Ljubljani

Telefon 23-12

Račun poštne hranilnice 10.761

je najmoderneje urejena in izvršuje vsa tiskarska dela od najpreprostejšega do najmodernejšega. Tiska šolske, mladinske, poučne, leposlovne in znanstvene knjige v enobarvnem ali večbarvnem tisku. — Brošure in knjige v malih in največjih nakladah. Časopise, vabila, proračune, vizitke, plakate, žurnale. Okusna oprema ilustriranih katalogov, cenikov in reklamnih listov. Lastna tvornica šolskih zvezkov. Šolski zvezki za osnovne, srednje in meščanske šole. Risanke, dnevniki in beležnice. Vse tiskovine za šole in društva (letake, lepake, izpričevala itd.) dajte v tisk Učiteljski tiskarni! — Zahtevajte cenike!

Izdeluje diazo-amoniak papir

»JASNIT« za kopiranje
načrtov, ki je 100 % domač
izdelek te vrste v državi
Lastna kopirnica